

Vasile URSACHI

EPISCOPIA ROMANULUI

CERCETĂRI ARHEOLOGICE

Editura Filocalia

www.cimec.ro

IASUL ROMANULUI
Municipalitatea Culturală și Turistică a Iașului
Muzeul Național de Istorie a României - Iași

VASILE URSACHI

EPISCOPIA ROMANULUI

CERCETĂRI ARHEOLOGICE

Roman 9 XI - 2008

Dr. Ioana și Dr. Ernest Obuhander -
Târnoveanu, în calitate de reprezentanți
autonumi,
[Signature]

Lucrarea de față face parte dintr-o serie de apariții editoriale care întregesc manifestările cultural-religioase organizate de *Centrul Eparhial* de la Roman sub genericul: *Episcopia Romanului – 600

**COPERTA I: Aspect șantier arheologic Catedrala Episcopiei Romanului
COPERTA IV: Turnul clopotniță construit în secolele XVIII-IXX**

Ilustrația fotografică: Dr. V. URSACHI

Ilustrația desenată realizată în Cabinetul de desen al Muzeului de Istorie din Roman

Graphic design: Pr. Cornel PAIU

Tehnoredactare: Prof. Minodora URSACHI

Corectori text: Prof. Iancu WEXLER, Prof. Dr. Elena BĂLTOI

Editura Filocalia

Str. Alex. cel Bun, nr. 5, Roman, jud. Neamț

Președinte: P.S. Dr. Ioachim BĂCĂUANUL

Tel.: 0742.150.667

Fax: 0233.742.435

Email:filocalia@epr.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

URSACHI, VASILE

Episcopia Romanului: cercetări arheologice / Vasile Ursachi; tipărită cu binecuvântarea P.S. Eftimie; ed. pref. de P.S. Ioachim Băcăuanul. – Roman: Filocalia, 2008

Bibliogr.

ISBN 978-973-88498-4-6

I. Ioachim Băcăuanul, arhiepiscop-vicar al Romanului (pref.)

281.95(498 Roman)

VASILE URSACHI

EPISCOPIA ROMANULUI
CERCETĂRI ARHEOLOGICE

Tipărită cu binecuvântarea
P.S. Eftimie,
Episcopul Romanului

Editura *Filocalia*
2008

www.cimec.ro

Cuvânt înainte

Între șantierele arheologice concepute și coordonate de distinsul cercetător, profesorul dr. Vasile Ursachi, se numără și cel organizat în incinta ansamblului arhitectural al Episcopiei Romanului, ctitoria voievodului Alexandru cel Bun (1400-1432). Investigațiile efectuate în jurul actualei catedrale episcopale, construite în vremea lui Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546), s-au dovedit încununare de succes. Reputatul arheolog româșcan a scos la iveală, pentru prima dată, vechile temelii ale bisericii „Sfânta Vineri”, ridicată de voievodul Roman I Mușat (1392-1394) și a stabilit evoluția construcțiilor din jurul acesteia, edificii care au constituit ansamblul arhitectural al *Centrului eparhial* de la Roman de-a lungul celor 600 ani de existență neîntreruptă. Descoperirea are importanță covârșitoare pentru că vine să dea răspuns tuturor dubiilor și presupunerilor cercetătorilor în domeniu, care situau biserica voievodului mușatin în altă parte, sau, pur și simplu, ignorau existența ei. După o muncă asiduă de cercetare și după ce și-a trasat concluziile de rigoare, științific argumentate, profesorul Ursachi realizează, sub aspect monografic, această lucrare unică prin care elucidează un capitol important asupra începuturilor scaunului episcopal de la Roman. Domnul Ursachi, recunoscut pentru profesionalismul și scrupulozitatea științifică, a studiat îndelung materialul arheologic colectat în urma săpăturilor întreprinse, precum și zidurile descoperite în secțiunile sitului arheologic, stabilind, cu certitudine, că actuala biserică închinată *Sfintei Cuvioase Parascheva* s-a construit pe temeliiile celei ctitorite de întemeitorul urbei româșcane, voievodul Roman I Mușat, în anul 1394, păstrând același hram. Totodată, ilustrul arheolog a demonstrat, potrivit materialului arheologic obținut din săpături, că biserica inițială a fost puțin mai mare decât cea actuală, fapt ce evidențiază importanța așezământului eclesial de la Roman, care a fost ridicat, după anul 1400, la rangul de scaun episcopal.

Cartea domnului profesor este un amplu studiu științific structurat în două părți. În prima parte, concepută pe opt capitole, autorul face referire asupra sitului arheologic româșcan, prezentând cronologic etapele de cercetare întreprinse, cu toate rezultatele obținute pe durata a mai multor ani de efort susținut. În partea a doua, lucrarea prezintă, în premieră, o bogată colecție de fotografii, schițe, planșe și documente, care reprezintă tezaurul arheologic obținut în urma cercetărilor efectuate. Binecunoscută fiind exigența științifică a autorului, lucrarea însumează și câteva anexe tehnice care-i dau autoritate și grandoare. De aceea, avem convingerea că noua apariție în domeniul arheologiei, tipărită sub auspiciile Editurii *Filocalia*, vine să clarifice multiple incertitudini referitoare la una dintre cele mai vechi episcopii din România, care s-a organizat în zorii noului stat medieval, Moldova, ținut ce-și dobândise de câțiva ani atât independența teritorială cât și cea eclesială.

Mulțumim domnului prof. dr. Vasile Ursachi pentru această minunată lucrare tipărită cu binecuvântarea P.S. Eftimie și salutăm apariția ei în anul când *Episcopia Romanului aniversează 600 de ani de la prima atestare documentară*.

Fie ca Dumnezeu să răsplătească efortul neobositului arheolog româșcan, având speranța că va continua munca de cercetare pentru elucidarea altor mistere care mai dăinuie în pământul sfânt al Moldovei, unde și-au transfigurat viața, trăind după poruncile lui Hristos, atâția sfinți, eroi și credincioși ai neamului românesc.

† **Dr. Ioachim Băcăuanul**
Arhiepiscop Vicar al Episcopiei Romanului

Cap. I

DOVEZI ALE ÎNCEPUTULUI CREȘTINISMULUI ÎN ZONA ROMANULUI

Cucerirea succesivă a teritoriilor din zonele mediteraneene, cuprinzând un vast teritoriu din Europa, Asia de SV și Africa de Nord, de către Imperiul Roman care aspira la dimensiuni universale, a creat fundamentul unei lumi cu totul noi, lume care avea nevoie atât de o bază materială comună cât și de o unitate spirituală. În acest fel economia cunoaște o importantă creștere a producției de bunuri materiale, se întetesc schimburile comerciale, moneda romană devine aproape universală, iar limba latină tinde să devină o limbă comună unor spații foarte mari. Aceste elemente unificatoare nu au reușit să cristalizeze și o unitate spirituală, în care să se regăsească multitudinea de obiceiuri și elemente de religie. Din acest punct de vedere niciunul din popoarele cucerite nu a acceptat sau adoptat Pantheonul roman, deși sfârșitul ultimului mileniu î.Chr. a însemnat, pentru o bună parte din Europa și în special pentru limba romană, o desăvârșire a sintezei greco-romane, greco-orientale și romano-indigenă, reflectată prin sincretismele de tot felul, prin expansiunea cultelor orientale, criza tot mai accentuată a vechilor culte romane și apariția unei tendințe spre monoteism și universalitate¹. Acest lucru avea să se observe și în lumea geto-dacică, mai ales după cucerirea romană.

Apariția unor morminte de înhumăție încă din sec. I d.H. în unele așezări de tip „dava”, cum este cea de la Brad, comuna Negri, județul Bacău², identificată cu „Zargidava” inclusă în harta sa de către Claudiu Ptolemeu, la începutul sec. II d.Chr.³, demonstrează existența unei schimbări în religia geto-dacilor din perioada clasică. Deși acest lucru nu poate fi pus în legătură cu noua religie - creștinismul, care a apărut și se dezvoltă în Imperiul Roman, schimbarea ritului de înmormântare, la început mai timid, apoi prin apariția cimitirelor de incinerăție și birituale, la dacii liberi sau din cadrul Provinciei Dacia, constituie un motiv serios pentru a ne pune problema în ce măsură această nouă religie pătrunde tot mai adânc în vastul imperiu.

Cele 16 morminte de înhumăție descoperite în așezarea deschisă și două în tumulul 3 din necropola tumulară de la Brad aveau orientări diferite. Defuncții erau așezați în poziție întinsă, cu mâinile pe lângă corp, având orientări diferite. De altfel poziția lor în sec. I d.H. nu are nici o importanță legată de creștinism, deoarece în perioada de început a noii religii încă nu erau stabilite și definitivitate dispozițiile VE și cu mâinile pe piept; acest lucru va apărea mult mai târziu, după consolidarea creștinismului, respectiv după sec. IV d.Chr. Printre mormintele de la Brad se aflau și maturi.

Același lucru putem spune și despre apariția și definitivarea simbolisticii creștinismului, care începe să se stabilească încă din sec. I – II d.Chr. ceea ce nu ne împiedică să semnalăm un element deosebit de important legat de descoperirea, tot la Brad, a unui simbol, care a devenit pentru creștinism, unul foarte important - peștele. Este printre primele simboluri ale creștinismului, care cunoaște începând din sec. II d.Chr. o mare răspândire în lumea creștină. Existența lui ca simbol și în alte religii nu ne împiedică să-l considerăm ca atare, mai ales în descoperirile de la noi, unde nu sunt reprezentate atât de pregnant alte religii, încât să le confundăm. După cum, lipsind ca element decorativ, în toată arta dacică din perioada clasică, să nu-l putem considera un simbol al noii religii, în condițiile în care apare în inventarul așezărilor dacice.

¹Zugravu, N. - Istoria romanității nord-dunărene (secolele II-VIII). Contribuții la etnogeneza românilor, Iași, 1994, p. 92

²Ursachi, V. - Zargidava, Buc. 1995, p. 312

³Ptolemeu - Geografia, III, 10, 8

Descoperirea recentă a unui nou motiv decorativ la ceramica dacică pictată îmi oferă prilejul reluării discuției asupra acestui important subiect. De la ultima lucrare dedicată ceramicii dacice pictate⁴ care nota aportul stațiunii arheologice de la Brad în cunoașterea acestui grup de materiale ale geto-dacilor, putem consemna numărul mare de așezări (peste 50) în care au apărut fragmente sau chiar piese întregi ale acestei categorii de ceramică. În același interval de timp, au apărut mai multe lucrări care s-au ocupat de prezența ei în diferite contexte arheologice, printre care cea a d-lui Gelu Florea⁵ ce tratează dintr-un unghi cu totul nou, cel al relației dintre artă, religie și mediile sociale, fenomenul apariției și dezvoltării ceramicii pictate, cu referire la implicațiile artistice, culturale și de mentalitate care vizează, mai ales, materialul ceramic pictat din regiunea capitalei Regatului dacic - Sarmizegetusa Regia.

Toate lucrările dedicate acestui produs ceramic consemnează, ca factor unitar, stilul geometric al picturii pe vase, puține elemente vegetale apărute ici colo și fenomenul specific al ceramicii "de curte"⁶ cu motive zoomorfe din zona amintită mai sus. Pentru a întregi imaginea despre fenomenele artistice ale epocii clasice (epoca regatului) amintim și elementele insolite din cunoscutele descoperiri de la Lupu⁷, vasele cu decoruri figurate de la Răcătău⁸ și figurinele zoomorfe din complexul de la Cârломănești⁹. Toate acestea, însă, reprezintă un specific local, prin prezența în aceste zone, a unor meșteri care își satisfăceau gusturile personale, rămânând cu ceea ce realizau pentru propria familie sau așezare.

Nimic din ceea ce ar putea constitui un fenomen general în cultura geto-dacilor legat de o simbolistică religioasă sau de altă natură. Toate elementele artistice, de la cele simple, cum sunt motivele geometrice, până la cele mai complicate, vegetale, zoomorfe sau chiar antropomorfe, pe care le consemnăm doar ca imitații sau influențe elenistice și romane, chiar dacă sunt realizate în ateliere locale, nu constituie decât o creație locală unde și-a spus cuvântul doar un singur "artist". În sprijinul acestei ipoteze vin chiar descoperirile amintite: la Cârломănești a existat, desigur, un singur creator al pieselor zoomorfe, care nu numai că nu au avut o răspândire mai mare în zonă, ci au rămas, probabil, doar proprietatea celui ce le-a realizat. Aceeași situație și în cazul descoperirilor de la Răcătău sau chiar din Munții Orăștiei, deși aici putem vorbi de mai multe recipiente sau motive artistice și, mai ales, de mai multe așezări în care s-au descoperit. Toate însă poartă pecetea unui singur meșter sau a unui singur atelier.

Faptul că motivele zoomorfe și antropomorfe nu s-au răspândit în toate zonele unde era produsă ceramica pictată ne demonstrează că pictura în sine, nu constituia un fenomen artistic prea complicat, cu semnificații deosebite. Viitoarele cercetări vor aduce noi așezări în care motivele decorative zoomorfe sau antropomorfe să fie prezente, constituind și ele exemple de meșteri locali care își pot satisface unele gusturi proprii, fără a constitui un stil generalizat.

În acest context consemnăm apariția unui nou element decorativ, descoperit la Brad, în campania arheologică a anului 1987. Este vorba de un capac realizat în tehnica ceramicii pictate, păstrat fragmentar, care are ca motiv decorativ un pește (Pl. I/4). Capacul este de tipul "cu prag", confecționat dintr-o pastă fină, arsă la roșu. Pe partea exterioară, pe un fond gălbui, s-au pictat mai multe benzi de culoare cafenie, orizontale, atât pe margine cât și pe calotă. La a treia bandă, a fost pictat un pește de apă dulce, mreană, clean sau crap, care înoată de la dreapta la stânga; cele trei benzi puteau fi considerate valuri ale apei sau mediul acvatic în

⁴V. Ursachi - Ceramica dacică pictată din cetatea de la Brad, com. Negri, jud. Bacău, Memoria Antiquitatis, XVII (1983-1985) 1987, pp. 43-99

⁵Gelu Florea - Ceramica pictată, artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I î.H.- I d.H), Cluj, 1988

⁶Constantin Daicoviciu și colab. - Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, S.C.I.V. 1-2, 1953, pp. 183-185

⁷I. Glodariu, V. Moga, - Tezaurul de la Lupu, Ephem. Nap., IV, 1994, pp. 40, 41, fig. 10-11

⁸V. Căpitanu - Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (jud. Bacău), Carpica, VIII, 1976, p. 66, fig. 46 și 47

⁹Mircea Babeș, - Statuietele geto-dace de la Cârломănești (jud. Buzău), S.C.I.V., 28, 3, 1977, pp. 319-352

care se află peștele. Dimensiunile capacului sunt obișnuite: diametrul 25 cm iar înălțimea, aproximativă e de 12 cm (Pl. II/1,2). Peștele păstrat doar în parte, are lungimea de 6,3 cm și lățimea de 2 cm, pe el fiind marcate ochiul stâng, solzii și șase aripioare, patru pe o parte și două pe cealaltă. Fragmentul de capac păstrat fiind destul de mic, nu ne permite să spunem, cu siguranță, de câte ori era repetat desenul (peștele) pe întreaga piesă. Considerăm că cel puțin de patru ori era repetat. Nu este exclus ca între pești să fi existat și alte motive decorative sau chiar simboluri, ceea ce să ne permită unele ipoteze mai îndrăznețe. Tot așa de posibil este ca pe întreg capacul să fi fost repetat de mai multe ori acest motiv zoomorf. Deocamdată nu putem avansa alte ipoteze. Odată cu prelucrarea materialului din campania anului 1987 pot apărea și alte fragmente din același capac, fapt ce ne-ar aduce elemente noi.

Peștele, ca motiv decorativ sau simbol, este foarte puțin prezent în culturile primei epoci a fierului din Moldova. Putem aminti aici, doar ornamentul cu pești de la Ijdileni - Frumușița¹⁰ sau piesa din aur de la Stâncești - Botoșani¹¹. Mai târziu, apare în tezaurile de la Agighiol, pasărea cu peștele în cioc, Porțile de Fier, pe paharul asemănător cu cel de al doilea de la Agighiol¹² sau în tezaurul de la Peretu¹³. În perioada clasică - a culturii dacice, respectiv sec. I î.H. - începutul sec. II d.Chr., acest motiv decorativ nu a apărut nicăieri, nici pe ceramică și nici pe alte piese de altă natură.

Capacul de la Brad a fost descoperit la - 1,30 m adâncime în SXXXII, □7, în stratul de cultură, pe acropolă, deci în ultimul nivel dacic, respectiv sec. I începutul sec. II d.Chr. Cum în această perioadă simbolul creștinismului începea să fie răspândit în tot Imperiul Roman, nu este exclus să fie prezent și în această parte a Europei, ca un element atât de vehiculat, mai târziu, în lumea creștină. Dacă acest lucru ar fi posibil, din punct de vedere teoretic, mai ales că legăturile cu Roma erau în această perioadă destul de strânse, am putea vorbi de prezența, în aceste locuri, a unor elemente creștine, chiar de la începutul răspândirii noii religii. Noi considerăm aceasta ca o ipoteză cu minime posibilități, dar nu imposibilă. Prezența unui motiv zoomorf, peștele, ca fiind unicat în motivistica generală a culturii dacice în perioada clasică, mai ales în ultima ei parte, respectiv sec. I d.Chr. este de natură să pună problema apariției unor simboluri creștine în această zonă, indiferent pe ce căi ar fi putut veni.

Chiar dacă ipoteza unui simbol creștin, în sec. I d.Chr. nu este posibilă în această zonă, nu este mai puțin adevărat că motivul decorativ în sine constituie un element deosebit de important, nu numai ca unicat în cultura dacică ci, și în crearea posibilității de a lărgi sfera punctelor în care asemenea motive decorative sunt semnalate. Prezența lui relansează ipoteza unui larg spectru motivistic sau simbolistic în arta geto-dacică, care așteaptă mereu noi descoperiri¹⁴.

Într-o emisiune de televiziune din 5-03-2006, la „Viața Creștină” erau discutate unele scene de pe Columna lui Traian, între care și acelea care ar fi putut avea semnificații creștine. Este vorba de scena sinuciderii lui Decebal, în care soldatul din spate, care face un semn cu trei degete, ar fi putut reprezenta semnul crucii și nu acela prin care i se garanta lui Decebal viața. Tot pe Columnă, probabil în scena 120, în care este reprezentată așezarea în mormânt a unui luptător dac, unde se face, de asemenea, un semn al crucii, al miruirii. De asemenea, scena cupei cu otravă, poate fi asemuită unui moment euharistic - în loc de otravă, putea fi „sângele Domnului”. Sunt, așadar, multe elemente care pot fi interpretate ca aparținând unor

¹⁰Mihalache Brudiu - Hallstattul în Sud-Estul Moldovei în prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1997, pp. 143-148

¹¹I. Miclea, R. Florescu, - Geto-Dacii, Buc., 1980, fig. 40

¹²D. Berciu, - Arta traco-getică, Buc., 1969

¹³P. Voivozeanu și Em. Moscalu - Mormântul princiar getic și tezaurul de la Peretu, jud. Teleorman, Cercetări Istorice, III, 1979, p. 353 și urm.

¹⁴Ursachi, V. - Un nouveau motif décoratif sur la poterie peinte, în Studia Antiqua et Archaeologica, VII, Iași, 2000, pp. 345-350

morminte religioase, cu caracter creștin, dar care nu au, până acum, un fundament științific bine determinat.

Începutul sec. II d.Chr., când are loc și cucerirea Daciei de către romani, a adus populației locale și dispariția principalelor așezări de tip „dava” și odată cu ele toate sanctuarele de care era legată întreaga religie a dacilor. Odată cu dispariția lor, după cum este și firesc, a dispărut și întreaga organizare religioasă împreună cu întregul cler.

„Nefericită soartă a poporului geto-dac! Învins și supus, el și-a pierdut nu numai libertatea, ci și zeii. Asociați sau sincretizați cu alte divinități, „captați” în forme și imagini, unii au dobândit un loc printre nemuritorii Imperiului. Alții au căzut definitiv în uitare, iremediabil compromiși de „părăsirea” adoratorilor în momentele cele mai dramatice. Cu alte cuvinte, la fel ca și în cazul altor etnosuri intrate sub obediența Romei, politeismul „imperial” – „organizat, centralizat, civic, bogat în divinități antropomorfe, susținut, fixat și divulgat prin texte și reprezentări nenumărate” a asimilat o religie și un limbaj religios, a mutilat sanctuare și locuri de cult, a făcut să moară cler și știință sacerdotală. Dimensiunea acestor fenomene ne-o putem imagina gândindu-ne la deosebita bogăție a sacrului geto-dac și a formelor sale de manifestare (zei, mituri, sanctuare, simboluri, rituri etc.), evidențiate prin analize de mare profunzime, datorate în special lui Vasile Pârvan, I.I. Rusu, D. Protase, D.M. Pippidi, H. Daicoviciu, I. H. Crișan, M. Eliade și S. Sanie. Sublinierea comună a acestora este că, în pragul cuceririi romane, geto-dacii, asemenea oricărei populații indo-europene, cunoșteau noțiunea de existența divină individuală, personală, deplin constituită (deiwos > lat. Deus) Acest lucru se observă atât în antroponimele și etnonimele ce conțin temele Zis-, Dis-, Tis-, Din-, Zin-, având înțelesul „ceresc, divin”, respectiv Ziper, Ziparus, Ziopes, Ziamarchus, Ziamarce, Dinus (Dines), Deospor, Dioscuthes, Diobessi, Dioi etc., cât și în panteonul său: în frunte, o zeităte supremă – Zamolxis, „personalitate divină complexă”, alături de care alte figuri sacre întregesc prin atributele lor imaginea unei religii politeiste, centrată pe divinizarea luminii, fecunditatea pământului și a spațiului uman, adorarea forțelor naturii, cultul domestic și al morților, postexistența spirituală sau materială. Ca și în cazul altor populații, acest panteon a fost definitiv structurat în ultimele două secole ale erei vechi, odată cu „revoluția religioasă” generată de apariția sanctuarelor publice - locuri de sacrificiu, de rugă și inițiere – și de nașterea unui adevărat corp sacerdotal”.¹⁵

Odată cu transformarea unei părți din Dacia în provincie romană, întreaga evoluție a spațiului de la Nordul Dunării va avea o dezvoltare diferită sau mai bine zis, de intensități diferite, legată de faptul că Provincia, prin numărul mare de coloniști romani, veniți din toate zonele Imperiului, se dezvolta într-un ritm mult mai rapid în comparație cu Dacia liberă. Dacă cei veniți întemeiau noi așezări, dintre care unele au devenit centre urbane, unde viața romană căpăta valențe apropiate de cele existente în Imperiu, populația din afara Provinciei cunoștea o influență romană mult mai slabă, realizată ca înainte, mai ales de negustori sau prizonieri din armata romană. Cu toate acestea ambele zone cunosc, în secolele II - III d.Chr., o viață cu totul nouă, în care un rol deosebit îl are apariția și dezvoltarea unei noi religii – creștinismul.

Pentru Provincia Dacia marea majoritate a celor veniți erau cetățeni romani, mai ales oameni liberi și peregrini, la care se adaugă militarii și numeroșii funcționari administratori, care au adus cu ei și o mare diversitate a cultelor religioase în care predominau cultele orientale față de cele romane și grecești. Creștinismul a făcut parte inițial din cultele orientale și era persecutat mai ales de către militari, ca forță oficială a statului roman, care la acea dată persecuta creștinismul.

Deși în provincia Dacia numărul creștinilor era relativ mic, trebuie să consemnăm faptul că descoperiri paleocreștine sunt prezente în aproape 60 de localități, în secolele II - III d.Chr. și constau mai ales din obiecte de uz cotidian, care conțin simboluri creștine, cum ar fi: cruci,

¹⁵Zugravu, N. - Geneza creștinismului popular al românilor, Buc., 1997, p. 132

porumbei, pești etc., la care se adaugă și alte mărturii mai concludente, printre care unele texte, completate de simboluri creștine. Printre ele notăm tăvile de formă ovală, împodobite cu pești incizați sau în relief înaintea de emailarea lor, descoperite la Micăsasa și Vețel, vase cu ștampile circulare care sunt încadrate de cruci cu brațe egale de la Sarmisegetusa și Orșova, farfurii decorate cu pești, cruci, delfini etc. multe dintre acestea fiind în localități din Transilvania¹⁶.

Numeroase alte recipiente sau obiecte aveau inscripții cu caracter creștin, unele folosite la iluminatul lăcașurilor de cult, altele pentru diverse practici religioase sau purtate la gât. Toate demonstrează evoluția creștinismului în Provincia Dacia în primele trei secole, când sincretismul religios a devenit dominant în Imperiu. Rolul important pe care l-au avut creștinii în Dacia pe parcursul celor două secole, în procesul de romanizare stau mărturie și numeroasele cuvinte legate de practicarea cultului creștin, păstrate în limba romană mai puțin alterate decât în alte limbi romanice. Este suficient să amintim cuvintele: altar, ancoră, biserică, botez, binecuvântare, cimitir, credința, cruce, creștin, coroană, înger, păcat, pește, pâine, vin, ulei etc.

Răspândirea creștinismului la Nordul Dunării, în special în zona de la est de Carpați, este legată de misiunea Apostolului Andrei chiar din primul secol d.Chr. Contestată de unii istorici și susținută de alții, activitatea de misionar a Sfântului Apostol Andrei are o semnificație deosebită în răspândirea creștinismului în această zonă, care, deși nu însemna creștinarea unor mase foarte largi de oameni, a făcut mulți prozeiți în rândurile unei populații derutate de marile schimbări provocate de cucerirea romană, de dispariția tuturor sanctualelor dacice și a întregii organizări religioase. Oferind unele virtuți morale prin propovăduirea armoniei și egalității dintre oameni, un comportament civic deosebit, exprimarea dragostei pentru cei nevoiași, refuzul bogăției, toleranța față de alte religii, creștinismul a cucerit treptat mari mase de oameni. Caracterul popular al acestei religii a însemnat răspândirea ei în rândul populațiilor sedentare din această parte a Europei. Acest proces a consacrat faptul că dacoromanii au fost primii dintre popoarele de la nordul Dunării care au adoptat noua religie. Dacă primele exemple prezentate pot fi legate de această perioadă, următoarele piese reprezintă o altă etapă în acest important proces de răspândire a acestei religii, care implicit a contribuit la romanizarea populației locale în secolele II – III d.Chr., proces care reprezintă includerea în unitatea spirituală a Imperiului Roman.

Caracterul popular al creștinismului de la est de Carpați constituie esența întregului proces de evoluție a romanizării unei populații rămase în afara granițelor Provinciei din care făcea parte, ca seminție dacică, rămânând ca dezvoltarea mai înceată să fie realizată doar prin contactele comerciale, de bună vecinătate, în conflicte de graniță sau aranjamente privind apărarea sau consolidarea unui imperiu ajuns la apogeul întinderii sale. În toate aceste ipostaze populația dacilor liberi nu a încetat să folosească toate mijloacele care-i erau la îndemână pentru a beneficia de cuceririle unei civilizații avansate, preluând, pe cât a fost posibil, multe din avantajele oferite de această vecinătate. Este suficient să amintim aici comerțul cu populația din Provincie, dar și din restul Imperiului, exemplificând cu prezența monedei a unor bunuri cu calitate superioare; ne referim aici la obiecte de podobă, unelte, obiecte de uz casnic, ceramică sau unele produse alimentare, la care se adaugă elemente de suprastructură - de limbă, credință etc. Toate acestea au contribuit la procesul de romanizare și a acestei zone, într-un ritm și cu o intensitate mai mică dar prezent, cu consecințe foarte benefice.

Cercetările arheologice au scos la iveală numeroase vestigii ale populației locale din Moldova în secolele II – IV d.Chr. dar nu au reușit să cerceteze, în întregime, niciuna din așezările locuitorilor acestei zone, fapt ce duce la imposibilitatea reconstituirii vieții unei

¹⁶Rusu, M. - Paleocreștinismul din Dacia romană, *Ephemeris Napocensis*, I, 1991, pp. 81-112

comunități, mai ales în ceea ce privește sistematizarea lor sau existența unor construcții ori spații comune dedicate unor activități, dintre care cele religioase ar fi putut spune multe, mai ales în privința organizării lor. De aici și lipsa unor informații privitoare la faptul dacă existau sau nu aceste spații și mai ales dacă exista o organizare în practicarea unor forme incipiente de creștinism. Astfel, nu știm în ce măsură, populația dacilor liberi din această parte a Europei, aflată la începuturile noii religii, își crease ori asimilase sau nu simbolurile și iconografia respectivă, sau dacă le-au preluat fără alte adăugiri, din zonele mai bine organizate ale creștinismului.

După cum se știe, multe din simbolurile acestei religii au pătruns în mediile noi ale răspândirii ei, la început cunoscute de un număr restrâns de credincioși, mai apoi, când majoritatea au fost transpuse în semne materiale, care aveau un rol apotropaic, sfințeau obiectul pe care erau transpuse, constituind o comunicare între creștini, prin care aceștia se recunoșteau și se acceptau ca adepți ai noii religii.

Sincretismul în religie este documentat, printre altele, și prin acceptarea de către creștini a unor practici păgâne, rămase până astăzi în ritualurile de înmormântare, cum ar fi obolul lui Charon, care constă dintr-un ban de argint sau de bronz ce se punea în mâna sau în gura mortului, semnificând vama pentru trecerea în lumea cealaltă. Acest ritual este prezent și astăzi. Descoperirile de la Văleni - Roman, unde s-a cercetat cel mai mare cimitir al dacilor liberi din sec. II - III d.H. au demonstrat existența acestui ritual, prin prezența unei monede romane de argint ca inventar al unui mormânt de înhumație¹⁷.

Unul din cele mai cunoscute și larg folosite simboluri ale creștinismului a fost crucea cu brațe egale (crucea greacă), care era cunoscută și înaintea acestei religii, cu semnificația de vechi simbol solar, ea devenind un simbol emblematic pentru creștinism, iar această transformare constituie începutul unui sincretism prin care noua religie, cu toată intransigența sa față de alte culte, va accepta și va îngloba o serie de reguli, practici și simboluri întâlnite în religiile și credințele cu care a conviețuit o bună perioadă de timp. Este și cazul răspândirii creștinismului la dacii liberi din Moldova, populație care se afla într-o fază de dezorganizare din punct de vedere religios, după cucerirea romană, când toate centrele de cult au fost distruse și toată organizarea religioasă a fost spulberată de noii veniți.

În acest context, prezentăm câteva din semnele cu caracter de simbol al creștinismului, descoperite în zona Romanului, unele prezente în colecțiile muzeului nostru sau cercetate și de alte muzee din Moldova. Între ele, un grup de 9 exemplare de vase cu însemne cruciforme descoperite la Poiana - Dulcești, într-o așezare din sec. II - III d.Chr. Pe partea superioară a patru vase lucrate la roată, din pastă fină, cenușie, două străchini, două căni au fost incizate, după ardere, câte un semn format din două triunghiuri egale, unite în vârf¹⁸ (Pl. III/3-8; V/4), reprezentând în simbolistica creștină semnul crucii. Alte cinci vase, trei căni și două străchini, de aceeași factură, aveau incizate, tot la partea superioară, sub buză sau pe gât, cruci de tipul quadrata latină (immisa) sau în formă de X (decussata), o cruce cu brațele frânte (gammata) terminată cu spirale¹⁹ (Pl. III/1)

Descoperirile de la Poiana - Dulcești reprezintă cea mai bogată așezare, datată în sec. II - III, din aria culturii dacilor liberi, care are o asemenea aglomerare de semne incizate pe vase de factură locală. Deși autorul descoperirii explica aceste semne printr-o influență sarmatică, momentul publicării lor era marcat de o dispută aprinsă privitoare la susținerea apartenenței sarmatice a mormintelor de înhumație din necropolele dacilor liberi din Moldova, marea majoritate a arheologilor dau o altă explicație acestor semne. Cele mai acceptate astăzi sunt legate de semnificația lor religioasă, deoarece nu sunt documentate ipotezele după care ele ar

¹⁷Ioniță, I., Ursachi, V. - Văleni-o mare necropolă a dacilor liberi, Ed. Junimea, Iași, 1988, p. 53, fig. 49/50

¹⁸Bichir, Gh. - Cultura carpică, Buc., 1973, p. 89-90, pl.LXXXVIII/3; CXXII/3; CXXXI/2; CL/3; CLI/1,3; CLII/2,4; CLIII/5

¹⁹Idem - op. cit., pl. CXXII/3; CXXXI/2; CL/3; CLII/2; CLI/3

fi motive decorative, semne de proprietate sau, și mai puțin, semne de olar, toate fiind executate după ardere.

În sprijinul acestei ipoteze vin și alte descoperiri în aria culturii dacilor liberi din sec. II - III d.Chr. din Moldova, cele mai multe dintre ele aparținând unei zone foarte apropiate. Recent, la câțiva kilometri de Poiana -Dulcești, tânărul cercetător G.D. Hânceanu descoperea, într-o așezare din sec. II - III d.Chr., la Roșiori - Dulcești, încă două vase cu semne incizate, care reprezintă două cănițe, lucrate la roată, aflate într-o groapă de provizii. Prima căniță, bitronconică cu buza ușor răsfrântă în exterior, de culoare cărămizie, cu urme de ardere secundară, are zgâriat pe umăr un semn în formă de X (decussata), realizat cu ajutorul unui obiect ascuțit, după ardere. A doua căniță este de culoare cenușie, bitronconică, dar cu buza dreaptă, are zgâriat, un semn de forma literei X (cruce decussata) - crucea Sfântului Andrei, dar cu capetele întoarse spre exterior, care se află pe gâtul recipientului, aproape de toartă, realizat, de asemenea, după ardere ((Pl. IV/2, 3).²⁰

Motivul cruce decussata s-a descoperit și pe o căniță cenușie, lucrată la roată, din pastă fină, în atelierul de olărie, de la Butnărești²¹ dar, de data aceasta, motivul nu este incizat, ci lustruit, deci executat înainte de ardere. Motivul cruciform de aici este asociat cu brăduțul - simbol al vieții veșnice (Pl. III/2).

La Săbăoani, în așezarea din punctul „La Izlaz” au fost descoperite vase cu semne incizate - graffiti, trei căni și un castron. Două din ele au zgâriată litera Z, una pe gâtul unei căni (Pl. IV/6), cealaltă pe buza unei străchini (Pl. V/2). Un alt semn zgâriat, pe fundul unei căni, reprezintă o cruce realizată din patru linii - două câte două. Cel de al patrulea semn este o grupare de semicercuri unite prin două linii, realizată pe gâtul unei căni (Pl. VI/3).

În punctul „La Bisericuța II” pe una din cănilile descoperite în așezarea din sec. II - III d.H. au fost realizate, prin scrijelire, două cruci situate pe gâtul acestei căni, de o parte și de alta a torții. Două din brațele laterale ale crucii fiind realizate sub toartă, la fel și alte două mici incizii situate între cele două cruci (Pl. IV/1).

Alte câteva semne incizate, pe căni sau pe străchini, au mai fost descoperite în așezarea de la Săbăoani, din sec. II - III d.Chr. Alături de acestea, pe multe din amforetele romane prezente în toate așezările dacilor liberi, care, la rândul lor, vorbesc de intensele schimburi comerciale între localnici și Imperiu, s-au descoperit numeroase semne ștampilate (care pot fi mărci de olar) incizate după ardere sau pictate. Multe din ele puteau aduce în această zonă uleiuri sau vinuri, care aveau întrebuintare în practicile culturale ale creștinismului, ca produse sfințite. Grupul de așezări situat într-un perimetru destul de restrâns (Săbăoani, Butnărești, Roșiori – Poiana Dulcești, Văleni, Homiceni) putea constitui un centru creștin în lumea dacilor liberi.

În afară de aceste semne - simboluri transpuse pe unele vase, care astfel capătă semnificații religioase, trebuie să consemnăm și unele însemne creștine, care puteau fi aplicate pe anumite obiecte de port, fibule, mărgelile etc., și care puteau reprezenta poziția purtătorului față de noua religie sau de recunoaștere între confrăți, în condițiile unui sincretism destul de dezvoltat în primele secole ale erei creștine. Din acest punct de vedere, credem că unele simboluri dădeau obiectelor, dar mai ales vaselor, o semnificație culturală, vase care nu puteau fi folosite și în alte scopuri. Este vorba de vasele cu simboluri, considerate sfințite și care erau folosite numai în anumite practici religioase (pentru a sfinți pâinea, pasca, apa etc.) (Pl. V/1, 3; IV/4).

Influența creștinismului în spațiul nord-dunărean și aderența localnicilor la noua religie este manifestată nu numai prin existența acestor simboluri, ci și prin apariția cimitirelor în care alături de incinerare apare și ritul inhumăției, documentat destul de strălucit în

²⁰Hânceanu, D. George - Cănițele cu semne din așezarea de la Roșiori-Dulcești, Carpica XXXIV, pp. 115-122

²¹Bichir, Gh. - op. cit., pl. LXIV/3; CXXIX/2

necropolele din sec. II – III de la Poienești - Vaslui,²² Gabăra - Moldoveni,²³ Văleni²⁴ sau Săbăoani.²⁵ Acest fenomen era amplificat de haosul care exista în această zonă după cucerirea romană și mai ales după schimbările semnalate în religia geto-dacică, începute chiar înaintea cuceririi romane. Populația dacică trebuia să se adapteze noii situații și să participe activ la sincretismul marcat de noua situație politică și administrativă, perioadă cunoscută mai ales sub numele de creștinism popular.²⁶

Alte câteva elemente, descoperite în zona Romanului, se referă la mormintele din sec. IV d.Chr., din cultura Sântana de Mureș, descoperite la Săbăoani, în care o parte din mormintele de înmormântare, mai ales cele orientate V - E sau apropiate de această orientare, să fie considerate creștine. Astfel, din cele 72 de morminte de înmormântare descoperite la Săbăoani în necropola din sec. IV d.Chr. 32 erau orientate V - E, cu un inventar destul de sărac.

Prezența unor obiecte de caracter creștin de tip romano-bizantin, fie că sunt importuri, fie că sunt imitații executate de meșteri locali după prototipuri bizantine, asimilarea, de către comunitățile locale, a unor obiceiuri creștine atestate în Imperiu vin să confirme puternica influență spirituală pe care o exercită la nord de Dunăre, pe de o parte, și amploarea pe care o cunoaște practicarea creștinismului de către populația locală, în sec. VI - VII d.Chr. pe de altă parte. Este momentul să arătăm că într-o locuință bordei din sec. VI - VII d.Chr. cercetată în așezarea de la punctul „La Izvoare Nord” din comuna Săbăoani a fost descoperită o frumoasă cataramă de bronz bizantină (Pl. VI/4).

De asemenea, pe unele vase sau obiecte de podoabă din sec. VI - VII d.Chr., descoperite la Săbăoani, Poiana - Dulcești sau Izvoare - Bahna²⁷ (Pl. VI/1, 2), au fost incizate semne creștine, respectiv cruci. O cruciuliță-pendant din plumb a fost descoperită în săpăturile de la Traian - Săbăoani.²⁸ La Secuieni - Neamț, într-un cimitir distrus în mare parte de lucrări edilitare, s-au cercetat trei morminte de înmormântare, cu orientări diferite dar care au avut ca inventar două brățări cu capetele îngroșate din sec. VI - VII d.Chr.²⁹ (Pl. I/1, 2, 3). Un străpungător de os a fost decorat cu semne creștine, respectiv cruciulițe, descoperit la Aldești - Secuieni³⁰ (Pl. VI/6).

Începând cu sec. IV d.Chr., mai ales după oficializarea noii religii, dovezile legate de creștinism sunt din ce în ce mai numeroase și de mai mare importanță, cuprinzând întreaga zonă a Moldovei, prin aceasta confirmându-se continuitatea populației autohtone, chiar în condițiile unor mari invazii gotice, hunice, gepidice sau slave, și ilustrând caracterul romanic al civilizației sale, cât și practicarea creștinismului de către marea masă a locuitorilor de aici, devenind singurul cult care se practică sistematic de către cea mai mare parte a comunităților statale din vechea Dacie. Creștinismul a constituit unul din principalele mijloace prin care și-a păstrat și consolidat romanitatea, latinitatea și sedentarismul noul popor deja format în secolul al VIII-lea d.Chr.: poporul român.

Descoperirile creștine devin din ce în ce mai numeroase în zona noastră în secolele VII-XI d.Chr. Între ele, cele de la Lozna-Străteni, Murgeni, Suceava, Iași, Dichișeni, Adjudul

²²Vulpe, R. - Săpăturile de la Poienești, Materiale I, Buc., 1953, pp. 318-454

²³Antonescu, I. - Săpăturile arheologice de la Gabăra, Materiale VI, 1959, p. 477-480; VII/1961, pp. 450-452

²⁴Ioniță, I., Ursachi, V. - op. cit., Iași, 1988

²⁵Săpături V. Ursachi, material inedit

²⁶Zugravu, N. - op. cit., Buc., 1997, pp. 19-45

²⁷Mitrea, I. - Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna-Piatra Neamț, 1998, pp. 96-97, fig. 34/8; 48/1

²⁸Informație primită de la autorul descoperirii – Domnița Hordilă

²⁹Ursachi, V.- Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman, Carpica, I, 1968, pp. 184-187, fig. 59,60

³⁰Teodor, Gh. D. - Creștinismul la Est de Carpați, de la origini până în secolul al XIV-lea, Iași, 1991, p. 94, fig. 20/3

Vechi etc.³¹ Mai târziu, în secolele XII-XIII se consolidează, prin reluarea pe scară mai largă a legăturilor cu Bizanțul și constituirea unor centre ecleziastice sub jurisdicția unor arhiepiscopii sau mitropolii din afara țării, iar prin adoptarea ritului bizantin-slavon s-au conservat vechile rânduieli ale Bisericii Orientale. Rezistența hotărâtă a populației locale și a episcopilor ortodocși, în confruntarea cu regii maghiari, care încercau să consolideze episcopia catolică a Cumaniei sau a Milcoviei, este sprijinită de marile centre creștine de la Vicina, Cetatea Albă, Târnovo, Ohrida și mai ales Patriarhia de la Constantinopol. Mutarea Mitropoliei de la Vicina, în 1359, la Curtea de Argeș, întemeierea Mitropoliei Moldovei, probabil la 1386, și reorganizarea vieții bisericești cu sprijinul domnilor români, încheie o perioadă deosebit de frământată în viața religioasă a regiunilor extracarpătice ale României. Devenind religie de stat, Biserica, va avea un rol fundamental în viața poporului român, mai ales prin constituirea a numeroase biserici, multe din ele fiind adevărate capodopere de arhitectură, centre de cultură, unde s-au copiat sau tradus numeroase scrieri religioase, cărți în limba slavonă și românească, constituind o zestre spirituală de o mare bogăție pe care a conservat-o și păstrat-o, mai ales în momente grele, în incinta mănăstirilor sau schiturilor.

Dacă procesul emancipării politice din a doua jumătate a sec. XIV, care a culminat cu împlinirea granițelor de la munte până la mare, consemnată în actul de la 30 martie 1392, semnat de Roman I Mușat, însemna sfârșitul unei lupte duse de Bogdan I, Lațcu și Petru al Mușatei, organizarea religioasă avea să însoțească acest proces, prin apariția Mitropoliei Moldovei, probabil, la 1386, în timpul lui Petru I și apoi a primelor două episcopii, de la Roman și Rădăuți, în aceeași perioadă sau la începutul secolului următor. Este posibil, deoarece și descoperirile arheologice încep să confirme aceasta, ca acele două episcopii sau doar una, cea de la Roman, să fi apărut mai înainte, dacă nu în 1386, cel puțin în jurul anilor 1390-1392, când se poate presupune că a apărut Episcopia de la Roman, ca important centru religios pentru partea de Jos a Moldovei.

Odată cu dezvoltarea satelor și a târgurilor moldovenești, apar, după cum este și firesc monumente de arhitectură ecleziastică, multe din ele construite din materiale durabile (piatră), care aparțineau, mai întâi domnitorilor sau marilor boieri ai țării, apoi unor comunități sătești, orășenești sau unor meșteșugari, negustori etc. Doar arheologia, în ultimii 30-40 de ani, a avut capacitatea de a scoate la lumină, în afara celor două lăcașuri deja cunoscute - Sf. Nicolae din Rădăuți și Sf. Treime din Siret, peste 23 de monumente de arhitectură religioasă din secolele XIV-XV, care au făcut posibilă o cunoaștere mai bună a repertoriului de forme a acestor obiective.

Ceea ce putem constata de la început este forma lor, bazilicală, cu trei nave, fațadele ritmate de contraforturi, de inspirație occidentală-gotică, adaptată la cultul ortodox, cum este biserica de piatră Sf. Nicolae de la Rădăuți, care suprapune o biserică mai veche din lemn, de la începutul secolului al XIV, înainte de constituirea statului feudal, sub forma unei nave pătrate și un altar rectangular, care a fost folosită drept capelă privată și necropolă voievodală, aici fiind înmormântați Bogdan I și Lațcu³². Biserica de piatră are trei încăperi și respectă planul bisericii de lemn. Tot cu două încăperi a fost inițial și lăcașul de lângă „Sf. Înviere” din Suceava, la care s-a adăugat apoi și un pronaos. Toate bisericile din sec. XIV și începutul secolului al XV-lea, erau împărțite în trei nave și aveau forma trilobată (triconc) sau plan cruciform, ori cum era prima fază a Bisericii Sf. Gheorghe (Mirăuților) de mari dimensiuni dar lipsită de abside laterale și contraforturi. Printre ele amintim pe cele de la Giulești, Netezi, Tulova, Tg. Trotuș etc.³³ Două biserici din această perioadă, cea de la Căpriana (Rep.

³¹Idem - Două milenii de creștinism în regiunile extracarpătice ale României, catalog de expoziție, Bârlad, 2000; E.M.Constantinescu - Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre, Buzău, 1999, pp. 25-26, pl. 10-15

³²Lia și A. Bătrâna - Arhitectura ecleziastică din Moldova în secolele XIV-XV, SCIVA, 45, 2, Buc., 1994, p. 146

³³Idem - op. cit., Buc., 1994, pp. 148-152

Moldova)³⁴, datată la începutul sec. al XV-lea și Sf. Parascheva din Roman, după cum vom vedea, fac excepție, cuprinzând și o a patra încăpere - exonartexul sau pridvorul, care, după cum se cunoștea până de curând, a apărut pentru prima dată în arhitectura moldovenească la Putna.³⁵ Evident, am exclus biserica de la sfârșitul sec. al XIV, începutul sec. XV, de la Bistrița, care cuprindea o a patra încăpere, între naos și pronaos, camera mormintelor.³⁶

Constituirea bisericilor autocefale, organizate în cadrul formațiilor statale, nu a însemnat și ruperea legăturilor firești existente până în această perioadă între ele, dar existența unor comunități cu un număr mare de credincioși cerea organizarea unor episcopii, care să poată oferi garanția prezenței unor preoți bine pregătiți. Dezvoltarea târgului Roman, care la sfârșitul sec. al XIV-lea constituia o a doua capitală a Moldovei, de unde Roman I Mușat se intitula, pentru prima dată „Domn al Țării Moldovei de la munte până la mare”, cerea apariția unei episcopii a Țării de Jos, care, o bună bucată de vreme, se intitula „Mitropolie”.³⁷ Această episcopie se ocupa de întreaga zonă a Țării de Jos.

Distinsul istoric Pr. Scarlat Porcescu a adus o valoroasă argumentație privitoare la necesitatea unei organizări bisericești la rang de episcopie în zona Romanului, ceea ce mă scutește să reiau toate datele extrase din realitatea istorică a acestor meleaguri și prezentate magistral în valoroasa monografie „Episcopia Romanului”, apărută în anul 1984.³⁸ Nouă nu ne rămâne decât a prezenta primele rezultate ale cercetărilor arheologice, care aduc importante noutăți la cele deja prezentate și pe care, eruditul istoric, le întrevedea, fără a avea posibilitatea, atunci, de a le înfăptui. În discuțiile pe care le-am avut cu Prea Cucernicia Sa, rămânea ca o sarcină pe care eu ca arheolog, să o îndeplinesc. Iată că acum, cu binecuvântarea P.S. Eftimie Luca, pot adăuga câteva date referitoare la cel mai frumos și interesant obiectiv arhitectonic din Roman - Catedrala Episcopală „Sf. Parascheva”.

³⁴Gh. Postică, N. Constantinescu, - Căpriana, Chișinău, 1996, pp. 101-102

³⁵Lia și A. Bătrâna - op. cit., Buc., 1994, pp. 165-166

³⁶Idem - op. cit., Buc., 1994, p. 165

³⁷Scarlat Porcescu, Episcopia Romanului, Roman, 1984, pp. 32-44

³⁸Idem - Episcopia Romanului, Roman, 1984, pp. 93-98

Cap. II

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Cercetarea arheologică în zona principalului monument istoric și de arhitectură - Biserica Episcopală din Roman, a început în anul 1998. Obiectivul primelor investigații arheologice l-a constituit obținerea unor date referitoare la descoperirea nivelului de construcție și de călcare, ale celor două mari edificii - Catedrala și Casa Venianim Costache, intrate într-un mare program de restaurare, atât la interior, cât și la exterior, precum și amenajarea spațiului adiacent dintre cele două obiective. Trebuie să amintesc faptul că ne aflăm în cea de a doua etapă de restaurare, inițiată de P.S. Eftimie Luca, Episcopul Romanului, prima realizată în anul 1980, când s-a spălat și refăcut pictura interioară a catedralei, moment ce a dat și două mari sinteze: una legată de istoricul Episcopiei Romanului, realizată de P.C. Pr. Scarlat Porcescu³⁹, unul din cei mai mari istorici, care s-au ocupat (după marele episcop Melchisedec Ștefănescu, autorul vestitei Cronici a Romanului și a Episcopiei de Roman, din sec. XIX) cu multă pasiune și devotament, de istoria acestei Episcopii, și a doua, semnată de istoricul de artă Marina Sabados⁴⁰, care, folosind prilejul restaurării picturii, a realizat o mare și splendidă sinteză a lucrărilor de artă religioasă ale acestui minunat monument. Sunt cele mai de seamă sinteze privitoare la Episcopia Romanului, care stau la îndemâna contemporanilor noștri, dornici de a cunoaște valoarea celui mai important monument de arhitectură, istoric și artistic din municipiul nostru.

Pentru a întregi prezentarea acestui impunător monument, în anul 2007, s-a adăugat un nou volum, de o importanță deosebită, care a avut ca temă, scoaterea la lumină a celor mai importante exemplare de carte veche și adnotări realizate atât pe aceste importante volume, cât și pe pereții interiori ai Catedralei, lucrare realizată de un bun cunoscător al acestui tip de însemnări, un fiu al orașului Roman, distinsul cercetător al Institutului de Lingvistică al Academiei Române, dl. Doru Mihăescu⁴¹.

Celor de mai sus trebuie să i se alăture, în mod obligatoriu, un program minuțios de cercetare arheologică, singura care lipsea din acest important program de punere în valoare a acestui minunat monument al Romanului și al Moldovei. Trebuie să subliniem faptul că, deși Episcopia Romanului este una din cele mai vechi instituții religioase din țară, apariția ei fiind legată de primii mușatini, niciunul din arheologii noștri nu a inclus în planul lui de cercetare acest obiectiv. Mai mult, până la apariția Muzeului de Istorie din Roman, în septembrie 1957, nici orașul Roman, de asemenea, unul din cele mai vechi orașe-târguri ale Moldovei, nu a constituit un obiectiv al arheologilor. Abia de câțiva ani, în 1964, la inițiativa noastră, au fost întreprinse primele săpături, descoperindu-se urmele cetății de pământ și lemn, construită, probabil, de Petru Mușat sau Roman I Mușat, care, la 30 martie 1392, se intitula, de aici, din Roman „domn al Țării Moldovei, de la munte la țarmul mării”. Era momentul constituirii Moldovei în granițele ei firești. Cu câțiva ani mai înainte, în 1959, se realizau primele cercetări arheologice sistematice la Cetatea Nouă a Romanului, conduse de autorul acestor rânduri⁴². Mai târziu, în anii 1965-1967, aceste cercetări au continuat sub conducerea

³⁹Ibidem, Roman, 1984

⁴⁰Marina Ileana Sabados - Catedrala Episcopiei Romanului, Roman, 1990

⁴¹Mihăescu Doru - Episcopia Romanului - 600 de ani de istorie, Editura Academiei Române, Buc., 2007

⁴²V. Ursachi - Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman, Carpica, I, 1968, p. 156, fig. 33,

distinșilor arheologi medievaliști – Prof. Dr. Mircea D. Matei și Dr. Lucian Chițescu⁴³. Cu prilejul cercetărilor din Cetatea de pământ au fost realizate și câteva sondaje arheologice în grădina Episcopiei, descoperindu-se traseul șanțului de apărare al orașului (Fig. 1).

În ultima vreme, 1997-2000, semnalăm un bogat program de restaurare în cadrul Eparhiei Romanului. Printre cele mai importante obiective ale acestui program se numără Casa Venianim Costachi, una din cele mai vechi și valoroase edificii laice păstrate până acum în orașul nostru și printre puținele din Moldova, care, în urma restaurării și-a recăpătat adevărata față a unei construcții din sec. XVIII și Catedrala Episcopală. În acest context, pentru prima dată în istoria restaurărilor din zona Romanului, intervine cercetarea arheologică, absolut necesară oricărei intervenții, atât pentru obținerea nivelului de construcție, cât și a celui de călcare a monumentului, precum și pentru obținerea unor date legate de stratigrafia locului sau gradul de rezistență ori de sistemul de construcții al fundațiilor, la care s-a angajat Muzeul de Istorie din Roman.

Este bine cunoscut faptul că înainte de monumentul construit de Petru Rareș la Roman a existat o altă biserică, făcută probabil de Roman I Mușat sau un alt înaintaș, care a devenit necropolă domnească prin înmormântarea în ea a soției acestuia, respectiv mama domnitorului Alexandru cel Bun - Anastasia Doamna. Nici unul din documentele vremii nu consemnează locul unde se află această biserică și nici dacă Petru Rareș construia biserica pe fundațiile celei vechi, pe același loc sau în altă zonă. Toate acestea, numai arheologia le mai poate descifra, prin sondaje efectuate în diverse locuri, sondaje cu atât mai necesare, cu cât aflarea locului vechii biserici constituia și cunoașterea primului sediu al Episcopiei, înființată de Alexandru cel Bun.

Primul sondaj a fost efectuat de noi în anul 1998 perpendicular pe clădirea cunoscută sub numele de Casa Veniamin Costachi, care aparține sec. XVIII, fiind atribuită acestui episcop, care a păstorit la Roman între anii 1796 și 1802. Inscripția în limba slavonă de pe peretele nordic al construcției, în versuri, a fost, de asemenea, atribuită lui Venianim Costachi.

Pornind, așadar, de la o regretabilă lipsă de informații privitoare la începuturile activității bisericești la Roman, mai precis a lipsei datelor referitoare la primele edificii religioase existente aici, salutăm inițiativa apelării la serviciile cercetărilor arheologice, care sunt singurele ce mai pot aduce noutăți în această privință. În acest sens, remarcăm hotărârea Prea Sfințitului Episcop Eftimie Luca, care este primul dintre ierarhii acestei Episcopii ce apelează la arheologie în descifrarea unor necunoscute ale istoriei acestor locuri.

Biserica Episcopală, ctitorie a domnitorului Petru Rareș, a cunoscut în decursul istoriei sale mai multe intervenții, impuse fie de acțiunea timpului asupra zidurilor, fie din pricina unor cataclisme naturale, ca de pildă cele câteva cutremure, care au impus efectuarea unor consolidări sau reparații. Nici una din ele nu a avut ca intenție cunoașterea istoriei locului pe care s-a construit biserica și, mai mult, nu a încercat să răspundă la întrebarea: unde a fost vechea biserică ridicată de Roman I Mușat și Alexandru cel Bun, mai precis, vechea catedrală a Episcopiei Romanului, căreia marele Ștefan i-a dăruit două clopote ce se mai păstrează și astăzi în turnul de la intrare.

Așadar, este firesc să ne punem întrebarea, unde a fost clădită această biserică ale cărei urme trebuie să existe în acest spațiu, bine delimitat al Episcopiei, mai ales că era, sigur, construită din piatră și cărămidă, așa cum erau toate bisericile epocii, care erau pictate,

⁴³Mircea D. Matei, Lucian Chițescu - Problémés historiques concernant la forteresse du tems de Musatin et l'établissement urbaine de Roman, Dacia, N.S. X, 1966, pp. 298-307; L. Chițescu - Ceramica stampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova, în SCIV, 15, 3, 1964, p. 411 și urm; Mircea D. Matei și L. Chițescu, - Probleme istorice în legătură cu fortificația și așezarea mușatină orășenească de la Roman, Studii și Materiale de muzeografie și istorie militară, I, 1968, pp. 51-52; L. Chițescu, - Cu privire la tehnica de construcție a Cetății Noi, SCIV, 2, 1966; Idem, - Cercetările arheologice în Cetatea Nouă a Romanului și Cetatea Crăciuna, în Materiale și Cercetări de arheologie, IX, 19

deoarece Alexandru cel Bun, după cum ne dovedește o „carte” domnească din perioada anilor 1414-1419, a plătit doi zugravi, Nichita și Dobre, care să o picteze, aici fiind înmormântată mama sa, Anastasia Doamna, soția domnitorului Roman I Mușat, cel ce pentru prima dată în istoria Moldovei se intitula aici, la Roman „singur stăpânitor al Moldovei de la munte până la țărnul mării”.

Săpăturile efectuate de noi au avut în vedere un spațiu delimitat de cele două edificii - Biserica Episcopală și Casa Venianim Costachi. Ele au constat în săparea a două secțiuni, perpendiculare pe cele două clădiri, cu scopul de a cunoaște nivelurile de construcție, de călcare și sistemul de construcție al temeliiilor. Cercetările întreprinse au adus primele date referitoare la istoria locului. Astfel, am putut obține numeroase date care dovedesc existența în acest spațiu a unui cimitir din sec. XIV-XVII, din care s-au cercetat peste 30 de morminte, dispuse în șiruri, deci ordonat, la mică adâncime față de nivelul de călcare al epocii, situație normală pentru epoca respectivă când nu erau restricții privind adâncimea la care se îngropau morții. Existența acestui cimitir ne indică și faptul că biserica nu era prea departe, știind că în epoca medievală cimitirele erau în jurul bisericilor. Totuși, acest lucru nu ne-a dat o informație precisă privitoare la zona în care ar trebui să mai sondăm pentru a da de urmele acestei vechi biserici. Este posibil ca ea să se afle în interiorul catedralei de astăzi, ceea ce impune mai multe sondaje în acest spațiu, imposibil de realizat acum, deoarece restaurarea picturii interioare este terminată, sau investigarea spațiului din partea de Nord a edificiului, care ne-ar putea aduce noi elemente legate de această enigmă ce va trebui descifrată.

Săpăturile noastre au adus, însă, și alte noutăți legate de existența unor construcții civile prezente în acest spațiu în secolele XVII și XVIII până la actualul edificiu, una din cele mai vechi construcții laice din orașul Roman - Casa Venianim Costachi și beciul realizat sub această casă, odată cu ea, care a dat naștere unei frumoase legende pe care o vehiculează și astăzi mulți romașcani, privitoare la existența unui tunel între Episcopie și Cetatea Nouă a Romanului de la Gâdinți, ctitorie a domnitorului Ștefan cel Mare și Sfânt. Datarea cu precizie a acestui beci constituie, dacă mai era nevoie, spulberarea acestei legende care deși este frumoasă și mai ales misterioasă, nu este conformă cu adevărul istoric.

Supravegherea săpăturilor efectuate de constructori pentru îngroparea cablurilor legate de paratrăsnet precum și temelia aghiasmatarului care s-a construit, au adus și alte noutăți. Este vorba de existența cimitirului deja amintit și în partea sud - vestică a catedralei unde s-au dezvelit câteva morminte, la două din ele descoperindu-se monede din sec. XVII, care demonstrează că cimitirul a continuat să existe și după construirea acestei biserici. De asemenea, în partea de S, în dreptul vestimântăriei, la circa 4 m., s-a dat peste un zid, iar în partea de nord, în dreptul absidei altarului și a contrafortului de la V de naos încă două ziduri, care, deocamdată, nu pot fi legate de o construcție anume. Rămâne ca în viitor să se practice alte câteva sondaje, care să lămurească ansamblul din care fac parte, precum și datarea lor. Viitoarele cercetări arheologice în spațiul nordic al Catedralei vor aduce, desigur, noi și importante date referitoare la istoria acestor locuri, eventual noi dovezi privind locuirea acestei zone într-o perioadă mai veche decât o arată documentele scrise. Nici una din presupunerile de existență a unei așezări mai vechi de sfârșitul sec. al XIV-lea (perioada Petru I Mușat și Roman I) nu are o confirmare arheologică, singura care poate spune ceva sigur, dacă a existat o locuire mai veche. Ultimele materiale arheologice descoperite pe teritoriul orașului nostru, înainte de sec. al XIV-lea, aparțin sec. VI-VII d.Chr.

Sondajul efectuat la temelia Turnului de la intrare a demonstrat, de asemenea, existența unor construcții anterioare secolului al XVIII, când a fost ridicată această construcție. Acest lucru demonstrează că noile cercetări încă mai pot aduce multe noutăți privitoare la evoluția acestui centru episcopal, noutăți care vor întregi o cunoaștere istorică mult mai completă a acestui centru religios, cu o mare însemnătate în viața locuitorilor acestei zone.

În acest context trebuie să amintesc faptul că am primit un deosebit de valoros sprijin din partea muzeografului Episcopiei Romanului, maica Mihaela Isachie, care a fost în permanență în preajma tuturor lucrărilor de restaurare sau a săpăturilor legate de aceste lucrări, semnalându-ne cu promptitudine, atât apariția unor piese arheologice, cât și atacarea prin săpături a unor suprafețe din jurul acestor obiective. Mulțumim și pe această cale pentru valorosul sprijin acordat pe tot parcursul restaurărilor la cele două obiective, cât și în timpul săpăturilor noastre sistematice.

În anul 1998 am efectuat un prim sondaj arheologic, care consta dintr-o secțiune ce viza obținerea nivelului de construcție și de călcare la Casa Venianim Costachi. Pentru aceasta am trasat secțiunea perpendicular pe fațada acestei clădiri, în zona primei uși din partea de E a imobilului, pe care am notat-o cu SI-1998

În anul următor, 1999, am efectuat cea de a doua secțiune, care avea ca principal obiectiv obținerea unei situații similare, respectiv nivelul de construcție și de călcare al Bisericii Episcopale, notată de noi cu SII-1999. Această secțiune a fost prelungită până în zidurile Casei Venianim Costachi, surprinzând în acest fel întreg spațiul dintre cele două edificii, mai mult, descoperindu-se și gârliciul-intrare în beciul adiacent, construit la sfârșitul sec. XVIII. Între ele am surprins și cimitirul din jurul Bisericii.

După aceste două secțiuni, care ne-au dat rezultate deosebit de concludente și interesante, din punctul de vedere al obiectivelor noastre de cercetare, a urmat în anul următor-2000-un mic sondaj la temelia de S a Turnului Clopotniță, construit în prima fază, în sec. XVIII. Secțiunea practică a avut lungimea de 3 m. și lățimea de 1,5 m. notată SIII, care ne-a oferit și pentru acest obiectiv unele date referitoare la nivelul de construcție și de călcare.

Între timp, speram la posibilitatea de a realiza câteva sondaje în interiorul Catedralei, întrucât era vorba de un sistem de încălzire prin pardoseală, ceea ce constituie un bun motiv de a efectua câteva săpături, chiar după terminarea restaurării și curățirii picturii interioare, impuse de necesitatea de a se îngropa mai multe țevi pentru încălzire, care necesitau spargerea pavajului interior. Nu am avut acest noroc deoarece Ministerul Culturii și Cultelor nu a mai suplimentat suma pentru realizarea acestui obiectiv. În acest fel s-a ratat, poate, singura ocazie de a se realiza o cercetare în interiorul bisericii, mai ales că investigațiile ulterioare din exterior au adus interesante noutăți în legătură cu construcția primului lăcaș de cult, realizat în vremea lui Roman I Mușat sau Alexandru cel Bun, la sfârșitul sec XIV sau începutul sec. al XV-lea. Majoritatea noilor descoperiri vor impune necesitatea unor asemenea săpături într-un viitor, poate, foarte apropiat.

Realizarea unor săpături legate de restaurarea obiectivelor amintite, precum și instalarea unui paratrăsnet pe turla Bisericii au permis descoperirea unor fragmente de ziduri sau morminte în jurul edificiului, care au fost cu promptitudine semnalate de către maica Mihaela. Acestea au dus la hotărârea P.S. Episcop Eftimie Luca, să permită realizarea unor sondaje arheologice în partea de N a Catedralei, mai ales că aici a ieșit la iveală un fragment de zid, care îmi dădea speranța că am descoperit biserica din sec. XIV.

Cum astâmpărul unui arheolog nu se oprește până nu găsește o explicație la tot ceea ce întâmplător se descoperă, am intervenit la conducerea Primăriei Romanului și la bunăvoința P.S. Episcop Eftimie care mi-au pus la dispoziție sumele necesare pentru începerea unor investigații arheologice și în partea de N a Catedralei. Aceasta se întâmpla în anul 2003, când Dl. Primar Ing. Dan Ioan Cărpșor a pus la dispoziția Muzeului din Roman suma de 50.000.000 lei pentru continuarea cercetărilor. Acest lucru s-a repetat și în anul următor 2004, când am avut și un sprijin material din partea P.S. Episcop Eftimie. De multe ori am fost vizitat, pe șantier, de P.S. Ioachim Băcăuanul, care se interesa de mersul lucrărilor și de noile descoperiri, asigurându-ne de tot sprijinul, dorindu-ne succese în munca noastră. Cercetările din acești doi ani - 2003 și 2004 au adus importante noutăți legate de construcția veche, din

sec. XIV, precum și noi date privitoare la unele construcții din veacurile XV-XVIII, inclusiv întinderea cimitirului din aceeași perioadă (Fig. 2).

Secțiunile practicate în anii 2003 și 2004 nu au mai ținut seama de cele anterioare, în ceea ce privește notarea lor, datorită faptului că între anii 2000 și 2003 au mai fost semnalate câteva intervenții, care nu au aparținut arheologilor. În acest fel au fost notate câteva prezențe în șanțul care înconjoară Catedrala, pentru instalarea paratrăsnetului, precum și săpăturile pentru amenajarea aghiasmatarului (care nu este altceva decât instalarea acoperișului vechi al Catedralei, înlocuit acum cu unul în stil ștefanian), unde s-au descoperit fragmente de ziduri sau morminte. În acest context, pentru o înțelegere mai ușoară a programului de cercetare arheologică, s-a întocmit o nouă numerotare a secțiunilor, pe care o introducem la sfârșitul volumului.

Pentru campania arheologică din anul 2003, cele cinci intervenții au fost notate - SI/2003; SII/2003; Caseta I; Caseta II și Caseta Gropii cu tencuială. Ele reprezentând secțiunea I din zona absidei laterale nordice, inclusiv o parte din al doilea contrafort - SI; Caseta I-în partea de V a contrafortului II din aceeași zonă de Nord; Caseta III - în partea de NE a Catedralei, care cuprinde o parte din contrafortul I al absidei laterale, precum și o parte a curburii de NE a absidei altarului; SII - secțiunea care pornește de la circa 4 m. de Catedrală, din zona absidei laterale, în partea de N, până la marginea cimitirului din sec. XIV-XVII și Caseta Gropii cu frescă, în capătul de NV a secțiunii II, la circa 30 m. de biserică.

În anul următor avea să se realizeze o nouă secțiune, în partea de V a Catedralei, care cuprinde și o parte din contrafortul de SV al pridvorului, notată de noi cu SI/2004, unde au fost surprinse mai multe morminte. Săpăturile s-au oprit aici, rămânând să se realizeze pentru viitor, o secțiune perpendiculară pe absida altarului în partea de Est și bine înțeles, câteva secțiuni interioare pentru determinarea grosimii temeliei bisericii din sec. XIV, descoperirea mormântului principal, al Doamnei Anastasia, soția domnitorului Roman I Mușat și mama lui Alexandru cel Bun, alte morminte, precum și compartimentarea internă a edificiului din această epocă. Pentru exterior, se impunea un program intens de cercetare a întregului spațiu, în vederea cunoașterii tuturor construcțiilor legate de Episcopie, din secolele XIV-XIX.

Ar fi păcat să ne mulțumim cu ceea ce s-a realizat până acum. Trebuie să avem în vedere că toate marile monumente religioase ale Moldovei au date aproape complete privind evoluția lor. Cu atât mai necesar pentru noi, cu cât posibilitățile de azi sunt mai mari, din toate punctele de vedere. Romanul, dar mai ales, Episcopia Romanului, merită acest efort.

Cap. III

PREZENTAREA DESCOPERIRILOR

STRATIGRAFIA

La începutul lunii octombrie 1998 realizăm prima secțiune, notată, așa cum spuneam, cu SI, având lungimea de 9 m. și lățimea de 1,50 m. orientat SSE3000-NNV6200. În acest fel am putut avea o primă situație stratigrafică a zonei din partea nordică a Casei Venianim Costachi, care se prezintă astfel: primul nivel arheologic aparține sec. XIV și constă dintr-un strat de pământ cu o grosime care variază între 0,10 și 0,25 m., de culoare cenușie, cu puține materiale, care constau în special din fragmente ceramice, oase de animale și bucățele mici de chirpic ars, provenite de la construcțiile care au dispărut prin foc. Din acest nivel fac parte și cele trei morminte de înmormântare care aparțin acestei perioade, demonstrând că în acest secol era aici un cimitir. Acesta nu putea să aparțină decât unei comunități care avea în această zonă, o biserică, deoarece, după cum se știe, în tot evul mediu românesc aceste cimitire se aflau în jurul bisericii.

În capătul de S al secțiunii a fost surprinsă groapa de temelie a zidului beciului din sec. XVIII, care a fost construit odată cu Casa Venianim Costachi și care depășește nivelul arheologic al sec. XIV cu circa 0,50 m.

Nivelului arheologic din această perioadă, respectiv sec. XIV-XV, îi aparțin și câteva fragmente ceramice, care făceau parte din căni sau vase borcan, din pastă cenușie sau cărămidă, cu buza trilobată sau ușor evazată și îngroșată, fundul drept și corpul mai mult sau mai puțin bombat. Unele din ele erau decorate cu roțița dințată pe umăr (Pl. 1/3,4,6,7; 2/5; 28/19; 111/1-6)

Următorul nivel arheologic aparține sec. XVI, are o grosime medie de 0,40 m., cu numeroase fragmente de cărbune de lemn, care pigmentează, mai ales primele patru carouri, pe toată grosimea stratului de cultură materială, ceea ce demonstrează că avem de a face cu resturile de la o construcție de lemn, care a sfârșit prin incendiu. În rest, tot acest nivel este pigmentat cu chirpic ars, fragmente de cărămidă și lut galben de nivelare. În capătul de N al secțiunii s-a descoperit o porțiune de arsură puternică, un fel de vatră arsă la roșu, străpunsă apoi de o temelie de zid din piatră. Deasupra vetrei e un strat subțire de moloz, iar temelia a fost acoperită cu un strat de pământ galben (Fig. 3).

Tot acestui nivel îi aparține o construcție din piatră - un pavaj - păstrat pe o porțiune destul de mare în secțiunea noastră, format din pietre destul de mari, plate, aflate la adâncimea de 1,25-1,35 m. La capătul de S și de N al acestora se află câte o cărămidă, așezate la rândul lor orizontal, peste care un strat gros de cărbune de lemn, provenit de la o construcție în care acest material era preponderent. Stratul de cărbune, ușor curbat în zona pavajului, avea o grosime de circa 10-12 cm. și o lungime de peste 4 m., fiind tăiat de o groapă de var din sec. XVII-XVIII în partea de N. În partea de S a fost tăiată de groapa zidului beciului din sec. XVIII (Pl. 109/1,2,4; 110/2,3).

Nivelul din sec. XVI, care suprapune pe cel descris anterior, are o grosime medie de 0,70 m., fiind reprezentat în primii trei metri de mai multe nivelări: o temelie din piatră de la o construcție masivă, iar din zona metrului 2,40 până la 6,80 m., în profilul de Est, doar de o zonă de nivelare și o groapă destul de mare, pentru var. Restul profilului de Est, fiind distrus de un șanț actual, pentru o conductă de apă (Fig. 3). Capătul sudic al secțiunii este marcat, în profil, de 3-4 nivelări cu pământ, iar între ele câte un strat destul de gros de pământ negru,

bine bătut, cu pigmentație de cărbune și bucăți de cărămidă (Pl.109/1-3). La 2 m., o temelie de piatră, cu o adâncime de 0,80 m., care pătrunde în zona stratului de cărbune de la locuința din sec. XVI. Grosimea temeliei este de aproape 0,50 m. La baza acestui nivel, care aparține sec. XVII (Pl. 110/1-3), la 4,20 m. de la capătul de sud al secțiunii, pornește o groapă de var, cu o lățime de 2 m. și o lungime mai mare, care depășește limitele profilului de V. al secțiunii (Pl. 61/1-3). Adâncimea acestei gropi este de circa 0,40 m. Pe fundul ei se află un strat de câțiva centimetri de arsură puternică, un strat de cărbune de lemn peste care se află un alt strat de arsură, mai subțire, după care urmează un strat de var, de circa 10 cm. grosime, care acoperă toată suprafața gropii, inclusiv pereții laterali (Fig. 3; Pl. 60/3,4).

Profilul de V al secțiunii I/1998 este oarecum asemănător cu cel din E, cu deosebirea că în capătul de S (al secțiunii) straturile nu sunt străpunse de temelii din piatră sau alte construcții. Ele sunt uniforme și prezintă culori bine distincte, în funcție de cantitatea de pământ sau arsură, cu resturi de la locuințe, care au aici, valoare de succesiune dirijată de nivelarea terenului după fiecare incendiu sau reconstrucție. Ploile din toamna anului 1998 au distrus, în bună parte acest profil. Pământul din secțiune fiind aruncat în această parte a provocat dărâmarea lui pe o bună porțiune din profil. Fotografii realizate înainte de ploi au permis reconstituirea profilului, care, așa cum notam mai înainte, nu prezintă deosebiri prea mari față de cel estic (Pl. 60/3; 61/1-3).

Ultimul nivel aparține secolului al XVIII, când a fost construită Casa Venianim Costachi. Din profilul secțiunii noastre putem vedea nivelul de construcție și nivelul de călcare al acestei construcții. La adâncimea de 0,60 m., un pavaj de prundiș constituie prima fază a cerdacului și implicit nivelul de călcare din prima fază de folosire a construcției. Ulterior s-au mai surprins câteva refaceri ale cerdacului, implicit alte niveluri de călcare, ridicându-se stratul de pământ din fața clădirii cu circa 0,60 m. Restaurarea realizată în anii 1998-1999, a presupus degajarea unei suprafețe destul de mari de pământ, care apoi a fost pavată cu piatră. Soclul din piatră fasonată a clădirii de deasupra beciului, temeliile de piatră la început și de ciment mai târziu, precum și nivelările cu nisip și prundiș ale cerdacului demonstrează intervențiile în timp la folosirea permanentă a acestei frumoase clădiri din sec. XVIII.

În concluzie, putem spune că săpăturile noastre din campania anului 1998 au adus și alte noutăți, legate de existența unor construcții civile aflate în acest spațiu în secolele XVI-XVIII, până la actualul edificiu, aflat în restaurare - Casa Venianim Costachi, una din cele mai vechi construcții laice din orașul nostru și beciul realizat concomitent sub această casă.

Dimensiunile mici ale sondajului din 1998 nu au permis obținerea unor date concludente referitoare la întrebările pe care ni le puneam noi, ceea ce a făcut ca în 1999 să realizăm un nou sondaj, de data aceasta mai mare, care să ne dea posibilitatea obținerii unei situații stratigrafice complete între Casa Venianim Costachi și Catedrala Episcopală. Necesitatea acestui nou sondaj este dată și de faptul că nici până în prezent, după atâtea etape de restaurări, principalul monument al orașului, nu avea o situație clară privind fundațiile, nivelul de călcare și nivelul de construcție, lucruri absolut necesare în cazul unor intervenții majore la zidurile edificiului. Cele câteva sonde practicate în apropiere de fundații au arătat o situație absolut contrară celei aflate acum prin sondaj. Astfel, se credea că fundația se află într-un pământ răscolit, așa cum arătau rezultatele acelor sonde, iar noi am descoperit o fundație excelent executată, care intra în pământ peste 3 m., din care aproape 2 m. se află în pământ sănătos. Faptul că rezultatele sondajelor arătau un pământ răscolit era o realitate care nu avea ca suport decât faptul, demonstrat de noi, că la mică distanță de temelie s-au făcut înmormântări în mai multe perioade - mai ales în sec. XVIII-XIX, care pot pune în pericol edificiul, e adevărat, prin umiditatea excesivă pe care o provoacă acest pământ afânat al mormintelor, dar în condițiile în care astfel de morminte vor apărea pe toată lungimea temeliei sau chiar în partea nordică a edificiului.

Acest al doilea sondaj practicat de noi în anul 1999 a adus elemente noi cu privire la zona dintre cele două edificii. Mai întâi prin cele peste 30 de morminte de înhumăție descoperite, s-a putut demonstra că, într-adevăr o mare parte din acest spațiu a fost folosit ca necropolă, dar numai în sec. XIV-XVII. După această perioadă pe acest loc nu au mai existat decât urmele unor straturi, care aparțin secolelor XVII-XVIII, pigmentate cu multă tencuială fragmentată și cărămizi, care provin de la refacerile în timp ale bisericii. În apropierea edificiului au continuat să se practice înhumări, mai ales de prelați, care nu au putut fi determinați cronologic decât stratigrafic, fiind destul de săraci în inventar. La un singur mormânt s-a găsit o cărămidă cu numele Gheorghe scris cu litere slavone.

Rezultatele sondajului din acest an vin să confirme faptul că în spațiul dintre cele două construcții nu a existat acea presupusă și căutată biserică din sec. XIV. Ea trebuie căutată în continuare în alte zone, atât în interiorul bisericii actuale, în partea de N a ei sau spre V. Un sondaj în partea de N este cu atât mai necesar cu cât el ne-ar putea oferi date importante privitoare la temelia Catedralei și la rezistența ei. S-a putut dovedi, de asemenea, că cimitirul din jurul bisericii episcopale vechi, nu cuprinde toată zona dintre cele două edificii, după cum unele construcții civile aparținând sec. XVI-XVIII erau făcute la o oarecare distanță - de circa 20 m. - de actuala biserică.

Stratigrafia secțiunii II/1999 este foarte complicată din cauza deselor intervenții ale gropilor de mormânt practicate în decursul câtorva secole. Cel mai interesant lucru îl reprezintă o temelie mai veche care stă la baza actualului edificiu religios și depășește cu circa 0,60-0,80 m., cel puțin în capătul de N al secțiunii, temelia bisericii ridicată de Petru Rareș în sec. XVI și se adâncește cu aproximativ 2 m. față de aceasta. Deși este evidentă această situație, faptul că este surprinsă doar pe o porțiune de 2 m. nu ne permiteam atunci să avansăm ideea că aceasta ar reprezenta temelia vechiului edificiu religios de la sfârșitul sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea, respectiv Catedrala Episcopală din vremea lui Alexandru cel Bun. Tot în această zonă a fost surprinsă și temelia contrafortului de S - V al absidei laterale, atât cea din sec. al XVI cât și cea veche, care este puțin deplasată spre V. Tot aici s-a putut observa nivelul de construcție și de distrugere a primei biserici, nivelul de sec. al XVI-lea și un nivel de reparații din sec. XVIII - XIX. Temelia veche este bine prinsă în pământul galben-murdar, steril din punct de vedere arheologic (Fig. 4).

Începând cu 1,5 m. de la nivelul temeliei vechi se află cimitirul din sec XIV-XIX, care a fragmentat profilul foarte mult, descoperindu-se aproape 30 de morminte, dintre care majoritatea aparțin sec. XIV-XV, câteva din sec. XVI-XVII și ceva mai multe din sec. XVIII-XIX, care au vizat apropierea de zidul bisericii, ceea ce a dus la o suprapunere de morminte și distrugerea altora, din care o parte au fost reînhumate într-o groapă comună. Tot în această zonă a apărut și un cavou din cărămidă în care a fost înhumat un ofițer rus, în prima jumătate a sec. XIX-lea. Tot în această secțiune apar și șase gropi cu resturi menajere din secolele XVII-XIX, una din ele, Gr. 4 din sec. XVII, refolosită și în sec. XVIII și XIX, notate cu Gr. 5 și 6, ca gropi pentru var. Alte câteva intervenții moderne, reprezintă conducte de apă, canalizare sau cabluri. Pentru secolele XVII-XIX au fost descoperite câte o alee pavată cu piatră, la circa 8 m. de biserică. În capătul de Sud, în apropiere de Casa Venianim Costachi, a fost surprinsă intrarea la beci, realizată din piatră și cărămidă. În această zonă, la câțiva metri de clădire, se află și marginea cimitirului care, în sec. al XVII-lea s-a mutat, probabil, în jurul noii biserici - Precista Mare. Aici se răresc mormintele din această perioadă, respectiv, sec. XVII-XVIII. Încep din nou să apară, destul de multe, aproape de biserică, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, până la apariția legii noilor cimitire din vremea domnitorului Alex. I. Cuza.

Cel mai important câștig al cercetărilor întreprinse de noi până acum se referă la datele pe care le avem referitor la nivelurile de călcare și de construcție ale celor două edificii, acum în restaurare, precum și starea fundației și puterea de rezistență a principalului monument - Catedrala Episcopală. Aceste date vor fi îmbogățite cu ceea ce vom obține de la noile sondaje

practicate mai întâi în partea de Nord a Catedralei, după care, dacă va fi nevoie și altele în interiorul bisericii sau în alte zone din incinta Episcopiei.

În anul 2000 săpăturile noastre au vizat obținerea nivelului de călcare la Turnul Clopotniță. Deși săpăturile nu au atins suprafețe prea mari, trebuie să notăm faptul că am putut scoate la iveală nivelul de călcare și construcție al acestui turn, stratigrafia acestei zone și câteva materiale din diferite epoci (Fig. 5). Au fost surprinse mai multe niveluri de construcție și reparații, precum și două gropi cu resturi menajere, Tot acum, prin supravegherea săpăturilor legate de construirea paratrăsnetului la biserica episcopală, s-au putut descoperi, în diferite locuri, fragmente de zid, precum și câteva morminte de înhumare (Fig. 2). Toate au fost, însă, ținte false, care nu au dus la nici o concluzie privind existența unor construcții. Cel mai mult ne-a derutat o bucată de zid, prăbușit între curbura absidei laterale nordice și primul contrafort dintre altar și absidă și un grup de câteva pietre, care apăreau ca un pavaj (Fig. 6). Cu atât mai puțin temeliile unei biserici, pe care o căutam. Rămâneam, așadar, la primele indicii descoperite în SII/1999, privind existența unei temelii mai vechi, sub actuala biserică, dar care era dezvelită doar pe o mică porțiune, de 2 m.

După doi ani se realizează o nouă intervenție în zona de N a Catedralei, prin deschiderea celor două casete I și II și două secțiuni, una pentru obținerea unei stratigrafii în zona absidei laterale nordice și cealaltă pentru prinderea necropolei medievale și a eventualelor construcții din această zonă, pentru care s-a trasat o secțiune de 2 m. lățime și 28 m. lungime, pornind de la circa 4 m. distanță de biserică.

Caseta I, practică în partea de V al celui de al doilea contrafort din zona de N a Catedralei, nu a adus elemente noi privitoare la stratigrafia zonei, deoarece aici se afla o mare cantitate de piatră pentru ridicarea zidurilor, care a rămas nefolosită, precum și temelia veche. Printre pietre s-au descoperit și trei morminte de înhumare, mai târzii, ale căror gropi nu aveau o formă bine determinată, din aceleași motive care privesc marea cantitate de piatră, nefolosită (Fig. 7).

Cea de a doua casetă - II, a fost deschisă în partea de Est a primului contrafort dintre altar și naos, în care a fost surprins contrafortul vechi și o bună parte din temelia veche, care, aici, depășește, pe unele porțiuni, temelia actuală, cu circa 1-1,20 m. Capătul de Est al casetei ne-a oferit o situație stratigrafică mai concludentă. Aici a putut fi surprins nivelul de distrugere al primei biserici și primul nivel de călcare al bisericii din sec. XVI. Un cavou din cărămidă a fost distrus de altele mai noi (Fig. 8).

În secțiunea IV (SI/2003) un număr destul de mare de morminte au distrus toate elementele de stratigrafie inițială. Pe toată lungimea absidei laterale, între cele două contraforturi, mormintele, târzii, din sec. XVIII-XIX au fost dispuse chiar până în temelia bisericii vechi din sec. XIV, care și aici, depășește, în unele locuri, cu 1-1,20 m. temelia bisericii din sec. XVI. Aceeași situație și în ceea ce privește temelia celor două contraforturi, care depășesc cu mult, lungimea și traiectoria celor din sec. XVI (Fig. 9). Remarcăm și aici o predilecție pentru apropierea cât mai mare de biserică, a mormintelor din sec. XVIII și XIX, multe din ele suprapuse sau distruse de cele mai noi. Unele dintre aceste morminte au avut un cavou construit din cărămidă, distrus în mai multe etape, de noi înmormântări. Doar câteva elemente de stratigrafie, în partea de est, marchează un nivel de distrugere a bisericii din sec. XIV și retragerea temeliei din sec. XVI. O situație mai clară a fundației celui de al doilea contrafort, între naos și pronaos (Fig. 10).

Cea mai clară situație stratigrafică, mai ales pentru necropola medievală din partea nordică a Catedralei, a fost surprinsă în secțiunea SV (SII/2003), unde au putut fi identificate toate nivelurile arheologice din sec. XIV până în zilele noastre. În acest fel am putut data cu destulă ușurință mormintele din sec. XIV-XV, chiar dacă nici unul din ele nu a avut inventar datorită faptului că se poate ușor observa groapa fiecărui mormânt surprins, mai ales, în cele două profiluri ale secțiunii, la fel și pentru mormintele din sec. XVI și XVII, dovedindu-se că

În această perioadă încetează să se mai facă înmormântări în această zonă. De altfel, cimitirul din jurul bisericii, așa cum se arată și în secțiunea dinspre Vest a Catedralei, notată de noi cu SVI (SI/2004), dispare în această perioadă, probabil legat de faptul că în apropiere, tot în acest secol XVI (1569) apare o nouă biserică - Precista Mare, în jurul căreia se înființează un nou cimitir, care devine, probabil, cimitirul orașului. La Episcopie nu se vor înmormânta, de aici înainte, decât o parte din preoții sau călugării acestui lăcaș. Este și motivul pentru care aceste înmormântări se făceau cât mai aproape de temelia bisericii, iar unele morminte aveau construcții mai durabile, din cărămidă sau piatră. Faptul că erau slujitori ai bisericii sau membri ai unor familii de înalți prelați (episcopi) o dovedesc cele câteva cărămizi cu inscripții sau prezența unor fragmente din haine bisericești, cusute cu fir metalic. Pentru unii episcopi, care au condus această episcopie, ale căror morminte nu sunt cunoscute, putem admite că ar putea fi în interiorul bisericii (Fig. 11).

Cimitirul din jurul bisericii, mai ales în partea de Nord, se întindea până la circa 20-22 m. de la Catedrală, după care urmau diferite construcții civile. După abandonarea cimitirului, pe tot parcursul zonei de Nord a Catedralei apar mai multe nivelări, mai ales cu pământ galben sau pământ amestecat cu mortar, care provenea de la diferite refaceri sau reparații ale principalului edificiu religios. Cea mai consistentă nivelare aparține secolului al XVI-lea în partea de N a cimitirului, pe o porțiune de cel puțin zece metri, făcută cu un strat foarte gros și consistent de pământ galben, bine bătut, care acoperă (căpăcește) o groapă de mari dimensiuni, groapă în care s-au descoperit numeroase urme provenite de la demantelarea bisericii din sec. XIV și construcția celei din sec. XVI. Această groapă, notată de noi „Groapa cu frescă”, nu a putut fi cercetată în întregime, dar conținutul ei ne-a oferit o mare cantitate de artefacte, pe baza cărora, am putut să o datăm cu mare precizie. În ea s-au descoperit fragmente ceramice, frescă, mortar, teracotă sau piatră adusă, dar nefolosită la construcția Catedralei, cât și monede datate în perioada respectivă (Fig. 12-Gr. cu frescă). Tot aici, în partea de SE, s-au descoperit două fragmente de temelii din piatră, care aparțin unei perioade mai târzii, probabil sec. XVII sau XVIII. Putem spune că din această zonă se înșirau mai multe construcții care deserveau Catedrala și administrația generală a Episcopiei Romanului.

În fine, ultima secțiune, notată cu SVI (SI/2004) a fost trasată în partea de V a Catedralei, în zona contrafortului de SV a pridvorului. Ca și în celelalte secțiuni, s-a putut constata că înmormântările erau făcute și în această zonă, pornind chiar de la temelia bisericii. În mormântările au fost realizate de asemenea, doar în secolele XIV-XVII. Datorită existenței unei alei pietruite, nu s-a cercetat o zonă mai întinsă pentru a se delimita și în această parte, cimitirul. Este probabil că și aici nu depășea 18-20 m. de la Catedrală (Fig. 12). Se observă și aici lipsa aproape totală a inventarului mormintelor, precum și dese suprapuneri de morminte. Pe o suprafață relativ mică s-au descoperit 29 de morminte. Nivelurile din sec. XVII-XIX sunt marcate de straturi cu mult mortar, cărbune, cenușă sau pământ galben. Remarcăm, de asemenea, traseul mult mai lung al contrafortului din sec. XIV, precum și temelia bisericii vechi care și aici, ca și în partea de S, este mai mare decât cea din sec. XVI, cu circa 0,60-0,70 (Fig. 13).

În trei din cele cinci secțiuni practicate în zona Catedralei au fost descoperite diferite urme de construcții civile. Primele și cele mai vechi au fost descoperite, așa cum notam mai înainte, în SI/1998, în apropiere de Casa Venianim Costachi și constau din fragmente de temelii din piatră, porțiuni de pavaj sau urme de incendii de la construcții din lemn, printre care și un strat gros de cărbune, toate aparținând unor locuințe, destul de solide, din sec. XV-XVII. Tot aici notăm prezența celui mai fermecător exemplar de construcție civilă din orașul nostru ce mai dăinuie și astăzi, în condiții excelente, datorate ultimelor restaurări - Casa Venianim Costachi, care adăpostește bogata colecție muzeistică a Episcopiei. Ea aparține sfârșitului de secol al XVIII-lea și începutul celui următor. Tot din această perioadă datează și beciul adiacent, construit în același timp, a cărui intrare, sub formă de gârlici, a fost surprinsă

în cea de a doua secțiune practică de noi în 1999 SII. Este de remarcat și amenajarea foarte elaborată a intrării prin acel gârlici, la care s-a renunțat, în sec. XX, odată cu realizarea unei alte intrări, dinspre Sud. Apariția cimitirului, a unor gropi de var, necesare la unele reparații, precum și cele câteva gropi cu resturi menajere au impus o restricție în ceea ce privește realizarea unor construcții civile prea aproape de Catedrală.

Partea cea mai bogată în construcții civile se află, desigur, la o distanță oarecare de edificiul principal, sigur după cimitir, dar nu prea departe. Primele indicii le avem din descoperirea celor două fragmente de temelie din piatră, aflate la circa 20 m. de Catedrală, precum și acea groapă mare cu frescă, care ar fi putut să constituie un subsol al unei clădiri de mari dimensiuni. De aici pornesc, desigur, toate construcțiile care constituiau locuințele călugărilor, preoților, personalului administrativ al unei Episcopii care cuprindea o mare parte din Moldova, mai ales în primele secole de existență a ei. Aici trebuie căutate construcțiile secolelor XV-XIX, care deserveau o instituție religioasă de mare anvergură. Partea de Est, unde se află acum Palatul Episcopal, este posibil să fi fost de la început locul unde se afla sediul episcopului sau palatul episcopal care, după unele descrieri, într-o anumită perioadă avea un etaj. Aici au fost găzduite toate marile personalități, care vizitau Moldova și, implicit, târgul Roman.

Cap. IV

GROPI

În cele șase secțiuni practicate în apropierea Catedralei și a Turnului de la intrare au fost descoperite și cercetate 9 gropi cu resturi menajere ori pentru depozitarea resturilor de la construcția, reconstrucția sau reparațiile edificiilor din această zonă. Două dintre ele - nr. 6 și groapa cu frescă, au dat cele mai multe și importante materiale care contribuie în bună măsură la datarea lor și a nivelurilor arheologice din care fac parte. Așa, de pildă, groapa nr. 6, descoperită în partea de Sud a Catedralei, în SII/1999, a oferit o gamă foarte variată și interesantă de plăci de teracotă smălțuită din sec. al XVII-lea, iar groapa cu frescă, cum o arată și denumirea, a dat o cantitate foarte mare de fragmente de frescă, în diferite culori, care aparține primei biserici, zugrăvită, așa cum ne arată documentele vremii, de către Nichita și Dobre, tocmiți de Alexandru cel Bun să picteze biserica Sf. Vineri din Roman, „unde odihnește mama noastră Anastasia Doamna”. Tot aici găsim și o mare cantitate de ceramică, teracotă, monede etc. din sec. XV-XVI.

Groapa nr. 1. A fost descoperită în caroul 9, la adâncimea de 0,70. Avea forma cilindrică, puțin lărgită la gură și se adâncea până la 1,65 m. În ea, mai ales pe fund, au fost descoperite mai multe pietre mari de gresie, fiind, probabil aruncate. În orice caz, nu considerăm prezența lor acolo ca o manifestare de altă natură. Alte materiale nu au mai fost găsite. Datarea a fost realizată pe baza punctului de pornire, de la nivelul de jos al stratului din secolul al XVIII-lea.

Groapa nr. 2, pornește de la baza nivelului arheologic al secolului al XVII-lea și ajunge până la adâncimea de 1,30 m., fiind distrusă, în parte, de groapa nr. 1. Avea forma cilindrică și nu conținea decât pământ din stratul arheologic al secolului al XVII. Nu putem bănui rostul ei. În orice caz, ea suprapune un mormânt din sec. XIV-XV - M. 24.

Groapa nr. 3, descoperită în caroul 11, de formă cilindrică, cu un diametru de numai 0,65 m. și o adâncime de 1,75 m. de la suprafața actuală a terenului. Aparține, de asemenea, nivelului arheologic din sec. al XVII-lea. Nu conținea decât pământ din stratul respectiv. Deasupra gropii se aflau două nivele de pavaj din piatră, care constituiau, în sec. XVII, o alee sau un drum pavat. În capătul dinspre S al primului pavaj s-a descoperit un strat de cenușă fină, provenită, probabil, de la o construcție din lemn, distrusă prin foc. De altfel, toată această zonă, după ce au încetat înmormântările, începând din sec. XVII, a fost marcată de amenajarea mai multor alee sau drumuri pavate cu piatră. Și în prezent se află o alee pavată cu granit. (Fig. 4).

Groapa nr. 4, de dimensiuni ceva mai mari, pornește din nivelul secolului al XVII-lea, cilindrică cu un diametru de 1,50 m. și o adâncime de 1,85 m. de la suprafața actuală a solului. În ea nu s-a descoperit nici un fel de material arheologic. În același secol a fost săpată, o nouă **groapă, nr.5**, ceva mai largă la gură și mult mai îngustă spre fundul ei, de numai 1m, care a fost folosită ca groapă de var, legată de reparațiile bisericii. La gură, această groapă cuprindea și o parte din stratul de cultură, având un diametru de 2,30 m. în partea de S. Capătul de N al gropii de var a fost distrus de o nouă **groapă, nr. 6**, în care au fost aruncate resturile uneia sau a mai multor sobe de teracotă, majoritatea smălțuită, de culoare verde. O parte din această sobă sau sobe, a fost aruncată și într-o aluvionare din imediata apropiere, pentru a se nivela terenul. În orice caz, această mare cantitate de teracotă aruncată în groapă sau în zona imediat apropiată, făcea parte dintr-o sobă sau mai multe, distruse înainte de a se construi Casa Venianim Costachi., respectiv, sec. XVII.

Groapa nr. 7 a fost prinsă în profilul de vest al secțiunii nr. III din zona Turnului de intrare, în imediata apropiere a temeliei și aparține primului nivel de călcare. În ea s-au descoperit fragmente de teracotă, cărămidă sfărâmată, prundiș și câteva fragmente ceramice din sec. XVIII.

Groapa nr. 8, descoperită în aceeași secțiune nr. III, la circa 1 m. de temelia turnului și aparține unui nivel din sec. XVII sau începutul sec. XVIII. În ea s-au descoperit, de asemenea, fragmente de cărămidă, cărbune de lemn, tencuială și câteva fragmente ceramice din sec. XVII-XVIII.

În fine, cea mai mare **groapă, nr. 9**, în care au fost depozitate rămășițele demolării primei biserici din sec. al XIV-lea, precum și alte materiale provenite din amenajările sau reparațiile efectuate în secolele XV și începutul sec. al XVI-lea. Cum aici au fost descoperite numeroase fragmente de frescă din pereții pictați ai bisericii din secolul al XIV-lea, am numit-o și **Groapa cu frescă**. Această groapă nu a fost cercetată în întregime, din cauza mărimii ei. Până în prezent a fost săpată doar partea de S a ei, în două campanii arheologice. Groapa are forma dreptunghiulară, cu colțurile drepte; laturile lungi se află pe direcția E-V, iar cele scurte pe direcția N-S. Niciuna din laturi nu a fost prinsă în întregime, ceea ce constituie un impediment în privința dimensiunilor acestei gropi. Ea putea fi, înainte de depozitarea acestor materiale, un adevărat beci sau subsol al unei clădiri. După cum este posibil să se fi amenajat special pentru depozitarea frescei sau tencuiei vechiului lăcaș, dintr-un respect pentru ceea ce reprezentau aceste rămășițe. Prezența pe fundul gropii a unor pietre mari de construcție folosite probabil, la noul edificiu religios, demonstrează că groapa a fost făcută înainte de a se demola biserica veche, în momentul intenției domnitorului Petru Rareș de a reconstrui Biserica Sfânta Parascheva de la Roman. Groapa a fost sigur închisă odată cu nivelarea zonei, în care s-a adus o mare cantitate de pământ galben, care a format un adevărat capac pentru groapă, dar și nivelarea pe o suprafață mai mare a terenului. Acest strat de nivelare este foarte bine prins în secțiunile noastre, delimitând epoca de construire a bisericii noi de eventualele construcții ulterioare. De altfel, însăși prezența în partea de Est, a unor temelii de construcții ulterioare, demonstrează faptul că de aici începeau clădirile administrative ale Episcopiei Romanului (Fig. 11-Plan Gr. Cu frescă).

Adâncimea gropii este de 3 m. și conține pe tot volumul ei resturi de la demolările realizate în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Cele câteva monede descoperite în această groapă vin să confirme datele pe care le-am prezentat doar pe baza tipologiei inventarului ceramic sau stratigrafiei.

Pentru cercetarea întregii gropi cu resturi ale bisericii vechi, descoperită în anul 2003 în capătul de N al secțiunii II au fost trasate două casete - una în capătul de N al secțiunii amintite, cealaltă în partea de Est, în credința că se va putea surprinde și cerceta în întregime acea groapă care a dat un bogat și interesant material arheologic, pe care îl presupuneam a fi aparținut bisericii din sec. XIV sau eventual turlei din sec. XVI, care ar fi căzut la un cutremur în sec. XVII. Prima casetă avea dimensiunile de 6,20 x 4 m., a fost săpată până la adâncimea de 3 m., cât a fost ea adâncită în pământul viu. De la adâncimea de 0,80 m. s-a săpat doar pe conturul gropii, fără însă a se putea cerceta în întregime, deoarece laturile de V, N - V și E nu au putut fi surprinse în această casetă și nici în cea de a doua. Marginile de Vest și de Nord au putut fi doar surprinse prin sondarea a două casete mai mici, practicate spre latura de V și N.

În caseta dinspre E s-a dat peste temelia unei alte construcții mai mari, care suprapune groapa cu resturi de frescă, dar care nu au mai putut fi cercetate atât din cauza terminării fondurilor cât și datorită faptului că în imediata apropiere se află o alee pavată cu piatră cubică, care duce la Palatul Episcopal. În acest fel, nici groapa mare și nici edificiul ale cărui temelii au fost descoperite, nu au putut fi cercetate. Deși au fost surprinse trei laturi ale gropii cu frescă, nu putem spune cât de mare a fost această groapă care, după lățimea de 8 m., presupunem că avem de a face nu cu o groapă oarecare, ci, probabil, cu un beci foarte mare al unei construcții din care nu s-a mai păstrat nimic.

În interiorul ei au fost descoperite și în acest an numeroase fragmente de frescă, ceramică, teracotă de la sobe, cărămizi, tencuială și foarte multe pietre (gresie), unele de dimensiuni foarte mari, care au servit, probabil, la construcția bisericii actuale. În orice caz, unele din ele, foarte mari, nu au mai putut fi scoase de aici. Nici noi nu am încercat să le mișcăm din locul lor, mai ales cele așezate chiar pe fundul beciului. Printre materiale am descoperit foarte multe fragmente de la vase borcan, unele simple, altele decorate cu roțița, unele cu pictură albă și roșie, altele cenușii cu decor incizat; căni de diferite mărimi, unele trilobate, cărămizii sau cenușii, unele smălțuite cu verde sau alb; străchini și castroane cu smalț maroniu sau verde deschis, unele pictate, la fel și multe farfurii, vase cu tub, capace, pahare, olane de la sobe, precum și foarte multe fragmente de teracotă cărămizie, cu motive geometrice, florale, antropomorfe sau zoomorfe, două din ele smălțuite cu verde deschis. Au mai fost descoperite un mâner de tigaie din lut, două fragmente de lulea, un tub de la un sfeșnic, fragmente de cărămidă, multă tencuială și foarte multe fragmente de frescă în diferite culori. Tot aici s-a mai descoperit o țintă cu capul mare, câteva piroane și cuie din fier, fragmente de sticlă și două monede, una jumătate de gros bătută de Ilieș la Cetatea Albă și un aspru de la Soliman I (1520-1566).

Cele două monede și caracteristicile întregului material din această groapă ne permit să o datăm în sec. al XVI-lea. Deci fresca și tencuiala aparțin primei biserici, pictată în timpul lui Alexandru cel Bun.

Cap. V

CATEDRALA

Cele mai importante și spectaculoase date oferite de investigațiile arheologice de până acum se referă la apariția și evoluția edificiilor religioase, respectiv etapele de construcție și reconstrucție a Bisericii cu hramul Cuvioasa Sfânta Parascheva. Cinci din cele opt intervenții arheologice în perimetrul Catedralei și al Turnului-intrare, au avut ca obiect, cercetarea și datarea principalelor elemente de construcție ale bisericii din sec. XIV-XVI: SII/99; SIV(SI-2003) SVI (SI-2004), caseta I și caseta II 2003. Celelalte trei - SI/1998, SIII/2000 și SV (SII-2003) au vizat necropola medievală, turnul-clopotniță și Casa Venianim Costachi.

Primele indicii privitoare la existența unei construcții mai vechi de secolul al XVI-lea, de când datează biserica nouă, construită de Petru Rareș, au apărut în secțiunea II din anul 1999. În capătul de N al secțiunii a fost surprins un zid-temelie din piatră, care ieșea în afară față de temelia actualei biserici cu circa 0, 60-0,70 m. Retragerea temeliei din sec. al XVI-lea pune problema unei construcții de dimensiuni mai mici, ceea ce constituia o noutate cu totul ieșită din comun, deoarece toți cercetătorii acestui important monument de arhitectură din Roman considerau că vechea biserică ar fi putut să fie construită din lemn sau, în cel mai bun caz, din piatră și cărămidă, însă la dimensiuni foarte mici în comparație cu cea de azi. Niciunul dintre distinsii cercetători ai obiectivului amintit, inclusiv P.C. Pr. Scarlat Porcescu, care a realizat cel mai cuprinzător studiu al acestui edificiu, nu a lansat măcar ipoteza existenței unei biserici vechi, mai mare sau măcar identică cu cea actuală.

Într-o discuție pe care am avut-o cu regretatul cercetător Scarlat Porcescu, în perioada când redacta monografia „Episcopia Romanului”, distinsul prelat mă întreba ce părere am despre existența celei mai vechi biserici de aici. Am răspuns că doar cercetările arheologice mai pot spune ceva în această privință. Acest lucru a fost consemnat în valoroasa monografie și abia acum, prin efectuarea acestor cercetări, încep să apară noi dovezi ale existenței unei vechi biserici pe acest loc. Nimeni nu bănuia, totuși, că această veche biserică putea să fie mai mare sau de aceeași dimensiune cu cea actuală. Primele indicii oferite de secțiunea II/1999, trebuiau confirmate cu noi dovezi, obținute din mai multe puncte ale edificiului. Aceasta presupunea noi investigații, care au fost realizate în anii următori.

Astfel, după o pauză de câțiva ani au fost reluate cercetările arheologice în partea de N a Catedralei, prin deschiderea unei secțiuni în zona absidei laterale și două casete, I și II, în partea de V a contrafortului, dintre naos și pronaos, și în zona de N a absidei altarului, în apropiere de primul contrafort dintre altar și absida laterală. Fiecare din ele au contribuit esențial la delimitarea și datarea bisericii din sec. XIV și legătura directă dintre aceasta și construcția din sec. al XVI-lea. În caseta I, de pildă, a fost dezvelită o bună parte dintre temelia veche a bisericii și a contrafortului, descoperindu-se, printre altele, o cantitate destul de mare de piatră de construcție, care nu a fost înglobată în zid, ci lăsată grămadă lângă temelie. Suprafața destul de mică cercetată nu ne-a permis constatarea dacă această piatră a fost lăsată intenționat acolo pentru a întări pământul sau a rămas dintr-o neglijență (Fig. 7).

Secțiunea IV(SI-2003) a cuprins aproape întreg spațiul dintre cele două contraforturi, care sprijină absida de N a bisericii. Mai întâi a fost trasată doar ca o casetă, dar mai târziu, am fost nevoiți să o mărim, încât a devenit o secțiune destul de lungă-6,5 x 1,5-3 m., care a permis o cercetare aproape completă a absidei și a celui de al doilea contrafort, dintre naos și pronaos. Această secțiune a permis obținerea unor informații complete privind legătura dintre vechea clădire a bisericii și cea nouă, mărimea celei dintâi, în comparație cu cea din sec. al XVI-lea, folosirea temeliei vechi de către cea nouă și proporțiile celei dintâi față de cea mai

nouă. Aici am putut constata cu precizie: că actuala biserică este mai mică decât cea veche, o bună bucată de temelie, rămânând cu circa 1-1,2 m. mai în afară față de cea din sec. XVI. În zona proscomidiei, temelie veche este cu 0,50 m. mai mare la exterior, cu 1 m. în porțiunea maximă a curburii, către contrafort și cu 1,80-2 m. la începutul celui de al doilea contrafort. Aceeași situație și în ceea ce privește mărimea și poziția contrafortului. Contrafortul 2 este mai mare cu 1,50 m. spre N. Adâncimea fundației din acest loc este de 2 m. (Fig. 9).

În caseta II am explorat zona dintre primul contrafort între naos și altar și o bună parte din sectorul de N al absidei altarului. Ca și în situația anterioară, am surprins, printre altele, nivelul de distrugere a primei biserici, legătura temeliei vechi cu cea nouă și diferența, ca mărime, între cele două ziduri de temelie. Aceeași situație și în ceea ce privește mărimea și dispunerea temeliei vechi a primului contrafort. Cele două casete și secțiunea IV(SI-2003) trasate în zona absidei altarului, a naosului și la cel de al doilea contrafort dintre naos și pronaos au dat elemente inedite legate de existența celei mai vechi biserici de aici. Săpăturile au demonstrat existența unei temelii care ajunge la peste 2 m. adâncime, formată din blocuri de piatră nisipoasă zidite cu mortar din var și nisip, cu o grosime ce depășește cu mult dimensiunile actualii biserici. Temelia veche - la 1 m. de cea actuală și cu 1,30 -1,40 m. mai mare în zona absidei altarului spre contrafort (Fig. 8).

În fine, cea de a cincea secțiune, care a vizat mărimea construcției vechi din sec. al XIV-lea - SVI(SI-2004) față de cea construită de Petru Rareș, a dus la aceleași rezultate, dovedindu-se că și în această zonă temelie bisericii vechi este mai mare cu circa 0,60 m. față de cea nouă, la fel și în ceea ce privește dispunerea contrafortului din partea de SV a bisericii. Toate acestea constituie argumente deosebit de importante privitoare nu numai la diferențele de mărime între prima și a doua biserică, ci și faptul că, cel puțin în afară, au avut aceeași împărțire: altar, naos, pronaos, pridvor, lipsind camera mormintelor, deși, după cum se știe, aici a fost înmormântată Anastasia Doamna, deci necropola domnească, dar fiind prezent, cu totul nou, pridvorul, element care apare în lăcașurile de cult moldovenești abia la sfârșitul secolului al XV-lea. Cum observațiile noastre sunt făcute doar pe baza descoperirilor din exterior, este posibil ca cercetările din interiorul bisericii să aducă elemente noi, în care camera mormintelor să fie prezentă, iar pridvorul să nu mai apară. Rămâne ca o sarcină de viitor, care să lămurească această problemă. Situația însă, este aproape identică, cu cea descoperită cu puțini ani în urmă la Căpriana, unde o biserică din sec. al XVI-lea, zidită tot de Petru Rareș, folosea drept temelie zidurile unei vechi biserici din secolul al XV-lea, din vremea lui Alexandru cel Bun, păstrând aceeași compartimentare (Fig. 12).

Cap. VI

NECROPOLA

După cum este bine cunoscut, până la jumătatea secolului al XIX-lea, toate cimitirele se aflau în jurul bisericilor. Fiecare comunitate umană a evului mediu românesc, cu mici excepții, folosea spațiul din jurul lăcașurilor de cult pentru a-și înmormânta confrății. Și la Roman, în jurul primului lăcaș de cult, care s-a păstrat până în zilele noastre, a existat un cimitir. Cercetările noastre au scos la iveală în jurul bisericii un număr de 95 de morminte de înhumație, care aparțin mai multor perioade, începând cu secolul al XIV-lea și până în sec. XIX.

Limitele cimitirului au fost depistate în special în zona de N și de S al Catedralei, marcate de apariția unor construcții civile care adăposteau atât clerul cât și slujbașii acestui centru administrativ-religios, reprezentat de Episcopia Romanului. Cele 95 de morminte de înhumație au avut un inventar destul de sărac, ce constă, în special, din obiecte de podoabă sau piese vestimentare, care pot da câteva repere cronologice. Raportat la suprafața cercetată, putem spune că cimitirul era destul de mare, de aici și faptul că acest târg, până în secolul al XVI-lea, când apare o a doua biserică, Precista Mare, și odată cu aceasta cel de al doilea cimitir, constituia o comunitate reprezentativă pentru Moldova. Deocamdată niciunul din cimitirele evului mediu românesc, mai ales cele din jurul bisericilor din sec. XIV-XVI, nu a fost cercetat în întregime, pentru a ne putea raporta la situația demografică a Moldovei acestei perioade. Nici capitala Moldovei sau alte târguri importante din această zonă nu au beneficiat de o cercetare completă în acest sens. Rămâne, totuși, să constatăm prezența la Roman a unui cimitir destul de mare, în raport cu alte târguri moldovene.

Din cele trei morminte descoperite în SI/1998, doar mormântul notat de noi cu nr. 1 a fost cercetat în întregime. Celelalte două, M.2 și M.3, nu au fost dezvelite deoarece, în secțiunea noastră nu au fost surprinse decât parțial, respectiv gropile mormintelor, în profilul de E al secțiunii noastre. Mormântul nr.1 aparținea unui matur, fiind așezat creștinește, în poziție întinsă, cu mâinile pe piept, orientat V-E, la adâncimea de 2,30 m. de la suprafața actuală a solului (Pl. 60/1-2). Ca inventar, în zona craniului, au fost descoperiți doi cercei din bronz, de formă sferică, cu câte o tortiță de prindere. Faptul că au fost găsiți în zona craniului ne-a determinat să-i numim cercei. Ei pot fi tot atât de bine și nasturi (Pl. 28/2).⁴⁴

Având în vedere că toate mormintele sunt creștine, nu vom zăbovi cu prezentarea decât a celor care au avut inventar sau alte elemente deosebite ce pot caracteriza o anumită situație specială privind unele ritualuri de înmormântare. Numerotarea mormintelor a fost făcută în ordinea efectuării secțiunilor sau a intervalelor de timp în care, în mod întâmplător, unele morminte au fost descoperite. Este vorba, printre altele, despre mormintele nr. 4,5 și 30, descoperite întâmplător, cu prilejul unor intervenții ale constructorilor care au săpat anumite șanțuri pentru îngroparea unor cabluri. Printre ele, **Mormântul nr.4**, descoperit în șanțul pentru paratrăsnet, în zona de Sud a Catedralei. Este vorba de un mormânt de copil ale cărui oase au fost recuperate de Maica Mihaela și predate nouă. **Mormântul nr. 5**, tot de copil, a

⁴⁴Popescu, M.M. - Podoabe medievale în Țările Române, Buc., 1970, pp. 65-66, cat. 137,140 și fig. 68; P. Diaconescu, C. Ionescu - Cercetări arheologice în zona fostei străzi „Rapsodiei” din Târgoviște - Biserica Stelea Veche, în Materiale și Cercetări arheologice, Oradea, 1979, p. 364; Gh. Mănușu - Adameșteanu - Necropola medievală de la Enisala, jud. Tulcea, în Materiale și Cercetări Arheologice, Tulcea, 1980, pp. 619-621, fig.3/1,2; Alexandru Artimon - Cronologia mormintelor și a descoperirilor monetare din Complexul arheologic medieval de la biserica Sf. Dumitru din Suceava, Studii și Materiale, istorie, III, Suceava, 1973, p. 141, fig. 2/1-4; Idem, Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII - geneză și evoluție, Bacău, 2003, fig. 68/7,10,14; 69/10.

fost descoperit în zona aghiasmatarului, cu prilejul lucrărilor pentru fundație, recuperat, de asemenea de Maica Mihaela. Ca inventar s-au recuperat și două mărgelile din sticlă (Pl. 28/16; 160/1). Începând cu mormântul nr.6 și până la mormântul nr.29 toate au fost descoperite de noi în SII/1999. În continuare, vom prezenta doar mormintele cu inventar sau cele care au situații mai speciale. În rest, toate sunt după ritul și ritualurile creștine. Sunt dispuse în șiruri, cu mici excepții, legate de diferențele în timp, când nu se mai cunoșteau semnele de mormânt.

Mormântul 6 (Fig. 4). Reînhumat, într-o groapă cilindrică, cu un diametru de aproape 2m., în care s-au descoperit mai multe oase, care au aparținut mai multor indivizi. Toate oasele nu erau în poziția anatomică, ceea ce ne face să considerăm că această reînhumare s-a făcut în urma realizării unei gropi de mormânt din imediata apropiere, spre lăcașul de cult. Aceasta ne dă posibilitatea să datăm aceste rămășițe umane, înainte de sec. XIX, când s-au făcut aproape toate înmormântările mai recente, care au dislocat și deranjat foarte multe morminte mai vechi. În groapă nu s-a descoperit niciun obiect de inventar.

Mormântul 7 (Fig. 4). Descoperit la circa 8 m. distanță de temelia bisericii, la adâncimea de circa 0,30 m. de la suprafața actuală a solului, groapa având o adâncime de 1,80 m. și o lățime de peste 0,80 m., în care s-au descoperit mai multe urme materiale care ne îndreptățesc să credem că avem de a face cu un mormânt al unui preot. Printre altele, aici s-au descoperit mai multe fragmente de veșminte de preot (Pl. 21/1-6; 22/1-4; 23/1,2; 24/1-3; 112/3-5). Poate fi datat la sfârșitul sec. al XVIII și începutul celui următor.

Mormântul 11 (Fig. 4). Descoperit la circa 15 m. de la temelia bisericii, surprins parțial în secțiune, dar și în profilul de Est. A avut ca inventar un inel de bronz (Pl. 28/1). După adâncimea de la care pornește groapa mormântului, poate fi datat în sec. XIV-XV.

Mormântul 14 (Fig. 4). A fost descoperit în apropiere de mormântul anterior, fiind deranjat de un alt mormânt-nr.13 și de o conductă modernă. Printre puținele oase păstrate în situ s-a descoperit și un cui de fier, care provine, probabil, de la sicriu (Pl. 18//12). Poate fi datat în sec. XVI.

Mormântul 17 (Fig. 4). Înhumat creștinește, la distanță de 18-19 m. de Catedrală, dar lipsindu-i capul. Cercetarea amănunțită a dus la concluzia că lipsa craniului nu se datorează unei intervenții ulterioare. Nici un indiciu stratigrafic nu există privitor la o săpătură mai nouă, ceea ce presupune că acest individ, care, după mărimea oaselor era un matur, bine dezvoltat, a fost decapitat și apoi înhumat aici. După adâncimea de la care pornește groapa, putem spune că aparține sec. al XVII-lea.

Cum la 1691, în Roman, nu departe de Episcopie, a avut loc cea tragică execuție a lui Miron Costin, credem că acest mormânt ar putea să aparțină marelui cronicar sau al unui însoțitor apropiat, cu toate că istoria consemnează o altă situație, care vorbește de aducerea cadavrului și înhumarea lui la moșia sa din satul Barboși, astăzi satul Miron Costin, după care, în 1888, a fost dus și reînhumat în apropiere de Teatrul „Vasile Alecsandri” din Iași, sub frumoasa statuie a lui Miron Costin, reînhumare acceptată și de Episcopul Romanului, care întocmește un proces verbal (Fig. 14).

Mormântul 20 (Fig. 4). A fost descoperit la circa 7 m. de temelia bisericii și aparține unui militar rus, înhumat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Mormântul este reprezentat de o frumoasă boltă, din cărămidă arsă. În mormânt nu s-au găsit decât câteva oase. Este posibil ca rămășițele pământești ale acestui militar, de rang înalt, după mărimea și construcția îngrijită a mormântului să fi fost repatriat. Acest lucru a fost vizibil prin faptul că partea superioară a construcției, nu mai era intactă. Bolta, desfăcută la partea superioară, nu mai avea decât câteva pietre care nu au făcut parte din mormântul inițial (Fig. 4).

Mormântul 22 (Fig. 4). Descoperit în apropiere de temelia bisericii, unde s-au făcut mai multe înmormântări, mai ales în secolul al XIX-lea. Aici s-au descoperit, de asemenea, mai multe cuie de la scriu (Pl. 18/15-23). După nivelul de la care pornește groapa, putem spune că mormântul aparține secolului al XIX-lea.

Mormântul 23 (Fig. 4). A fost descoperit în aceeași zonă cu mormântul anterior, având groapa alăturată. Ca inventar, acest mormânt a avut un bol metalic, care făcea parte, probabil, dintr-o cadelniță. Bolul este puternic afumat (Pl. 15/1. Aparține, de asemenea, secolului al XIX-lea.

Mormântul 24 (Fig. 4). Descoperit la circa 11 m. de la temelia bisericii, la adâncimea de 1,80 m., surprins și în profilul vestic al secțiunii. Ca inventar, a avut mai mulți nasturi metalici globulari cu urechiușă de prindere (Pl.135/1. După nivelul de la care pornește groapa mormântului, precum și după tipul de nasturi-cercei, putem spune că acest mormânt aparține sec. al XIV-lea sau al XV-lea.

Mormântul 26 (Fig. 4). Surprins în profilul de Est al secțiunii la adâncimea de 1,75 m. A avut ca inventar un cui din fier, care provine, probabil, de la sicriu (Pl. 13/2). După nivelul de la care pornește groapa mormântului, putem spune că aparține sec. al XIV-lea sau al XV-lea.

Mormântul 28 (Fig. 4). Descoperit aproape de capătul de sud al secțiunii, în apropiere de gura beciului din sec. al XVIII-lea. A fost prins și în profilul de est al secțiunii, la adâncimea de aproape 2 m.. În groapă s-au descoperit câteva cuie de la sicriu (Pl. 18/11,13). După nivelul de la care pornește groapa, putem data acest mormânt în sec. XIV-XV.

Mormântul 29 (Fig. 4). Este cel mai apropiat mormânt de temelia bisericii-doar la 0,30-0,40 m. A fost descoperit la adâncimea de aproape 2 m. Ca inventar s-au descoperit mai multe cuie de la sicriu, precum și o bucată de cărămidă cu o inscripție cu litere slavone, cu numele Gheorghi. Este sigur vorba de numele unui călugăr, căruia i s-a pus sub cap, după un obicei păstrat și astăzi, această cărămidă cu inscripția numelui (Pl. 13/1; 18/1-10; 68/3).

După cum se poate vedea, cercetarea doar a unei mici suprafețe, în partea de S a Catedralei, unde au fost descoperite peste 30 de morminte ce aparțin unei perioade destul de lungi, începând din sec. al XIV-lea și până la jumătatea secolului al XVII-lea arată că predomină mormintele din prima perioadă-respectiv sec. XIV-XV și, respectiv, secolului al XVIII, când se prefera apropierea de Catedrală, unde sunt înmormântați în special preoții și călugării, precum și unele personalități, ca de pildă acel ofițer rus. Aproape toate mormintele din prima perioadă sunt destul de sărace în inventar. Se observă un respect pentru dispunerea mormintelor în șiruri. Probabil că existau, între șiruri, spații mai largi. O săpătură de suprafață ar aduce elemente suficiente pentru a ne pronunța în legătură cu o eventuală sistematizare a cimitirului din jurul bisericii. Deocamdată, așa cum notam mai înainte, putem vorbi de existența unor șiruri de morminte, dispuse pe direcția N-S.

Numerotarea mormintelor continuă cu descoperirile din partea nordică a bisericii unde au fost deschise cele două casete și două secțiuni, notate cu CI, CII și SIV, SV. În această zonă s-au descoperit 36 de morminte de înhumăție

Mormântul 32. Descoperit în Caseta I. Păstrat destul de prost deoarece groapa mormântului a fost greu de săpat între numeroasele pietre de la construcția bisericii. Ca inventar, a avut câteva cuie din fier și fragmente de lemn cu ținte, provenite de la sicriu (Pl. 30/8; 35/1-6,9,10). Probabil sec. XVIII-XIX.

Mormântul 38. Descoperit în Caseta II. A avut ca inventar câteva fragmente de țesătură (Pl. 31/9; 135/2). Datat în sec. XIX.

Mormântul 39. A avut o boltă din cărămidă, care a fost distrusă, în parte, de alte lucrări sau înmormântări ulterioare. Printre puținele oase rămase între cărămizile deranjate s-au descoperit și câteva cuie de la sicriu (Pl. 33/1-3). Probabil sec. al XVII-lea.

Mormântul 40. Înhumat, descoperit în partea de Nord a secțiunii V, spre capătul cimitirului. Păstrat destul de bine. În mormânt s-au descoperit câteva fragmente ceramice (Pl. 133/9). După nivelul de la care pornește groapa, aparține sec. XVII.

Mormântul 44. A fost descoperit în SV, surprins în parte în profilul de est al secțiunii. Ca inventar, a avut câteva cuie de la sicriu (Pl. 33/4-6). Datat, după nivelul de la care pornește groapa, în sec. XVII.

Mormântul 47. Descoperit în capătul de Sud al secțiunii V. În mormânt s-au descoperit câteva cuie de la sicriu (Pl. 85/2) și o monedă, bătută de Ferdinand I al Ungariei la 1551. Este un dinar de argint. După monedă, putem data mormântul la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII (Pl. 133/7,8; 86/7,8).

Mormântul 51. Înhumat descoperit în secțiunea V. Ca inventar, avea un inel de bronz și o monedă, descoperită în mâna stângă. După monedă, care este o para turcească bătută de Ahmed al III-lea (1703-1730), aparține începutului secolului al XVIII-lea.

Mormântul 54. Descoperit în capătul de Sud al secțiunii V. Ca inventar, s-au descoperit doi cercei de argint (Pl. 29/5,6; 108/1,2). Acest tip de cercel derivă din categoria cerceilor de tâmplă, prezenți în necropolele medievale de la noi încă din secolele XIV-XV, doar că acum sunt mult simplificați. Cei doi sau trei pandantivi sunt înlocuiți cu un capăt de la veriga cercelului, pe care este înfășurată o sârmă, din același material, respectiv din argint, iar la capăt formează un motiv decorativ din patru bucle răsucite în sus și prinse de corpul cercelului. Cercei de tâmplă au fost descoperiți în mai multe necropole medievale, printre care amintim pe cei de la Izvoare-Neamț⁴⁵ sau Volovăț⁴⁶. Cerceii de la Roman pot fi datați în secolele XV-XVI.

Mormântul 56. Descoperit în SIV, deranjat de alte morminte, păstrându-se doar câteva oase în situ. La cap avea o cărămidă cu inscripție - Ana, sora episcopului Meletie, 1836 (Pl. 29/1).

Mormântul 57. Descoperit în SIV, deranjat de alte morminte. În mormânt s-au descoperit mai multe fragmente de lemn și țesătură (Pl. 30/7,9-12; 32/1-4).

Mormântul 62. Printre oasele rămase în situ, descoperite în SIV, se afla și o cărămidă arsă, care avea o inscripție foarte frumoasă – Elisaveta monahia, care au răposat în anul 1808, maica episcopului chir Gherasim (Pl. 29/4).

După cum se poate observa, în partea de N a bisericii lui Petru Rareș cimitirul medieval se întinde circa 28-30 m. de la temelia acestui edificiu.

Mormintele, ca și în cazul zonei de S, sunt destul de numeroase și dispuse, de asemenea, în șiruri. Inventarul este sărăcăcios și predomină mormintele din sec. XVII, mai puține din sec. XIV-XV. Cele câteva intervenții moderne, respectiv trasee ale instalațiilor de apă, canal sau alte utilități, au distrus și o parte din mormintele din zonă. Important este faptul că avem certitudinea întinderii cimitirului din sec. XIV-XVII și în această zonă, pe o suprafață destul de mare.

În campania arheologică a anului 2004 am verificat și partea de V a bisericii, pe o suprafață limitată, deoarece o alee pietruită nu ne-a permis întinderea secțiunii prea mult. Secțiunea noastră, notată SVI, a avut lungimea de 8 m. de la temelia de V a bisericii și o lățime de 2 m. Aici mormintele sunt mult mai dese. Multe din ele suprapuse. Se observă și aici o oarecare ordine, fără a se semnală alei mai largi între șirurile de morminte dispuse pe direcția N-S. Pe această suprafață au fost cercetate 29 de morminte, multe din ele deranjate, păstrându-se doar anumite părți din corp.

Mormântul 67. Descoperit în capătul de V al secțiunii. După mărimea oaselor, aparține unui copil sau adolescent. În mâna dreaptă s-a descoperit o monedă de argint-un denar, bătut de Ferdinand I la 1551. Deci, mormântul poate fi datat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Pl.133/8; 86/1-8).

⁴⁵R. Vulpe - Izvoare, Săpăturile din 1936-1048, Buc., 1957, p. 54 și 325, fig. 341/2

⁴⁶Al. Artimon - Câteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (Jud. Suceava), SCIVA, tom 32, 1981, pp. 395-396

Mormântul 69. Tot în această zonă, la un mormânt de matur, pe piept s-a descoperit o monedă, de asemenea, un dinar bătut de Ferdinand I al Ungariei, la 1539, care datează mormântul la jumătatea secolului al XVI-lea.

Mormântul 72. În apropiere de mormântul 67 s-a descoperit un nou mormânt, care aparține tot unui copil, la care s-a găsit, în zona bazinului, o monedă de aramă-un șiling, bătut de Gustav II Adolf (1611-1612) al Suediei; pentru Riga, monedă imitată de Dabija Vodă. Deci avem de a face cu un mormânt de la începutul sec. al XVII-lea (Pl.133/3; 86/1-8). În aceeași secțiune VI, în caroul 2, la adâncimea de 1,30 m. s-a mai descoperit o monedă, o jumătate de taler-Polonia emis de Sigismund al III-lea Vasa.

De asemenea, un denar de argint de la sfârșitul sec. al XVII-lea a fost descoperit în zona mormintelor din SIV. Emitent Ferdinand II (1625-1647) pentru Ungaria.

Mormântul 76. Descoperit în apropierea profilului secțiunii VI, în capătul de Vest, și a avut ca inventar câțiva nasturi (Pl. 39/2-5).

Mormântul 82. Descoperit în mijlocul secțiunii VI. Avea ca inventar câteva cuie de la sicriu (Pl. 39/9-15).

În afară de inventarul mormintelor, pe suprafața cercetată în zona necropolei medievale s-au mai descoperit și alte materiale, care nu au putut fi atribuite unui anume mormânt. Printre altele, menționăm o bucată de tablă, datată în sec. XVIII-XIX (Pl.13/3,4), o cataramă din fier (Pl. 13/5), mai multe mânere de la sicrie (Pl.15/8; 16/1,2,8), ținte cu capul discoidal, din sec. XIX (Pl.14/1-5; 16/3-7; 17/5-8), cuie de diferite mărimi, din sec. XVIII-XIX (Pl.1/2; 13/1; 16/3,9-11; 17/1-3,9-11; 19/1-22; 20/1-24; 74/1,2), o scoabă din fier, din aceeași perioadă (Pl.17/4; 20/25), ținte prinse în lemn (Pl. 30/1-6, 112/1,2; 134/1-5), un cuțit din fier (Pl.112/6) și cele câteva monede pe care le-am prezentat.

Cap. VII

MATERIALE DESCOPERITE

În afară de inventarul mormintelor și ale materialelor prezentate provenite din zona necropolei medievale, pe tot cuprinsul săpăturilor noastre au mai fost descoperite și alte obiecte, între care, cele mai numeroase sunt vasele de ceramică și câteva monede.

Toată ceramica este lucrată la roata olarului și cuprinde o gamă variată de forme, decor sau culoare. Cele mai multe sunt cărămizii, de uz comun, dar nu lipsesc și vasele cu forme elegante, decorate în diferite culori, mai ales prin smălțuire. Alături de vase pentru servitul mesei, băut sau cu caracter decorativ, se află o gamă foarte variată de plăci de teracotă, provenite de la sobe pentru încălzit sau ca elemente de decor.

Materialul ceramic descoperit în nivelurile din sec. XIV-XVIII aparține unor forme bine cunoscute, demonstrând o intensă locuire în această zonă, lipsind totodată mormintele din această perioadă. Construcțiile civile aflate în zonă nu au permis, în sec. XVI-XVIII înmormântări. Cimitirul retrăgându-se în partea de N și V a Catedralei sau ceva mai departe de aceste locuințe, în partea sudică a edificiului. Trebuie să notăm totuși un bogat material ceramic, a cărui proveniență este demonstrată de vaste locuințe din apropiere. Printre acestea menționăm diferite forme de vase, unele simple, altele smălțuite sau cu decor incizat (Pl.2/1-4,6-9; 3/1-10; 4/1-12; 5/1-12; 25/2-7,9-11,13; 28/10-15,17-18; 62/2-6,8-13; 111/1-6). Tot aici s-au descoperit un lacăt din fier din sec. XVII (Pl.1/5), o toartă de cană din sticlă de la începutul sec. XIX (Pl.4/13; 62/1) și un fund de sticlă din aceeași perioadă (Pl. 25/8). În total au fost descoperite 120 fragmente ceramice, care provin de la următoarele tipuri de vase: 1 cană de lux cenușie cu decor din sec. XIV, patru căni cenușii, 6 căni cărămizii, 5 căni smălțuite, 12 oale-borcan cărămizii, 3 farfurii, 2 străchini, 1 opaiț, un pahar, 1 tigaie cu picioare, din lut, 1 cană de sticlă, 3 fragmente de teracotă cu smalț verde și o bucată de lut ars. Toate aparțin sec. XIV-XVIII.

În SII/1999, printre morminte sau în gropi cu resturi menajere, au fost descoperite câteva piese de ornament lucrate din metal turnat (bronz) (Pl.16/11,12) datate în sec. XVI-XVII, câteva fragmente din sec. XIV-XV (Pl.28/19) și din sec. XVI-XVII (Pl.28/10-15,17,18), o cataramă din fier, din sec. XVIII-XIX (Pl.13/5), câteva cărămizi (Pl.67/1-4; 68/2-4) din care una cu o inscripție ΓΕΟΡΓΙ (Pl.82/3) cu litere slavone.

Cele mai multe materiale au fost descoperite în Gr.4 din SII/1999. De aici provin foarte multe plăci de teracotă, decorate cu motive religioase - (siluete de biserică) – smălțuite, de culoare verde (Pl.7/1-4; 8/1-3; 9/1-3; 10/1-3; 11/1,2,4; 12/1-2; 13/6,7; 63/1-6; 113/1-6; 64/1-5; 65/1-6; 66/1-5; 67/5-7. Acest tip de ceramică, descoperit și în alte așezări medievale, a fost datat în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea. Cele mai apropiate analogii le avem la Iași⁴⁷.

Din punctul de vedere al formelor, menționăm o gamă foarte variată de vase, majoritatea din categoria veselă, prezentă în toate secțiunile trasate de noi, inclusiv în zona mormintelor. Cele mai multe, însă, în gropile menajere și mai ales în groapa cu frescă, de mari dimensiuni, în care s-au descoperit cele mai multe forme de vase din ceramică. Aproape în totalitate fac parte din categoria fină, lucrată la roata rapidă, arsă atât la cenușiu, cât și spre negru sau roșu cărămiziu, uniform, cu ingrediente din nisip cernut, foarte fin, bine frământată, confecționată în ateliere orășenești. Această degresare cu nisip bine cernut, cu bobul fin, este o caracteristică a ceramicii din secolele XIV-XVI, denumită, în general, ceramică orășenească, unde calitatea era cerută de o populație obișnuită cu un nivel de viață mai ridicat, venită în contact și cu alte

⁴⁷Al. Andronic - Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea, Iași, 1986, pl. 56,63, fig. 50/2,4

zone mai avansate privind producția de ceramică. Cu toate acestea, nu lipsită de interes este și constatarea că în această perioadă, au fost descoperite mai multe tipuri de vase, de aceeași factură, fină, în unele așezări rurale, ca de pildă la Brad⁴⁸, Tămășeni⁴⁹ sau Săbăoani⁵⁰. La Traian, comuna Săbăoani⁵¹, a fost descoperită chiar o șarjă a unui cuptor de ars ceramică, din sec. XIV-XV, unde, printre alte forme, au fost găsite și căni cenușii de lux, decorate prin ștampilare, cunoscute ca ceramică de producție săsească, ajunsă în orașele și târgurile noastre printr-o filieră poloneză⁵².

Deși nu se poate urmări o evoluție a ceramicii medievale, pe baza descoperirilor de aici, unde lipsește sau există în cantități și forme prea mici, din analiza pastei și a formelor de vase, constatăm prea puține modificări în timp, ajungându-se aproape la o standardizare a formelor pe întreaga zonă a Moldovei. Nu același lucru se întâmplă și cu dispariția ori modificarea unor categorii ceramice, cum ar fi cea de culoare cenușie, care este din ce în ce mai rară și mai prost lucrată, față de cea din sec. al XIV-lea.

Cea mai răspândită formă de vas în secolele XIV-XVII și chiar mai târziu, o reprezintă vasul sau oala borcan, cu corpul bombat, pereții strânși spre fund, cu gura rotundă, mai largă, de obicei, decât fundul, cu gâtul scurt și profilat, buza ușor răsfrântă, îngroșată la exterior și rotunjită, ca un colac, cu o șanțuire adâncă în interior-pentru capac. Cele descoperite la Episcopia din Roman fac parte din categoria vaselor simple, fără decor (Pl.43/1,2,4; 44/4,5,6,8,10; 47/1-6; 101/1,2,4-8; 152/1); cu decor ciupit, incizat (Pl.40/1,2; 45/1-3; 101/3,9); decorate cu ajutorul roțiței dințate, chiar în procesul de confecționare sau cu ajutorul unor unelte simple, care incizau vasele, obținându-se linii paralele sau caneluri, uneori pe întreaga sau cea mai mare parte a vasului (Pl.44/1; 160/1) sau cu pictură albă sau roșie, uneori cu humă albă (Pl.46/9,10; 50/1-7; 100/1-9; 150/1-4; 151/1-5). Uneori aceste incizii erau realizate prin intervenții succesive pe umărul vasului, realizându-se una, două sau trei registre orizontale paralele sau motive în val, obținute cu un pieptene, pe care îl mișcau în timpul învârtirii la roată. Inciziile în linii paralele pe umărul vaselor, precum și canelurile orizontale, au rămas principalele motive decorative pentru vasele din secolele XV-XVII. Fundul vasului borcan din această perioadă este întotdeauna drept. Puține exemplare au fundul ușor profilat.

După forma buzei și unele elemente ale decorului, putem constata mai multe variante ale acestui tip de vas, care se mențin pe tot parcursul celor trei secole, deosebirile venind din calitatea pastei, a arderii sau a felului îngrijit de confecționare. Majoritatea au buza profilată și șanțuită în interior pentru capac, unele cu buza dreaptă, profilată la exterior, corpul bombat și caneluri pe umăr, cu decor incizat sau pictat. Cele mai apropiate analogii pentru acest tip de vas le avem în principalele centre orășenești: Suceava⁵³, Cetatea Mușatină din Roman⁵⁴,

⁴⁸Ursachi V - Zargidava, Buc., 1995, p. 28, pl. 343/17,18

⁴⁹Idem - Cercetările arheologice de la Tămășeni - „La Siliște”, jud. Neamț, Memoria Antiquitatis, XXII, pp. 219-289, pl. XXIV/1-4; XXV/1-5,7,9-12

⁵⁰Săpături V. Ursachi, material inedit în colecțiile Muzeului de Istorie Roman

⁵¹Hordilă, D. - Un cuptor de ars ceramică din secolele XIV-XV de la Traian, com. Săbăoani, jud. Neamț, M.A., XXI, 1997, pp. 211-225

⁵²Matei, D.M. - Die grane keramik von Suceava und einige archäologisch Probleme, des 14, Jh. Und 15 In., in der Moldau, în Dacia, N.S, VI, 1962, p. 357 și urm.; Idem - Contribuții arheologice la Istoria orașului Suceava, Buc., 1963, pp. 47-59; Chițescu, L., - Ceramica ștampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova, SCIV, 3, Tomul 15, 1964, pp. 411-425

⁵³Busuioc, El. - Ceramica de uz comun smălțuită din Moldova (Sec. al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea), Buc., 1975, fig. 29,30,32,36

⁵⁴Chițescu, L., op. cit., SCIV., 3 Tomul 15, 1964, fig. 1-4; Ursachi, V., - Săpături efectuate în anii 1959-1965 la Cetatea Nouă a Romanului, material inedit în colecțiile Muzeului de Istorie Roman; Idem, op. cit., Carpica, I, 1968, p. 156

Bacău⁵⁵, Iași⁵⁶, Bârlad⁵⁷, Baia⁵⁸, Piatra Neamț⁵⁹, Tg. Trotuș⁶⁰, sau din așezările rurale: Traian, Săbăoani⁶¹, Volovăț⁶², Tămășeni⁶³, Aldești⁶⁴, Brad⁶⁵ etc.

Oala borcan de tipul descris mai sus, capătă în secolele XV-XVII, o toartă și devine foarte frecventă în secolele XVI-XVII, căpătând și o zveltețe mai pronunțată prin lungirea părții inferioare și a tortii. Acestea pornesc de pe buză sau de sub buză, până pe umăr și sunt în formă de bandă mai lată, prevăzute cu o șanțuire longitudinală.

Din punct de vedere statistic, acest tip de recipient este prezent în toate secțiunile practicate de noi. Astfel, în SI/1998, au fost descoperite câteva fragmente care fac parte, mai ales din tipurile de oale cenușii aparținând sec. XIX-XV. Același lucru și în SII/1999. Ele nu lipsesc nici în zona Turnului de la intrare, doar patru exemplare. Câteva fragmente din același tip de vas au fost descoperite și în apropierea Catedralei, în SI/2003 -7 exemplare. Numărul lor devine din ce în ce mai mare în zona de N. Astfel, în SII/2003 au fost descoperite fragmente de la peste 35 vase borcan cărămizii și câteva pictate cu humă albă, pe umăr. Cele mai numeroase au fost descoperite în Groapa cu frescă: două exemplare cu decor ciupit și incizat, peste 50 cărămizii, fără decor, patru decorate cu roțița dințată, patru cenușii și 28 exemplare pictate cu humă albă sau cu o culoare roșie.

Cana este un alt tip de vas, foarte răspândit în ceramica evului mediu, în special în secolele XIV-XVII. Dacă pentru sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor sunt caracteristice cămile de culoare cenușie, cu puține ingrediente, care au forma bine conturată a unui vas cu gura trilobată, buza evazată ca o pâlnie, uneori profilată sau cu multe nervuri orizontale, paralele, bitronconică sau ușor bombată și cu fundul drept, pentru secolele XV-XVII și chiar mai târziu devin puțin mai zvelte, cu gura rotundă sau prevăzute cu un simplu cioc de scurgere, fără decor. Toarta în bandă lată, cu două până la patru nervuri longitudinale, pornește de sub buză până pe umăr. Decorul plasat pe umărul vasului este, de regulă, șampilat sau realizat cu roțița dințată, format dintr-un registru sau două cu motivul de litere majuscule gotice sau cu figuri în relief (Pl.161/2) pe un fond de plasă realizat cu un rulou. Acestea erau considerate, până nu de mult, sigur nelocale⁶⁶, fiind la vremea respectivă, prezente doar în orașe, acum capătă o nouă nuanță prin descoperirile din unele sate, cum ar fi cele din așezările rurale de la Traian-Săbăoani⁶⁷, care făceau parte dintr-o șarjă a unui cuptor

⁵⁵Artimon, AL., Mîtreă, I. - Bacău, reședință voievodală, Bacău, 1996, fig. 15-20; Artimon, Al. - Ceramica fină de uz comun din secolele XIV-XV descoperită în centrele urbane din sud-vestul Moldovei, Arheologia Medievală, I, Reșița, 1996, pp. 155-170, fig. 1-7; Artimon, Al. - op. cit., Bacău, 1998, fig. 8-10

⁵⁶Andronic, Al. - Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea, Iași, 1986, fig. 23/1-8; 24/1-12; 29/1-17

⁵⁷Matei, D., Chițescu, L. - Necrotie istoriceskie vâvodă archeologhicescovo issledovania zemleanoi kreposti v. Bârlade, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 444, fig. 4, 447, fig. 5

⁵⁸Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S. - Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII, Iași, 1980, fig. 55-57; 59-69

⁵⁹Neamțu, E. - Curtea domnească de la P. Neamț, M.A., I. 1969, pp.227-240, fig. 2,2

⁶⁰Artimon, Al. - Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII - Geneză și evoluție, Bacău, 2003, fig. 29-32; Idem - Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuș, Adjud), Bacău, 1988, fig. 64/1-1; 66/1-3,5-10; 67/2-5,7; 68/2,4; 69/2; 70/1-6

⁶¹Hordilă, D. - op. cit., MA., XXI, fig. 2-4; 8/4

⁶²Artimon, Al. - Câteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din sec. al XIV-lea descoperită la Volovăț (Jud. Suceava), SCIVA, 3, Tomul 32, 1981, fig. 11,12,13,14

⁶³Ursachi, V. - op. cit., MA., XXII, pl. XVIII/1,5,7,8,11,12; XIX/1,2; XX/2,3,5; XXV/6; XXVII/3-9,11,12; XXVIII/1-9; XXIX/1-17

⁶⁴Idem - op. cit., Carpica, I, 1968, p. 146, fig. 23

⁶⁵Idem - op. cit., Carpica, I, 1968, p. 183, fig. 58/2

⁶⁶Matei, D.M. - Ceramica cenușie de la Suceava și unele probleme ale arheologiei veacurilor XIV-XV în Moldova, în Contribuții arheologice și istoria orașului Suceava, Buc., 1963, p. 155 și urm; Chițescu, L. - Ceramica șampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova, SCIV, 3, Tomul 15, 1964, pp. 418-419.

⁶⁷Hordilă, D. - op. cit., MA., 1997, pp. 211-1251

de ars ceramică, deci nu numai folosite ci și produse într-o așezare rurală. Asemenea căni au mai fost descoperite la Tămășeni⁶⁸ sau în cele mai multe din așezările orășenești, cum sunt: Tg. Trotuș⁶⁹, Bacău⁷⁰, Iași⁷¹, Bârlad⁷², Baia⁷³ etc. Toarta acestor vase, deși continuă să fie sub formă de bandă, nu mai are lățimea celor din sec. XIV-XV și niciun număr prea mare de șanțuri sau caneluri longitudinale, majoritatea sunt cu o singură canelură sub formă de șa. Din punct de vedere al buzei, cămile din secolele XVI-XVII, au buza dreaptă, ușor îngroșată și puțin evazată. Foarte puține au gura profilată sau șanțuită în interior pentru capac. Corpul este zvelt, ușor bombat și decorat, în special pe umăr cu șanțuri orizontale, paralele, realizate la roata olarului. Fundul cănilor este drept sau ușor profilat.

Numărul cănilor descoperite în săpăturile noastre la Episcopia Romanului este destul de mare. În SI/1998 au fost descoperite opt exemplare, majoritatea cenușii (Pl.1/6; 2/5; 5/10; 62/8; 199/1,5, în SII doar două căni (Pl.28/18.19), în zona Turnului, trei exemplare, din care una fără decor (Pl.26/7; 118/6) și două cu smalt verde (Pl.27/4,5; 118/5), 28 de căni în SI/2003, dintre care opt cenușii, 18 cărămizii și două cu smalt, patruzeci în SII/2003, din care două de lux (Pl.36/9,11; 132/2,4), 15 exemplare cenușii (Pl.36/10,12); una cu smalt și 22 de exemplare cărămizii (Pl.36/1-5; 38/2). Cele mai multe au apărut în Groapa mare cu frescă: 40 de exemplare simple-cărămizii (Pl.36/8; 40/3,6,10-12; 41/2,4,8; 44/2,3; 95/5; 96/1-3; 97/1; 98/2), 25 de căni decorate cu smalt verde, alb sau maron, 23 cenușii, fine (Pl.46/3,4,5; 96/15,16; 97/5,6), din care patru trilobate (Pl.47/8,9; 48/7; 96/1; 160/2-4) și două de lux (Pl.49/11,12).

Din punct de vedere al decorului realizat pe aceste vase trebuie să notăm motivele zimțate sau cu linii ondulate pe corp, realizate cu vopsea din humă albă sau maronie cu linii în val sau benzi late. Tehnica decorului pictat este caracteristică perioadei secolelor XVI-XVII, fiind prezentă în multe așezări medievale, cum sunt cele de la Baia⁷⁴ sau Iași⁷⁵. Nu lipsesc nici cămile smălțuite, în diferite culori sau cele cu decor adâncit.

Una din cele mai răspândite forme de vas din toate timpurile o reprezintă strachina, folosită de regulă, pentru servitul mesei. În acest fel, ceramica de uz gospodăresc, folosită în special pentru gătit, se îmbogățește cu noi forme care demonstrează diversificarea tipurilor de vase, printre ele, cele mai răspândite sunt străchinile și farfuriile. Prezența lor în epocile anterioare celei medievale este remarcată în aproape toate stațiunile cercetate, în evul mediu, însă, putem vorbi de o diversificare mai mare a tipurilor acestor recipiente și în special preponderența farfuriilor, care ajung la forme deosebit de elegante, cu o multitudine de tipuri de decor, devenind în multe cazuri, chiar elemente decorative în încăperile marilor proprietari de imobile, iar la servitul mesei, adevărate demonstrații ale opulenței și eleganței. Ne referim aici în special la farfuriile din faianță de obicei importate, care aveau adevărate creații artistice pe ambele fețe (Pl.26/8; 118/4).

Strachina, bine cunoscută încă din antichitate, continuă să aibă mai multe variante, impuse nu atât de forma generală binecunoscută, ci de unele elemente componente, ca de

⁶⁸Ursachi, V. - op. cit., MA., XXII, pl. XX/1,4; XX/1-5; XXIV/1-4

⁶⁹Artimon, Al. - op. cit., Bacău, 2003, fig. 36/1-7; 37; Artimon, Al., Mitrea, I. - op. cit., Bacău, 1996, fig. 16/2,3; 17/3; 18/1-14; 19/1,2,5-7; 20

⁷⁰Idem - op. cit., Bacău, 1998, fig. 13/5; 14/3; 16/1-14; 17/1,4-7; 18

⁷¹Andronic, Al. - op. cit., Iași, 1986, fig. 24/11,12; 29/9,13,14

⁷²Matei, D.M., Chițescu, L. - op. cit., Dacia, NS., VII/1963, fig. 5/3,4

⁷³Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S. - op. cit., Iași, 1980, fig. 76; 82,83

⁷⁴Neamțu, E., Neamțu V., Cheptea, S. - op. cit., Iași, 1980, fig. 94/1-9

⁷⁵Andronic, Al. - op. cit., Iași, 1986, fig. 46/1; 47/1-11

pildă, forma buzei, a umărului sau a torților, în cazul castroanelor. De formă tronconică, fundul drept, uneori cu inel, buza trasă ușor spre interior, teșită sau îngroșată și răsfrântă, gura largă și corpul ușor rotunjit sau cu umăr marcat de obicei de o nervură în relief sau incizată. Unele cu buza ușor evazată sau teșită, decorate cu linii orizontale sau în val, smălțuite, cu motive diferite; de culoare verde, alb, cafeniu, cu decor adâncit, pictate cu humă albă sau cu altă culoare. Majoritatea sunt simple, cărămizii. Cele pictate, în special cu humă albă (Pl.58/6; 155/2; 157/12) sunt destul de puține. Din cele cărămizii amintim pe cele descoperite în SI/1998 (Pl.2/7; 28/12-14), în SII/1999 (Pl.28/11), în SI și SII/2003 și mai ales în Groapa cu frescă (Pl.40/7; 42/5; 43/11-14; 46/1; 48/1; 96/11-13; 97/3; 98/1,3-12; 99/5-9). Destul de multe, au fost decorate cu smalt verde deschis (Pl.48/4; 50/9; 153/4; 155/3, sau cele cu smalt alb cu maroniu (Pl.42/1; 48/8; 50/8; 153/1,3,4; 156/1-4). În total, au fost descoperite fragmente de la cel puțin 100 de străchini.

La acestea se adaugă cele câteva fragmente de castroane, mult mai mari ca dimensiune, mai adânci și care, desigur, aveau torți sau mânere. Unele au buza evazată sau îngroșată, corpul în formă de semicalotă, cu linii adâncite pe corp, semisferice. Unele castroane cu corpul aproape cilindric, fundul drept și buza rotunjită sau puțin îngroșată și ușor evazată ori înclinată (Pl.28/17; 26/6; 118/2). Numărul lor este, însă, destul de mic, doar trei exemplare. Atât pentru străchini, cât și pentru castroane avem numeroase analogii în descoperirile de la Suceava⁷⁶, Iași⁷⁷, Tg. Trotuș⁷⁸, Tămășeni⁷⁹ sau Baia⁸⁰.

Farfuria, destul de prezentă în descoperirile de la Roman, are forma tronconică aplatisată, cu dimensiuni de obicei mici, fără a lipsi și unele de dimensiuni mai mari, cu fundul de obicei drept sau inelar, corpul rotunjit și buza dreaptă, puternic evazată. Unele au buza evazată și profilată la exterior, simple sau cu smalt. Unele sunt cărămizii (Pl.2/6; 28/10; 26/1,9; 55/3-8), altele cu smalt verde (Pl.41/5; 42/2,3; 45/9; 46/8; 154/1-4; 155/1-4); sau alb (Pl.48/6; 102/1). Nu lipsesc nici farfuriile cărămizii decorate cu linii adâncite sub formă de bucle, brăduț sau alte modele (Pl.55/1; 59/9; 95/1-4). Un singur exemplar are culoarea cenușie. În total au putut fi identificate cel puțin 45 de exemplare. Analogii, în descoperirile de la Suceava⁸¹, Baia⁸², Tg. Trotuș⁸³, Iași⁸⁴.

În număr destul de mic apar și platourile. Doar cinci exemplare în toate cercetările noastre de la Episcopie. Ele au forma apropiată de farfurii, doar că sunt mai mari și au o deschidere mai mare spre orizontală, pereții fiind mult înclinați spre exterior (Pl.38/4,5; 45/6,8; 42/1; 46/6,7).

Cratița sau tigaia susținută de trei picioare, este realizată din aceeași pastă, de culoare cărămizie, cu fundul drept și pereții verticali sau puțin înclinați spre exterior. Cele trei picioare sunt conice, prinse echidistant de fundul vasului, pentru a-l menține orizontal deasupra focului sau a vetrei încinse. Este prevăzută cu un mâner, de asemenea conic sau tubular, prins de corpul vasului, cu ajutorul căruia tigaia poate fi folosită la preparatul hranei (Pl.25/7; 62/7; 99/10). Acest tip de vas este prezent în aproape toate gospodăriile medievale, atât la orașe, târguri sau în așezările rurale, fiind principalul recipient folosit la preparatul sau încălzitul hranei. Existența lui este remarcată mai ales, de prezența picioarelor conice sau a mânerelor. Printre analogii, avem exemplarele descoperite la Suceava⁸⁵, Baia și Tg. Trotuș⁸⁶.

⁷⁶Busuioc, El., - op. cit., Buc., pp. 57,58

⁷⁷Andronic, Al. - op. cit., Iași, 1986, fig. 20/6,10,12; 30/2,5,6; 31/2; 35/6,7

⁷⁸Artimon, Al. - op. cit., Bacău, 2003, fig. 47/2,5; 48/6,7; 49/5; 50/3

⁷⁹Ursachi, V. - op. cit., MA. XXII, 2001, pl. XV/5,6; XXVI/15,16; XXXI/2

⁸⁰Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S. - op. cit., Iași, 1980, fig. 86

⁸¹Busuioc, El. - op. cit., Buc., p. 58, fig. 51/1,2,4,6

⁸²Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S. - op. cit., Iași, 1980, fig. 92/1-4,7

⁸³Artimon, Al. - op. cit., Bacău, 2003, fig. 48/6,7; 49/5

⁸⁴Andronic, Al. - op. cit., Iași, 1986, fig. 30/5,6

⁸⁵Busuioc, El. - op. cit., Buc., 1975, fig. 55/1,2

O formă de vas, bine cunoscută în evul mediu este reprezentată de capacul pentru vase. Sunt tronconice, cu deschidere circulară, marginea îngroșată și rotunjită, uneori cu pereții ușor arcuiți, prevăzute cu mâner-buton, rotund, gol pe dinăuntru, despărțit de corpul capacului printr-o linie adâncită sau puternic arcuită. Unele exemplare sunt prevăzute cu un prag pentru îmbucarea cu gura vasului pe care îl acoperă. În săpăturile noastre de la Episcopie au fost descoperite trei exemplare (Pl.36/6; 37/1; 41/6). Sunt prezente în toate așezările rurale și orășenești, fiind considerat indispensabil pentru păstrarea alimentelor (lichidelor). Sunt prezente la Suceava⁸⁷ încă din sec. al XIV-lea, Baia⁸⁸, Tg. Troțuș⁸⁹, Tămășeni⁹⁰, Iași⁹¹ etc.

Pahare, de formă cilindrică, fundul plat, uneori ușor evazat, cu corpul ușor bombat sau drept, pereții se lărgesc puțin spre exterior la gura vasului (Pl.5/4,6-8; 11/3; 41/4; 42/9; 37/6,7; 44/7,9,11; 47/11; 99/2). De obicei nu prezintă elemente decorative cu excepția unor linii orizontale adâncite pe corp, realizate la roata olarului, sau unele motive realizate cu un instrument de impresiuni zimțate. Sunt destul de frecvente mai ales în așezările orășenești, cum sunt: Baia⁹², Suceava⁹³, Iași⁹⁴, Tg. Troțuș⁹⁵ sau în cele rurale, ca de pildă la Tămășeni⁹⁶. În săpăturile noastre de la Episcopie au fost descoperite un număr de 15 exemplare. Cele mai multe în Groapa cu frescă, datată în sec. al XVI-lea. Adăugăm la acestea un păhărel din sticlă datat în sec. al XVIII-lea sau al XIX-lea, descoperit în SI/2003.

O altă formă de vas, prezentă în descoperirile noastre de la Episcopia Romanului, o reprezintă ulciorul. Deși nu avem prea multe exemplare, doar patru, dacă adăugăm și cele două vase cu tub, care ar putea face parte din aceeași categorie de recipiente, putem spune că acest tip de vas este prezent în toate așezările medievale, fie orășenești, cum sunt cele de la Baia⁹⁷, Tg. Troțuș⁹⁸ sau Iași⁹⁹, fie în cele rurale, ca de pildă la Tămășeni¹⁰⁰. Toate cele patru exemplare de la Roman sunt smălțuite, în general cu un smălț verde (Pl.26/12; 36/7; 43/9; 118/8; 159/5; 96/9,17; 97/2; 99/1).

În afară de aceste tipuri de vase pe care le-am prezentat, au mai apărut fragmente de la câteva câni de sticlă, două fragmente de discuri ornamentale cu smălț verde, un bol mic (Pl.4/6), o cupă cenușie, câteva cărămizi simple (Pl.67/2-4), o bară pătrată în secțiune-cărămidă (Pl.27/7; 118/3) și câteva fragmente de lulele din lut (Pl.132/1).

Un rol aparte, deosebit în ceramica medievală, l-a avut cea ornamentală, legată de cahlele și plăcile decorative ale instalațiilor de încălzit. Trebuie să consemnăm faptul că la Episcopia Romanului, în cele câteva secțiuni arheologice practicate de noi, au fost descoperite un număr destul de mare de asemenea piese. Prezența lor demonstrează gustul pentru frumos, mai ales că au fost folosite cu predilecție plăcile decorate și smălțuite în diferite culori. Nu lipsesc nici plăcile nesmalțuite, dar toate au diferite motive decorative, care le fac mai atrăgătoare. Printre cele nesmalțuite remarcăm plăcile decorate cu motive vegetale, antropomorfe, zoomorfe, geometrice și chiar antropomorfe. Lipsesc totuși, cele cu motive

⁸⁶Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S. - op. cit., Iași, 1980, fig.85/10; 86; 10

⁸⁷Busuioc, El. - op. cit., Buc., 1975, p. 45, fig. 37/1-5; 50/2,4,7

⁸⁸Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S. - op. cit., Iași, 1980, p. 8, fig. 70/1; 98/1

⁸⁹Artimon, Al. - op. cit., Buc. 2003, fig. 31/4; 32/6; 8; 35/3,4; 49/6

⁹⁰Ursachi, V. - op. cit., MA., XXII, 2001, pl. XVIII/15; XXIV/6; XXVI/3-8, 10-12; XXXI/4

⁹¹Andronic, Al. - op. cit., Iași, 1986, fig. 29/2; 31/4,5

⁹²Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S. - op. cit., Iași, 1980, p. 108, fig. 87/11; 109, fig. 87/7,10; 115; 78/1-2; 87/12; 121; fig. 87/8

⁹³Busuioc, El. - op. cit., Buc., 1975, p. 45,66, fig. 61/2

⁹⁴Andronic, Al. - op. cit., Iași, 1986, fig. 30/4

⁹⁵Artimon, Al. - op. cit., Buc. 2003, fig. 48/1

⁹⁶Ursachi, V. - op. cit., MA., XXII, 2001, pl. XXVI/9

⁹⁷Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S. - op. cit., Iași, 1980, fig. 81/2

⁹⁸Artimon, Al. - op. cit., Buc., 2003, fig. 34/5, 32/1

⁹⁹Andronic, Al. - op. cit., Iași, 1986, fig. 35/4,8

¹⁰⁰Ursachi, V. - op. cit., MA., XXII, 2001, pl. XXVI/2

religioase, cu excepția unui număr destul de mare de plăci și coronamente decorate cu motive de siluete de turle de biserici, smălțuite într-o culoare albastră, care a constituit, probabil, o comandă specială (Pl.7; 8; 9; 10; 11; 12; 63; 113; 64; 65; 66; 67/6-7. Acest tip de cahle nu este cuprins în principala lucrare despre asemenea tipuri de ceramică¹⁰¹, dar sunt ilustrate în prezentarea descoperirilor de la Iași, fiind datate în secolul al XVII-lea. Aceeași datare o propunem și noi, mai ales că aproape toate aceste cahle au fost descoperite într-un complex închis, respectiv, într-o groapă, care aparține acestui nivel. În afară de acestea au fost descoperite peste 100 de plăci de teracotă, majoritatea în Groapa cu frescă, datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Printre ele amintim cele nesmalțuite, cu motive vegetale și geometrice datând din sec. XIV-XV (Pl.6/1-4; 16/1.4) descoperite în SI/1998; una în SI/2003; 24 în SII/2003 (Pl.31/2-4,6; 128/1-3,5,6) din sec. XVI-XVIII și peste 23 în Groapa cu frescă. Datate în sec. al XVI-lea, majoritatea cu motive florale (Pl.51/1-8.10,11; 52/1-8; 53/1-7; 54/1-7; 103/1-4; 104/1-4; 158/1-4; 105/1-4; 159/1-4; 106/1-5; zoomorfe (Pl.51/1) și geometrice (Pl.51/9; 158/5). Tot aici au fost descoperite și cahle smălțuite în culori maro, verde (Pl.31/1,8; 128/4).

În afară de plăci, au mai fost descoperite și mai multe olane, care direcționau fumul și căldura în construcția sobelor. Majoritatea au fost descoperite în Groapa cu frescă, circa 17 bucăți (Pl.56/4; 107/1-4) și doar câteva în SII/1999 (Pl.68/1). Toate plăcile de teracotă descoperite la Episcopia Romanului în săpăturile practicate de noi aparțin tipului cu piciorul scurt, după clasificarea realizată de cercetătoarea Paraschiva V. Batariuc¹⁰². Atât cahlele smălțuite cât și cele nesmalțuite, datate în sec. XIV-XVII sunt asemănătoare celor descoperite atât în orașele și târgurile moldovenești, cele mai multe, cât și în satele cercetate până în prezent. Cele mai interesante sunt descoperirile de la Suceava¹⁰³, Baia¹⁰⁴, Tg. Trotuș¹⁰⁵, Roman-Cetatea Nouă¹⁰⁶, Negoiești¹⁰⁷, Tămășeni¹⁰⁸ etc.

Cea mai spectaculoasă descoperire, însă, o reprezintă cantitatea impresionantă de frescă, în culori diferite, aflată în Groapa mare sau Groapa cu frescă, cum am denumit-o noi, fiind datată cu precizie, atât stratigrafic, cât și pe baza unor materiale, în special monede, în secolul al XVI-lea, în a doua jumătate.

Deși este destul de fărâmițată, am putut recupera câțiva metri pătrați de frescă având culori foarte diferite, care se păstrează destul de bine: roșu, maron, negru, argintiu, auriu, galben, verde, aproape toate culorile. Aceste fragmente de frescă provin, desigur, de la demolarea vechii Catedrale Episcopale, la jumătatea secolului al XVI-lea, când Petru Rareș începea construcția noii biserici. Aceste fragmente de frescă reprezintă, desigur, lucrările celor doi pictori tocmiți de Alexandru cel Bun - Nichita și Dobre, pentru a zugrăvi, în schimbul celor două sate, biserica de la Roman. Este, poate cea mai interesantă descoperire, cu excepția, desigur, a temeliiilor bisericii din sec. al XIV-lea, ctitorită de Roman I Mușat, una din cele mai vechi construcții de cult din această zonă.

Cele două monede descoperite în aceeași groapă, vin să dateze cu precizie acest complex închis, în secolul al XVI-lea. De altfel, și din punct de vedere stratigrafic, situația

¹⁰¹Batariuc, V. Paraschiva. - Cahle din Moldova medievală-secolele XIX-XVII, Suceava, 1999, p. 83, fig. 1/1,2

¹⁰²Ibidem

¹⁰³Chițescu, L.- Cercetări arheologice de la Curtea Domnească din Suceava, CAMNI, I, 1975, p. 247; Batariuc, V.P.-Ceramica ornamentală din secolul al XV-lea, descoperită la Curtea Domnească din Suceava, în Suceava, X, 1983, pp. 246-247

¹⁰⁴Neamțu, E., Neamțu, V., Chepte, S. - op. cit., 1980, p. 128-139, fig. 101-106,111-117

¹⁰⁵Artimon, Al. - op. cit., Bacău, 2003, pp. 167-172, fig. 52-57

¹⁰⁶Popovici, R. - Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (Secolele XIV-XVII), Arh. Moldovei, XI, 1987, p. 171

¹⁰⁷Idem, - Așezarea rurală Negoiești (secolele XV-XII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972-1977, Memoria Antiquitatis, IX-XI, 1977-1979, fig. 7

¹⁰⁸Ursachi, V. - op. cit., MA, XXII, 2001, p. 271

datării acestui complex este destul de clară. Una din cele două monede descoperite în această groapă a fost emisă de Iliș al II-lea (Rareș), la 1546-1551, reprezentând o jumătate de gros, bătută la Cetatea Albă, iar cealaltă este un aspru, emis în timpul sultanului Soliman I (1520-1566)¹⁰⁹. Așadar, putem spune, că această groapă a fost special amenajată pentru a adăposti, dintr-un respect evlavios, rămășițele picturii interioare ale bisericii ridicate de strămoșii domnitorului Petru Rareș și ai fiilor lui. Același respect și cult pentru asemenea vestigii le putem constata și la marele episcop, care a condus lucrările de construcție ale noului lăcaș - Macarie.

În afară de cele două monede prezentate, în cursul cercetărilor au mai fost descoperite câteva exemplare, în special ca inventar la morminte, care datează, în mare, necropola medievală de aici. Astfel, la M.1 și 26 din secțiunea I/2004 s-a descoperit câte un denar emis de Ferdinand I (rege al Ungariei și Boemiei din 1526) și împărat al Germaniei (1556-1569), la 1551; la M.3, din aceeași secțiune s-a descoperit un alt denar, emis de același rege, la 1539. La M.9 s-a descoperit o monedă de aramă, un șiling de la Gustav II Adolf (Vasa) al Suediei (1611-1632) pentru Riga. Alte două monede au fost descoperite în săpăturile noastre, una-o para turcească bătută de Ahmed al III-lea (1703-1730) la mormântul 8 din SI/2004 și cealaltă, o jumătate de taler emis de Sigismund al III-lea din Polonia. Toate demonstrează faptul că cimitirul medieval din jurul bisericii episcopale nu depășea ca timp începutul secolului al XVIII-lea. Celelalte morminte mai târzii, din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea aparțin unor prelați, personalități sau rude ale acestora, care primeau aprobarea episcopului de a se înmormânta, în continuare, în jurul bisericii. Aceste excepții au făcut ca mormintele să fie cât mai aproape de biserică, ceea ce a dus la o deshumare necontrolată a celor care nu mai aveau semne de mormânt, la unele morminte fiind chiar distruse construcțiile de cărămidă, iar rămășițele înhumărilor să fie împrăștiate. Aproape niciunul din aceste morminte nu a fost descoperit nederanjat.

¹⁰⁹Monedele descoperite la Episcopia Romanului au fost determinate de prof. Dan Mihăilescu, șef de secție la Complexul Muzeal Județean Neamț, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Cap. VIII

CONCLUZII

Cercetările arheologice din zona Romanului au adus importante mărturii privitoare la pătrunderea și răspândirea creștinismului, în perioada primului mileniu al erei creștine și până la apariția, în secolul al XIV-lea, a primelor instanțe ecleziastice superioare, proprii acestei zone. Deși se află pe un spațiu foarte restrâns din cadrul general al zonei de la est de Carpați, aceste mărturii constituie un important argument în aprecierea faptului că și această zonă are suficiente elemente care vorbesc de importantul proces al romanizării, al formării limbii și poporului român și, bine înțeles, al fenomenului de pătrundere, chiar de la începutul acestui mileniu, al elementelor creștine.

Dacă descoperirea de la Brad, prin unicitatea ei în lumea dacică, reprezentând unul din cele mai răspândite simboluri ale creștinismului - peștele - poate fi cu adevărat socotit ca un simbol al acestei religii în lumea dacilor, este momentul să remarcăm acest element ca fiind primul din lumea de la nordul Dunării, respectiv zona ocupată de daci în perioada clasică. Capacul de vas face parte din cea mai înaltă realizare a ceramicii dacice-cea pictată, care dispăre la începutul secolului al II-lea d.Chr. Piesa descoperită la Brad este datată în secolul I d.Chr. și poate constitui cea mai veche reprezentare a unui simbol creștin în lumea geto-dacică, înaintea celor de la Micia-Vețel¹¹⁰, datat la începutul sec. II d.Chr. sau cel de pe catarama de la Noviodumum¹¹¹, datat în sec. II-III d.Chr.

În întregul proces de romanizare și, odată cu aceasta, de formare a limbii și poporului român, creștinismul a fost unul din cele mai importante elemente de suprastructură strâns legat de civilizația romană, ca element specific al ei, care s-a dezvoltat în cadrul relațiilor între populația autohtonă și lumea romano-bizantină sau bizantină. Zona Romanului, prin descoperirile arheologice prezentate, face parte integrantă din acest proces, elementele creștine fiind bine reprezentate.

Începutul celui de al II-lea mileniu, confruntat cu o serie de evenimente politice însemnate, printre care năvălirile ungarilor, uzilor și pecenegilor sau luptele dintre Bizanț, unguri, pecenegi, bulgari, ruși, au dus la o revenire a Imperiului Bizantin în regiunile Dunării și odată cu aceasta o intensificare a relațiilor cu populația veche românească din zona Moldovei. Acest lucru a însemnat o revigorare a legăturilor dintre aceștia și centrele ecleziastice dobrogene, care, ridicate la rangul de Episcopie sau Mitropolie, cum sunt cele ale Mitropoliei Tomisului, Vicinei, Silistrei sau Patriarhia din Constantinopol, și-au extins activitatea și asupra unei bune părți din Moldova. La acestea se adaugă influențele bisericii ortodoxe din centrele vechi rusești. În secolele XII-XIV asistăm la o luptă permanentă între comunitățile românești și cele ale catolicismului maghiar, care a dus, în a doua jumătate al sec. XIV-lea, la câștigarea independenței statale.

O numeroasă populație creștină locuia și în partea de Sud a Moldovei. Printre ei sunt consemnați cei de confesiune catolică, care aveau și o episcopie-a Cumaniei sau a Milcoviei și, mai ales, populația cea mai numeroasă, de origine vlahă, care, într-o bulă papală din 1234¹¹² era numită walati sau walochi, „schismatici”- în documentele Vaticanului, cei mai numeroși, de confesiune ortodoxă și țineau de o organizare internă-bisericească ce avea, probabil, centrul sau sediu în zona Romanului, de vreme ce acest lucru se manifesta, la

¹¹⁰Andrițoiu, I. - Rezultate ale cercetărilor de la Micia-Vețel, Cercetări Arheologice, Buc., 1979, p. 118

¹¹¹Barnea, I., Barnea Alexandru - Noviodumum -Isaccea, în Peuce, IX, Tulcea, 1984, p. 102

¹¹²Mărtinaș, D. - Originea ceangăilor din Moldova, Bacău, 1117, 1997, ed. II, p. 21; Pal, P. Iosif - Originea catolicilor din Moldova și Franciscanii păstorii lor de veacuri, Bacău, 1997, p. 25

sfârșitul secolului al XIV-lea, din punct de vedere administrativ, când Roman I Mușat își avea reședința domnească în acest târg, în momentul când se afla alături de fratele său, Petru I, în fruntea Moldovei. Documentul din 30 martie 1392 demonstrează că acest târg a avut un rol însemnat în procesul de unificare a tuturor moldovenilor, din moment ce se intitulează „domn al Țării Moldovei de la munte până la țărmul mării”, document emanat în cancelaria de la Roman.

În acest context, considerăm că aici, la Roman, nu putea lipsi o oarecare organizare religioasă, eventual la nivel de episcopie, chiar dacă Patriarhia de la Constantinopol, care controla această zonă, nu consfințise aici o Episcopie, ca de altfel nici la Suceava, deoarece nu accepta episcopi locali. Sunt binecunoscute relațiile încordate între Moldova și Patriarhie privitor la organizarea de episcopii sau mitropolii în această zonă, dispută legată, mai ales, de refuzul de a se numi episcopi sau mitropoliți locali¹¹³.

Această luptă se va sfârși, însă, la începutul secolului al XV-lea, odată cu acceptarea înființării Mitropoliei la Suceava și a două Episcopii: la Roman și Rădăuți, prin organizarea bisericească a Moldovei inițiată de domnitorul Alexandru cel Bun, cu acceptul numirii Mitropolitului și episcopilor locali de către Patriarhia de la Constantinopol. Pentru faptul că Episcopia de la Roman a fost, în foarte multe documente, atât în sec. al XV-lea cât și mai târziu, denumită Mitropolie, putem admite un rol foarte important al acestui centru religios pentru populația din Sudul Moldovei. Întărim acest lucru și prin faptul existenței la sfârșitul secolului al XIV-lea a unei biserici de mari dimensiuni, construită din zid, devenită și necropolă domnească, care tocmai constituie subiectul acestei cărți. Aceasta este cea mai valoroasă descoperire arheologică din ultima vreme, privitoare la arhitectura religioasă moldovenească. Mărimea acestui lăcaș de cult, precum și compartimentarea lui, constituie un început deosebit de important în acest domeniu, ajuns la apogeu în secolele următoare. Prezența unui exonartex (pridvor) în compartimentarea ei, în secolul al XIV-lea, constituie un important element de înțâietate în arhitectura moldovenească, considerat a fi aparținut sfârșitului de secol al XV-lea, prin apariția lui la Probota și Putna¹¹⁴.

Deși în compartimentarea bisericilor de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor exista un semnal important în documentul din 16 septembrie 1408, când Alexandru cel Bun amintea că la Roman, în biserica Sf. Parascheva, este înmormântată mama sa, soția lui Roman Mușat, nici un arheolog nu a încercat să verifice existența acelei biserici și eventual în ce zonă a fost înmormântată Anastasia Doamna. Era și este posibil, ca în compartimentarea acestei biserici să existe un al patrulea sau al cincilea spațiu-camara mormintelor, care să premergea celei de la Bistrița, așa cum a fost posibilă, după descoperirile noastre, prezența pridvorului aici. Începutul cercetărilor arheologice realizate de noi, obligă generațiile viitoare de arheologi să continue cercetările, care să vizeze, în primul rând interiorul bisericii, unde se poate demonstra o altă compartimentare decât cea de azi, bazată pe descoperirile din exteriorul bisericii, noi date privind datarea unor elemente constructive, înmormântările făcute aici și zonele ocupate de aceste morminte etc.

Considerăm totuși, că cea mai importantă descoperire de aici se referă la temeliile vechii biserici, pe care nimeni nu o bănuiau a fi atât de mare. Majoritatea celor ce s-au ocupat de istoria acestei Catedrale ridicate de Petru Rareș, nu bănuia că vechea biserică se află sub aceasta, că era de aceeași mărime sau chiar mai mare, zidită din piatră. Toți au vorbit de existența ei ca fiind din lemn, destul de mică, ce putea fi distrusă și peste ea să fie construită actuala biserică. Unii considerau că biserica veche din lemn putea fi într-o zonă apropiată, abandonată la jumătatea secolului al XVI-lea, când a fost terminată cea de azi. Nici noi nu am bănuțit, atunci când am început investigațiile arheologice pentru a descoperi nivelul de construcție și de călcare al edificiului din sec. al XVI-lea, că vom avea surprize atât de

¹¹³Porcescu, Scarlat - op. cit., Roman, 1984, pp. 17-31

¹¹⁴Bătrâna, L. și Bătrâna, A. - op. cit., Buc., 1994, pp. 21-24

interesante. Mai mult, la prima secțiune care ajungea la temelia bisericii (SII/1999) atunci când am dat de prima situație privind existența unei temelii mai vechi ce o depășea pe cea actuală cu circa 0,60-0,70 m., nu am făcut public acest lucru, rămânând cu ideea unor noi sondaje, realizate peste doi-trei ani și supraveghind mereu orice intervenție în zona apropiată a Catedralei, până am ajuns la dovezile concludente ale acestei mari surprize.

Abia după ce am descoperit mai multe zone, unde au fost surprinse elementele indubitabile ale unei vechi temelii și, deci ale unei biserici care nu poate fi alta decât cea pomenită de actul din 1408, mi-am pus întrebarea: de ce nimeni nu a pomenit faptul că Petru Rareș ridică o nouă ctitorie pe temelia unei biserici mai vechi? Acest lucru se întâmpla și în cazul unei biserici din secolul al XV-lea de la Căpriană, unde tot Petru Rareș, ridică o nouă biserică pe aceleași temelii mai vechi¹¹⁵. Mai mult, un cărturar ca Macarie, care s-a ocupat în mod direct de construirea acestei biserici, nu pomenește nimic în cronicile sale despre acest fapt. Recitind cu atenție pisania de la intrare, am ajuns la concluzia că nimeni nu a dat atenție faptului că ilustrul episcop-cronicar scria cu claritate faptul că biserica ridicată de Petru Rareș și familia lui se face „pe temeliiile vechii biserici”. Este destul de clar, în acest sens, că biserica nouă din sec. al XVI-lea este construită peste cea veche, care avea, cel puțin, temeliiile din piatră și dimensiunile apropiate de aceasta. Iată deci că toate presupunerile existenței unei biserici din lemn au căzut. La fel și compartimentarea bisericii cu: altar, naos, pronaos și pridvor, acesta din urmă, prezent, deci, încă din secolul al XIV-lea. Nu este exclus, dat fiind mormântul Anastasiei, ca cercetările viitoare din interior, să descopere și o a cincea încăpere, camera mormintelor. În acest caz am avea încă din această perioadă, elementele definitorii ale compartimentării bisericilor moldovenești medievale devansând pe cele de la Bistrița, Probota, Putna, din secolul al XV-lea¹¹⁶.

Așadar, prima secțiune efectuată de noi în 1998 a dus la obținerea unor date destul de concludente care dovedesc existența în spațiul dintre biserică și Casa Venianim Costachi a unui cimitir din sec. XIV, descoperindu-se doar trei morminte, situate la câțiva metri, spre nord de cele câteva locuințe din secolele XV-XVII, precum și de actuala casă construită la sfârșitul secolului al XVIII, de către acest mare episcop. Temeliile din piatră, pavajul, precum și urmele puternice ale unei locuințe construite din lemn vin să confirme locuirea acestui spațiu, cel puțin de cei care slujeau la această ctitorie mușatină. Informațiile privind întinderea necropolei din sec. al XIV-lea către Catedrală nu au putut fi complete datorită dimensiunilor reduse ale secțiunii noastre, impuse de mijloacele materiale insuficiente, cât și de faptul că spațiul acesta nu era accesibil arheologilor.

Următoarea secțiune -II- deschisă în anul următor, avea să aducă date mai amănunțite privind existența unui mare cimitir medieval, prin descoperirea și cercetarea unui număr de 30 de morminte, aflate între Catedrală și Casa Venianim Costachi. Dispuse în șiruri, deci ordonat, la mică adâncime față de nivelul de călcare al epocii respective, aceste morminte aparțineau populației orășenești din sec. XIV-XVI, când era singurul cimitir din târgul Roman. După acest secol, când apare un al doilea cimitir, în jurul bisericii Precista Mare, numărul acestor morminte, la Episcopie, era din ce în ce mai mic. Totuși, în această zonă sudică a bisericii au fost descoperite câteva morminte din sec. al XVII-lea, unele datate cu monede, precum și un număr de morminte mai târzii, din sec. XVIII și prima jumătate a sec. al XIX-lea, ale unor călugări sau familii de ierarhi. Toate aceste înmormântări erau făcute, mai ales, în apropierea temeliei bisericii. Foarte important în această zonă este și descoperirea mormântului cu schelet decapitat, care, în mod ipotetic, îl considerăm a fi aparținut marelui cronicar Miron Costin sau a unui apropiat al său, decapitat cu aceeași ocazie, capul fiind dus, ca mărturie, la cel ce a comandat execuția, după cum și dezvelirea intrării inițiale în beciul

¹¹⁵Postică, Gh., Constantinescu, N. - op. cit., Chișinău, 1996, p. 22

¹¹⁶Bătrâna, L. și Bătrâna, A. - op. cit., Buc., 1994, pp. 21-24

Casei Venianim Costachi, intrare foarte frumos realizată sub formă de gârlici, dar acoperită odată cu realizarea unei noi intrări, dinspre S.

În toată această zonă au fost descoperite urme materiale ale unei locuiri mai vechi. Suprafețele mici cercetate nu ne dau dreptul să considerăm că acest platou nu a fost locuit și în alte epoci, mai ales că la câteva sute de metri, în zona Spitalului vechi, au fost descoperite urme ale unei locuiri încă din epoca pietrei șlefuite, după cum în alte puncte de pe raza orașului de astăzi avem urme din aproape toate epocile istorice¹¹⁷. Anul 1999 aducea și prima informație privitoare la cea mai veche biserică din această zonă. Este vorba de temelia de piatră a bisericii din sec. XIV-XV, pomenită de Alexandru cel Bun în documentul din 1408. Surprinderea unei porțiuni de câțiva metri din această temelie, care ieșea cu 0,60-0,80 m. în afara celei din sec. al XVI-lea, nu ne-a dat curajul, la acea vreme, atunci când făceam publice rezultatele acestor cercetări¹¹⁸, să considerăm ca o certitudine, această importantă descoperire. Ea impunea, însă, o continuare a cercetărilor în interiorul bisericii și în celelalte zone, în special în partea de Nord și de Vest, lucrări efectuate în anii 2003 și 2004. Între timp, în anul 2000, o mică secțiune - SIII, aducea primele elemente legate de nivelul de călcare și de construcție al Turnului de la intrare și odată cu acestea, unele materiale mai vechi, care demonstrează o locuire a acestei zone în tot intervalul dintre prima biserică și construcția acestui Turn.

Cele mai importante date privitoare la prima biserică de aici au fost obținute în campania din 2003, prin cele două secțiuni și două casete, practicate în zona nordică a edificiului. Prima secțiune și cele două casete, CI și CII, practicate chiar în apropierea temeliei bisericii, au dat cele mai valoroase rezultate, care demonstrează că biserica veche, din sec. al XIV-lea, era ceva mai mare decât cea construită de Petru Rareș, pe temeliiile acesteia. Existența unor porțiuni de temelie care depășesc cu 0,50 până la 1,10 m. nivelul temeliei bisericii din sec. al XVI-lea, este edificatoare în acest sens. La aceasta se adaugă și faptul că prima construcție era prevăzută cu contraforturi, în aceeași zonă, care flanchează absida nordică, ambele fiind cu circa 1 m. mai mare, ușor diferite ca orientare, față de cele actuale. Atât piatra cât și mortarul nu au aceeași compoziție față de a actualei biserici după cum există și unele diferențe în sistemul de zidire. Un lucru neobișnuit a fost descoperit în partea de NE a temeliei vechi în zona altarului, unde a fost surprins un nou contrafort, construit, însă, doar la nivelul temeliei.

Secțiunea II din anul 2003, cu o lungime de peste 30 m. și o lățime de 2 m. a dat cele mai concludente date referitoare în special la suprafața ocupată de cimitirul medieval. Cele aproape 20 de morminte descoperite confirmă datele obținute în zona de S a Catedralei, delimitând suprafața ocupată de cimitir. Totodată, în capătul secțiunii, au apărut și primele construcții civile, printre care o mare groapă sau un beci și câteva temelii de construcții din piatră. Tot aici am obținut o stratigrafie mai clară, care a putut demonstra apartenența unor construcții și materiale la epocile respective. În acest fel am putut verifica întinderea cimitirului în această zonă, care nu depășea cu 20-22 m. zidul bisericii. Deși inventarul mormintelor este destul de sărac, am putut data cu multă precizie atât mormintele cât și nivelurile de locuire din această zonă. Printre altele, notăm descoperirea unui imens material arheologic în acea groapă de mari dimensiuni, plină cu resturi de frescă, fragmente ceramice, teracotă și alte obiecte care provin în cea mai mare parte, din construcția veche a bisericii, în special fresca, precum și din alte construcții din sec. XIV-XVI. Cele mai importante fiind fragmentele colorate din fresca realizată în sec. al XV-lea de către cei doi meșteri, Nichita și Dobre, tocmiți de Alexandru cel Bun să picteze biserica din Roman. Datarea acestei gropi a fost realizată atât cu materialele caracteristice secolului al XVI-lea descoperite aici, cât și cu cele câteva monede din aceeași perioadă.

¹¹⁷Ursachi, V. - File de preistorie, în *Istoria orașului Roman -1392 -1992*, Roman, 1992, pp. 15-29

¹¹⁸Idem - *Săpăturile de la Roman*, *Cronica cercetărilor arheologice*, Suceava, 2001, p. 208

Rezultatele ultimei campanii de săpături realizate în anul 2004 au adus, de asemenea, multe elemente inedite atât în ceea ce privește cimitirul medieval, cât și dimensiunile sau întinderea bisericii din secolul al XIV-lea. Astfel s-a putut demonstra prin cele 30 de morminte descoperite aici, faptul că cimitirul se întindea, în secolele XIV-XVII și în această zonă, precum și faptul că temeliile bisericii din sec. XIV-XV sunt prezente până aici, depășind cu circa 0,40-0,60 m. dimensiunile actuale ale edificiului. Aceeași situație și în ceea ce privește orientarea și mărimea contraforturilor dinspre Vest ale bisericii vechi și actuale, care au diferențe de orientare și dimensiuni surprinse și la celelalte contraforturi.

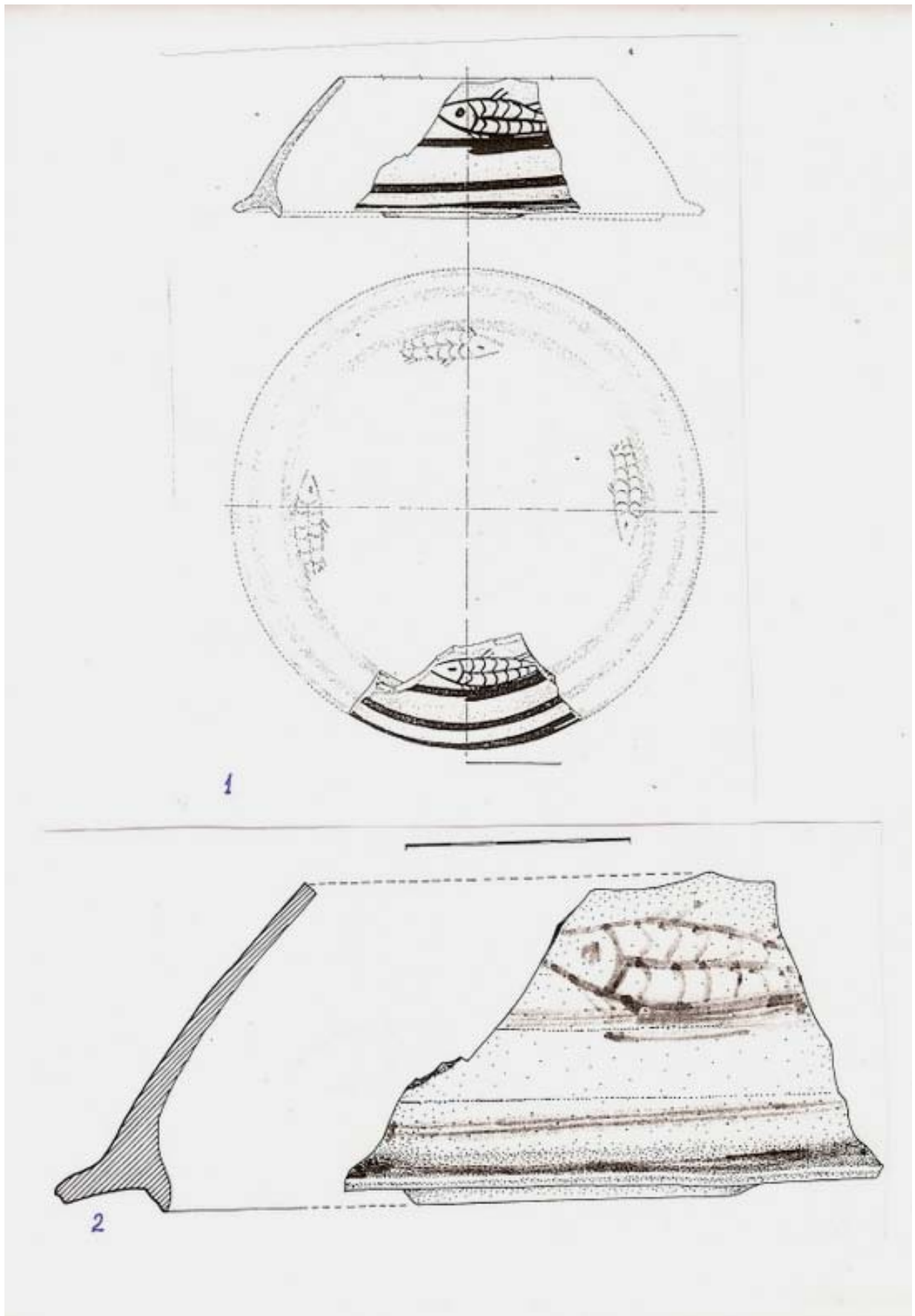
În concluzie, putem spune că cercetările arheologice la Episcopia Romanului, începute în anul 1998, au adus cele mai valoroase date referitoare la primul, ca importanță, monument istoric și de arhitectură din municipiul Roman, constituind, totodată, deschiderea unei noi etape în cercetarea arheologică românească, prin perspectivele obținerii datelor privind planimetria bisericii vechi față de cea nouă, ceea ce implică necesitatea studierii, în continuare, a exteriorului, dar mai ales a interiorului, în mod exhaustiv, pentru depistarea zidurilor vechi, inclusiv a temeliei sau împărțirea interioară a spațiului, depistarea și cercetarea mormintelor, în special al Doamnei Anastasia, unde sunt amplasate ele, dacă există o nouă încăpere, cea a mormintelor etc.

Pentru zona exterioară sunt absolut necesare cunoașterea construcțiilor adiacente ale acestui important centru religios al Moldovei, printre cele mai vechi și valoroase din istoria acestei Provincii, cum sunt: Casa egumenească, chiliile, împrejmuirea, o clopotniță mai veche sau alte construcții pentru cei ce slujeau acest lăcaș de cult. Nu mai puțin important este și palatul sau reședința episcopului, care, după cum se știe, a găzduit, în decursul istoriei, multe personalități, de la mari ierarhi, la domnitori sau importanți ambasadori. Dacă lacunele de cercetare pun sub semnul întrebării existența unei curți domnești la Roman, prezența unui palat episcopal, care să-i țină locul, trebuie luat în calcul. De altfel, așa după cum nota episcopul Melchisedec, într-o anumită perioadă exista la Episcopie o clădire cu etaj, care constituia reședința episcopului. Oricum, în zona adiacentă sau în cetatea mușatină, trebuia să existe o curte a domnitorului, comandantul oștirii. Nu este exclus, de asemenea, să existe o curte domnească în această parte a târgului, unde se aflau cele mai importante instituții ale conducerii statului moldovean, mai ales în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea și începutul celui următor.

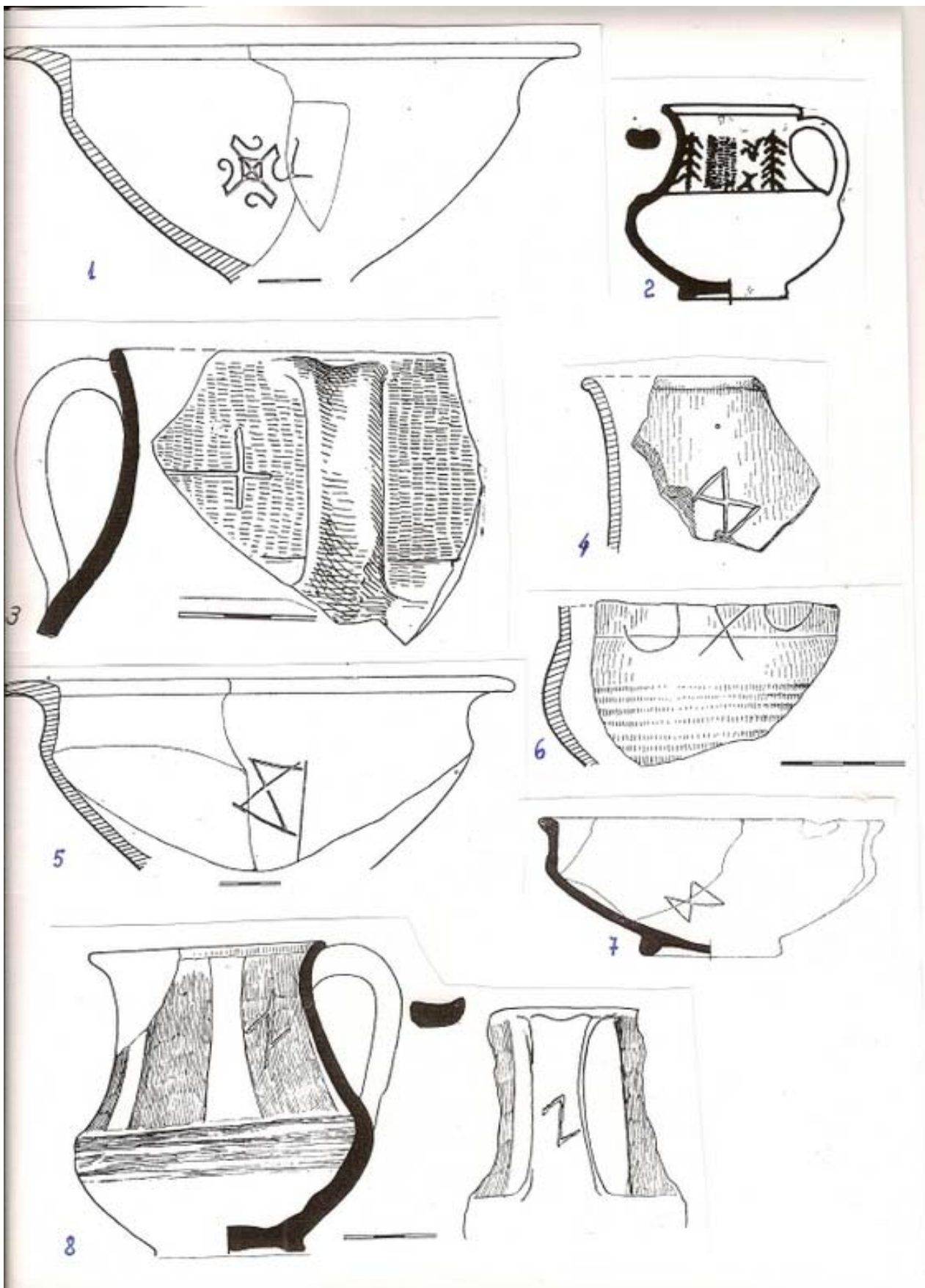
PLANȘE

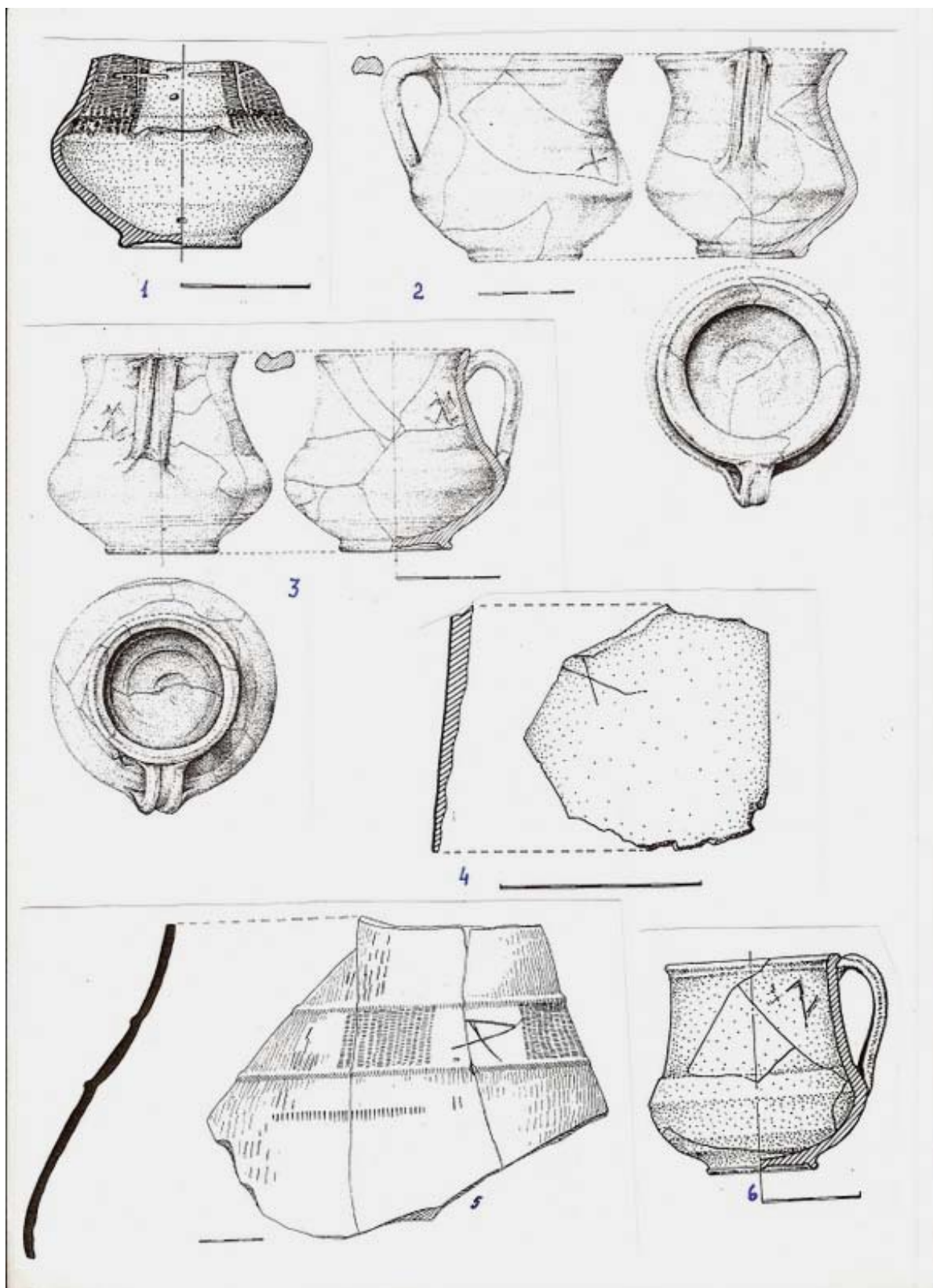
Pl. I - 1,2 Brățări; 3 - M1 - Secuieni-Roman; 4 - Capac - Brad, com. Negri, jud. Bacău

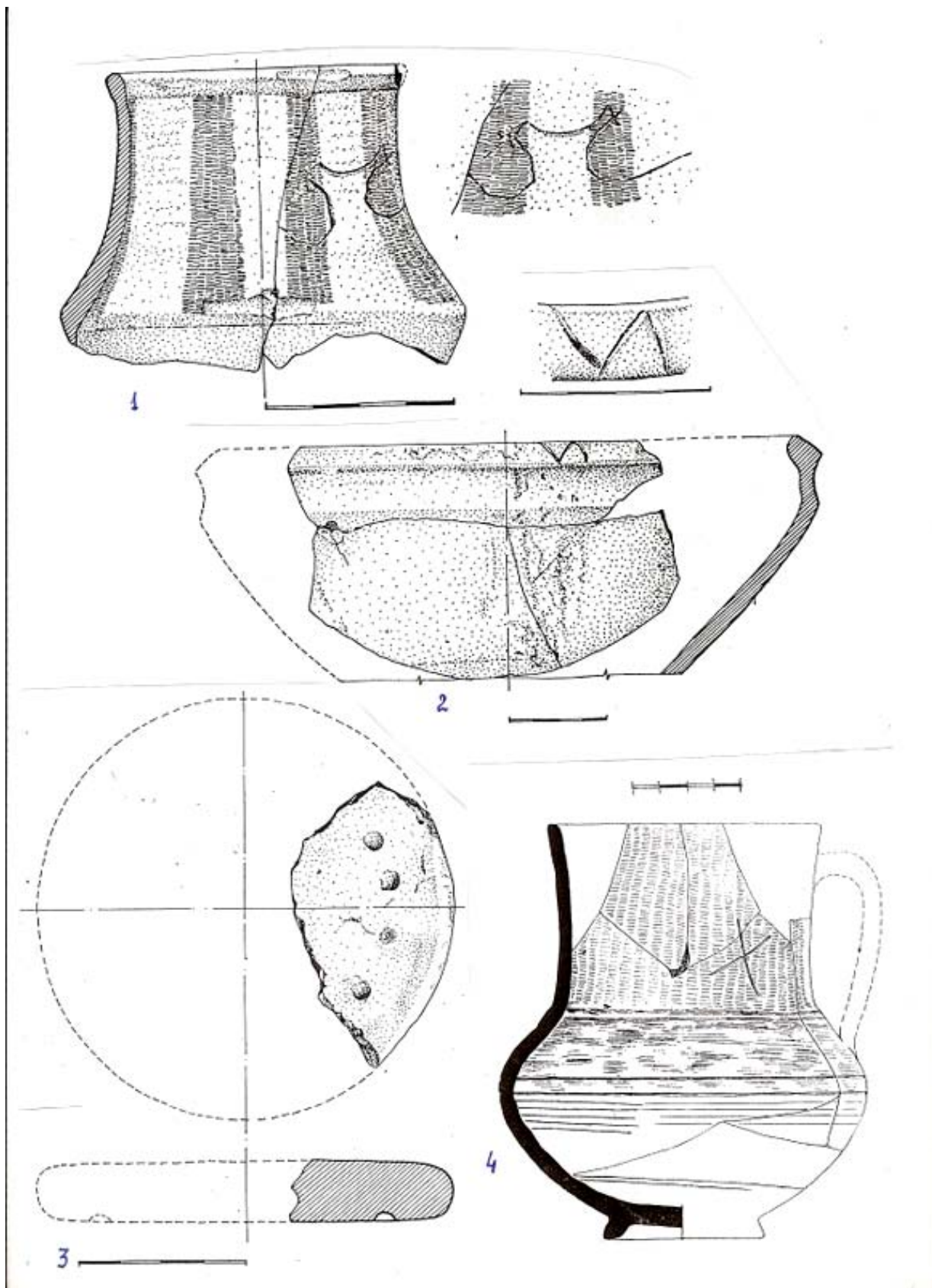
Planșa II - 1,2 Capac - Brad, com. Negri, jud. Bacău

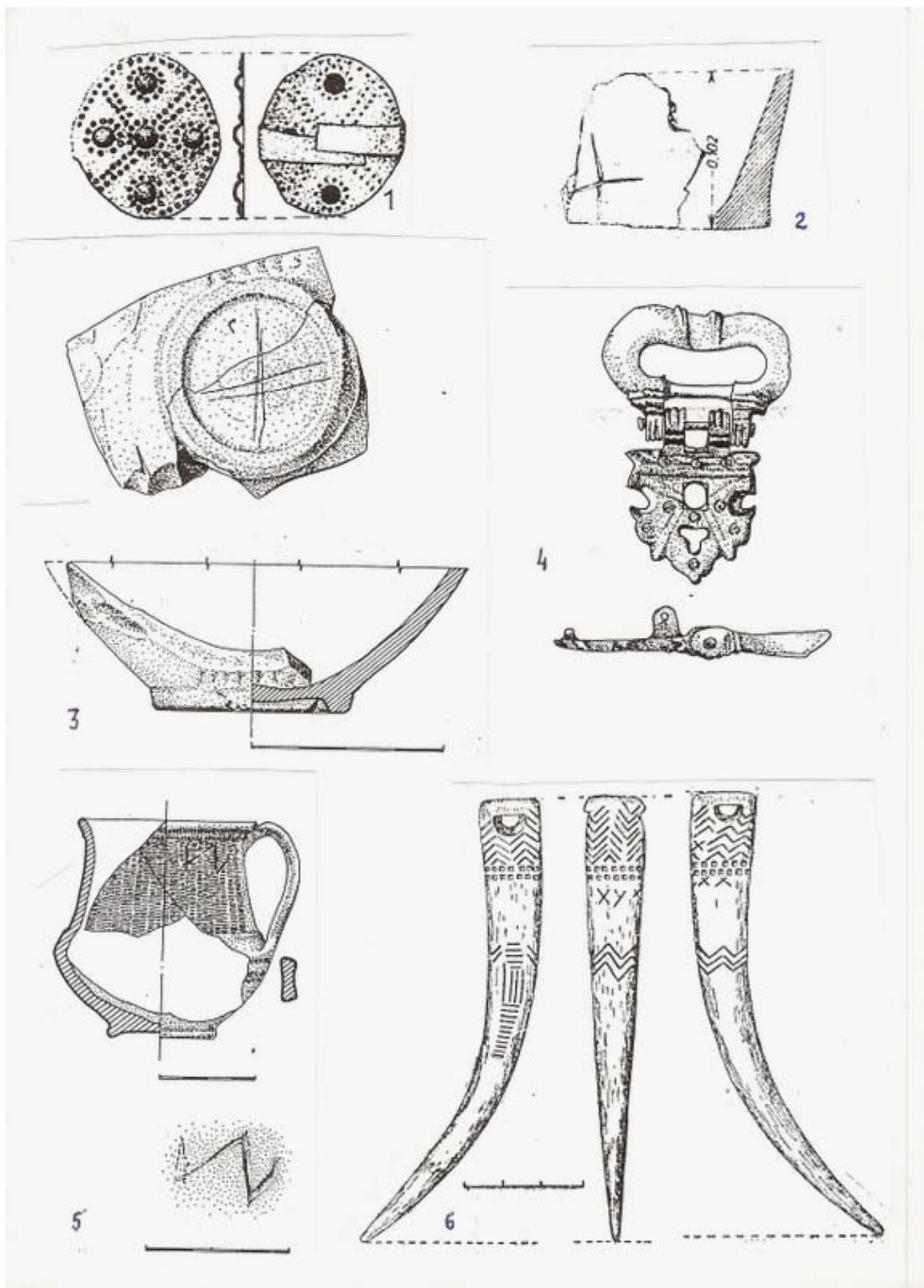
Planșa III - 1,3-8 - Poiana-Dulcești, 3 - Butnărești(după Gh. Bichir)

Planșa IV - 1,4,6 - Săbăoani; 2,3 - Roșiori - Dulcești(după G.D. Hânceanu); 5 - Poiana - Dulcești(după Gh. Bichir)

Planșa V - 1-3 - Săbăoani; 4 - Poiana-Dulcești(după Gh. Bichir)

Planșa VI - 1,2 - Izvoare-Bahna(după I. Mitrea); 3-5 - Săbăoani; 6 - Aldești(după Dan Gh.Teodoru)

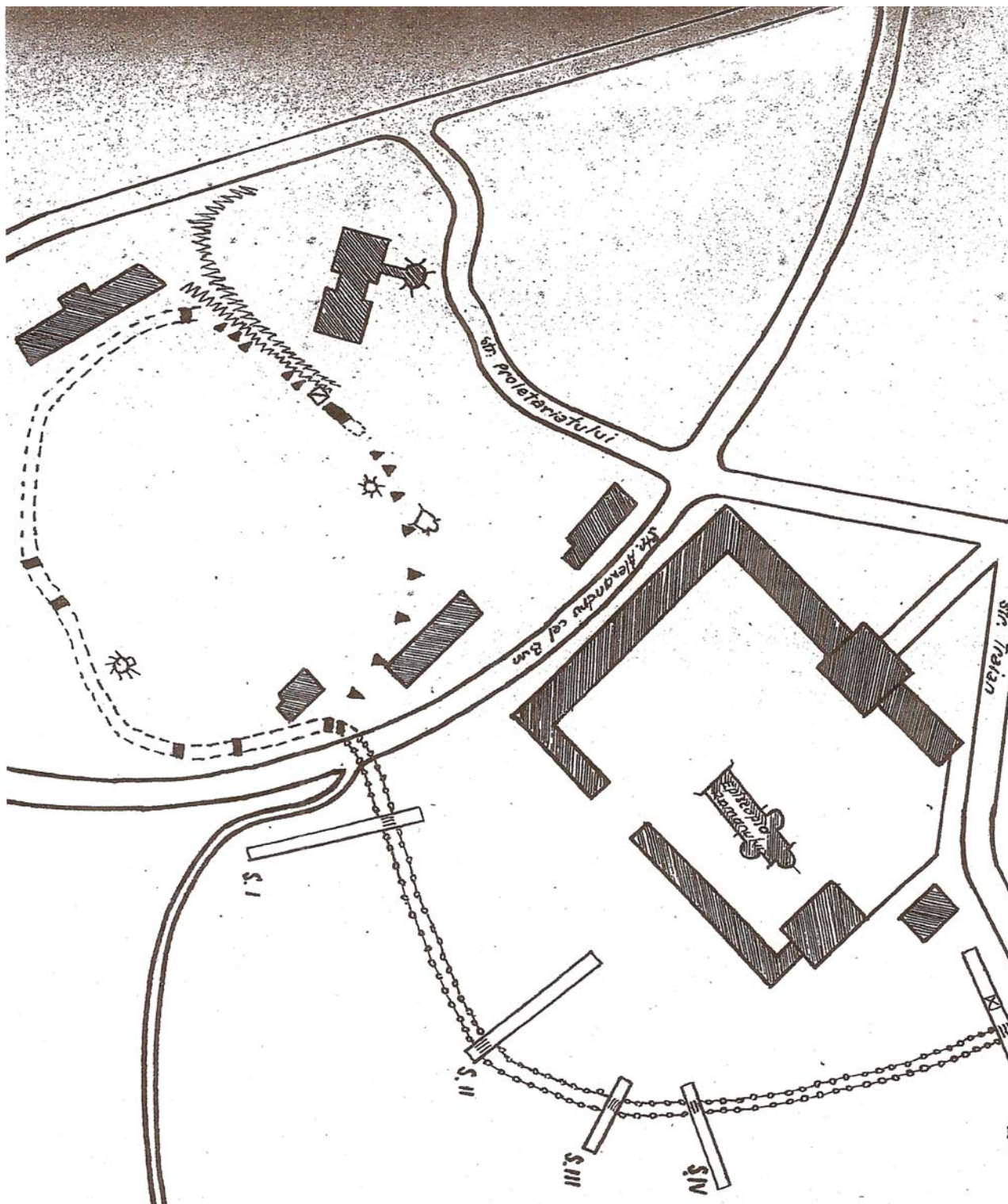

Fig. 1 - Planul Cetății Mușatine (apud Mircea D. Matei și L. Chițescu)

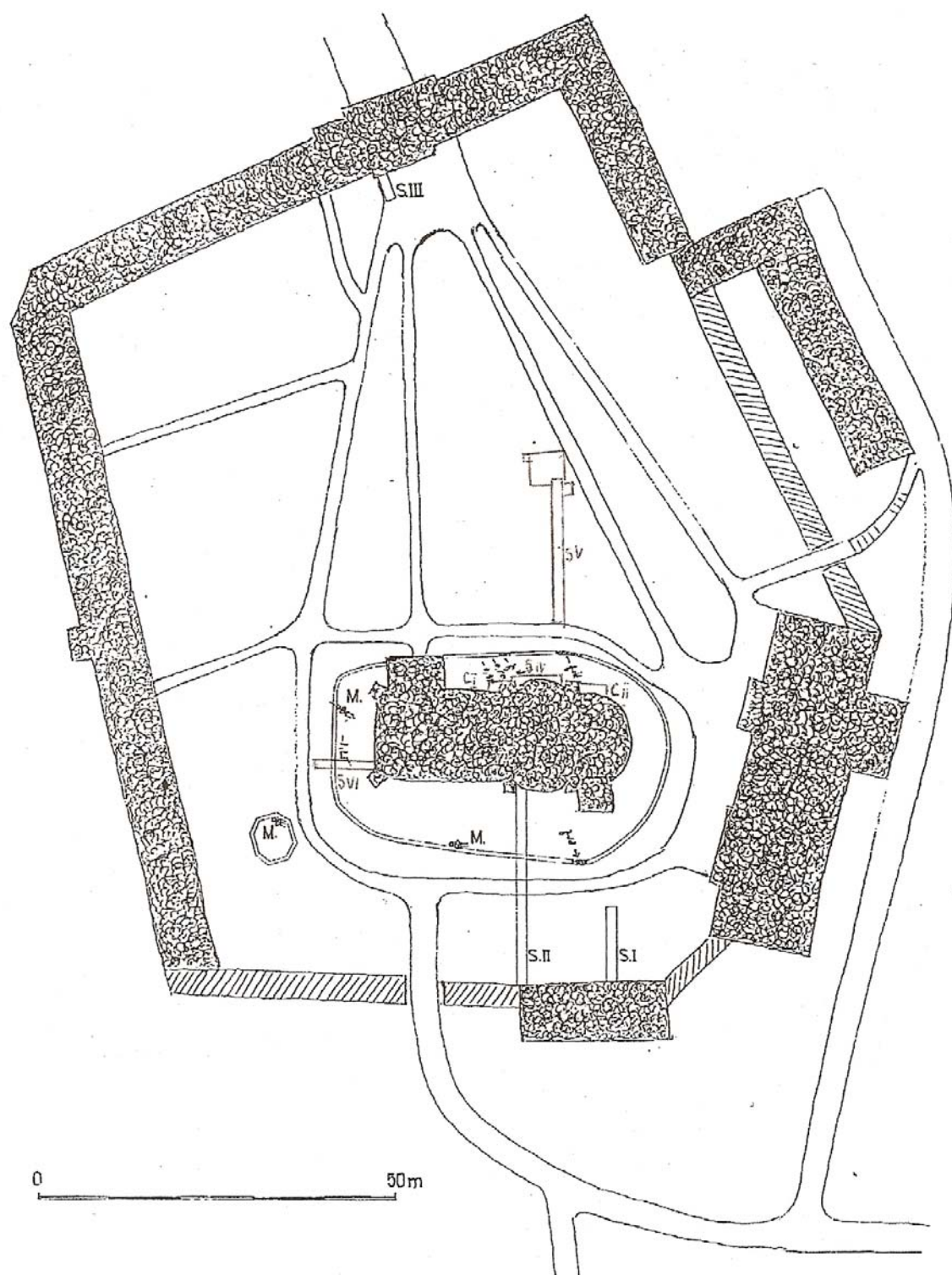

Fig. 2 - Planul săpăturilor arheologice din anii 1998-2004

ROMAN 1998

Episcopia Romanului - Casa Veniamin Costachi
S.I - profilul peretelui de E; scara 1:20

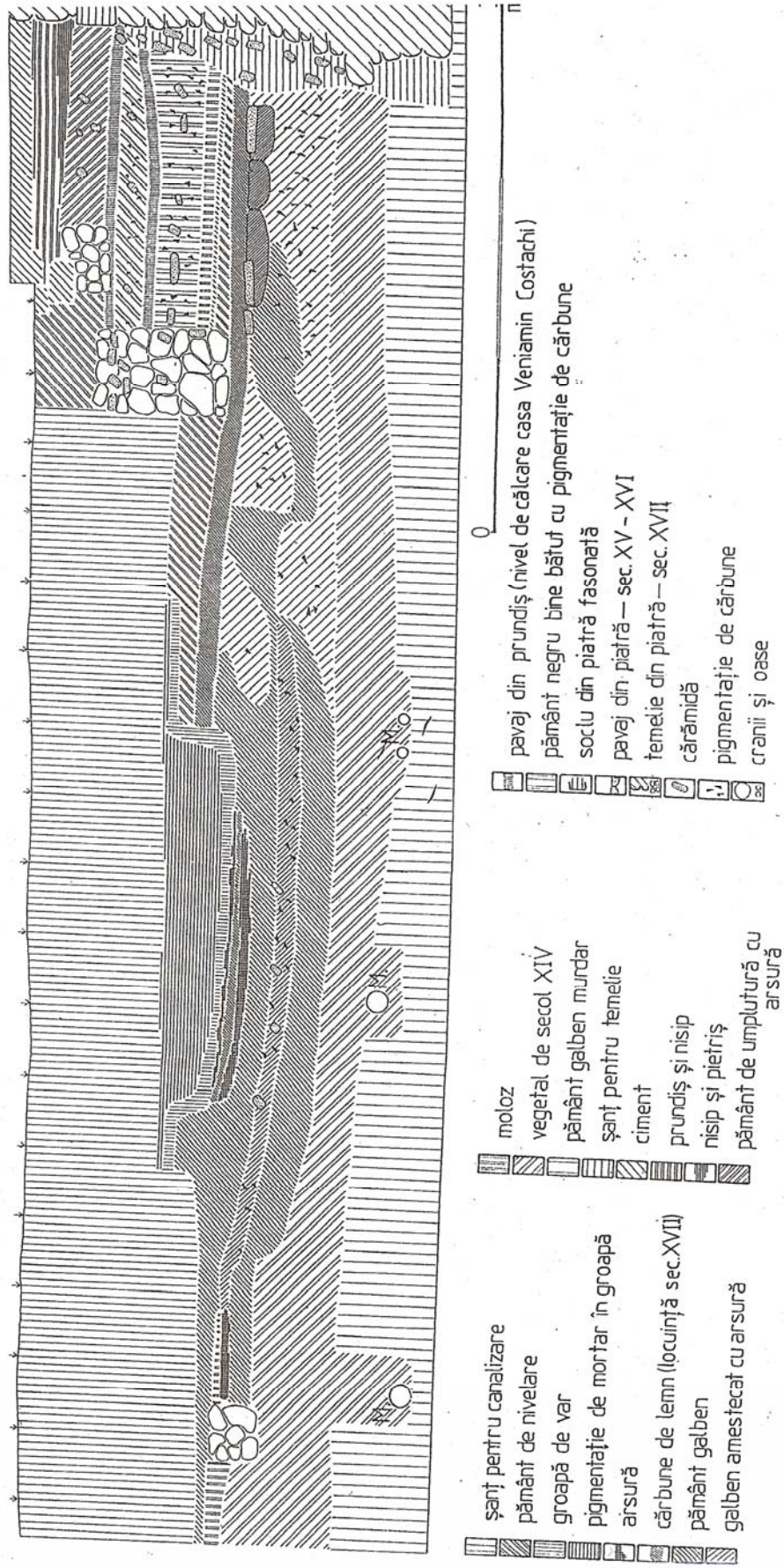

Fig. 3 - Profilul de E al Secțiunii I-1998

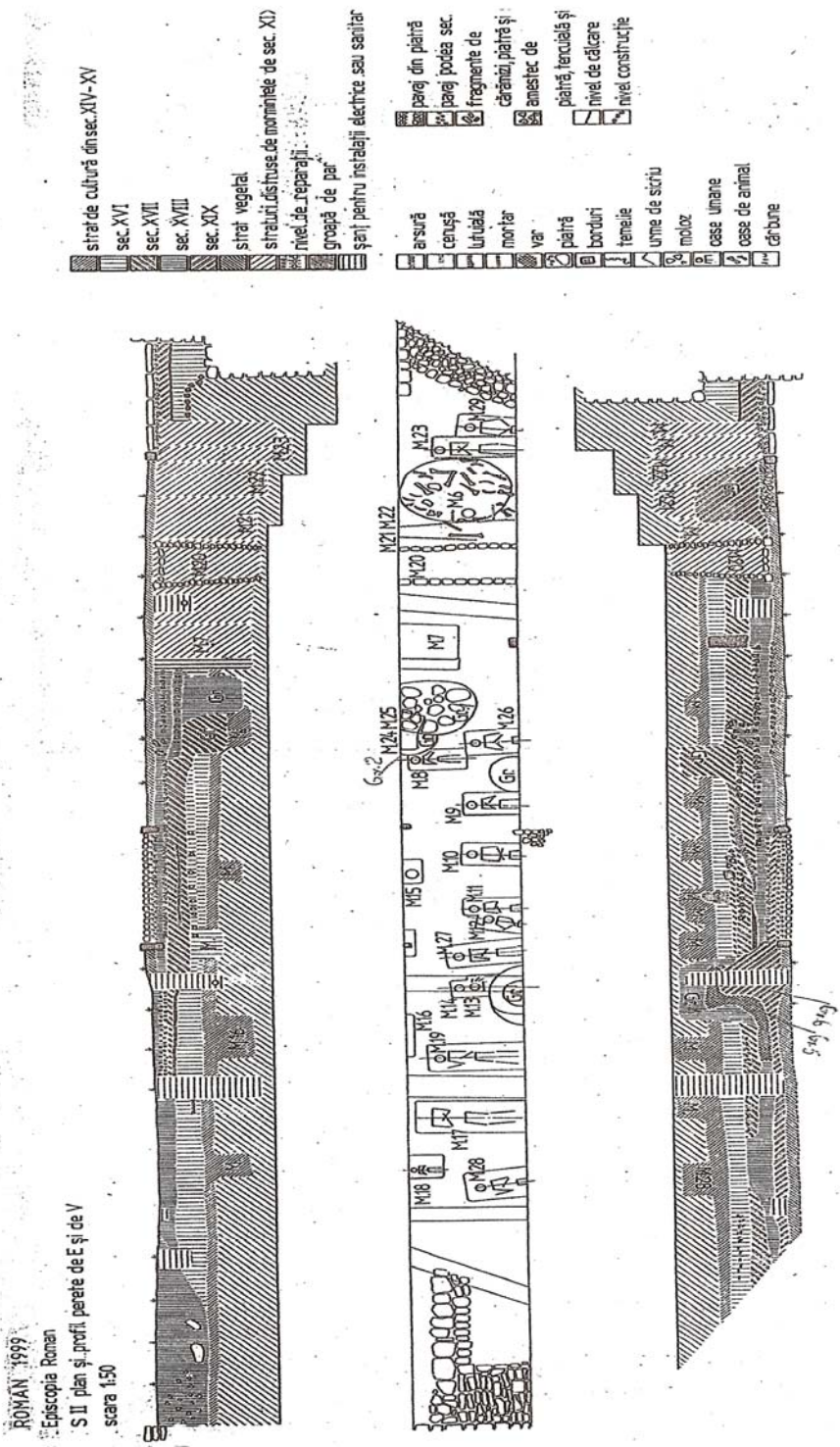

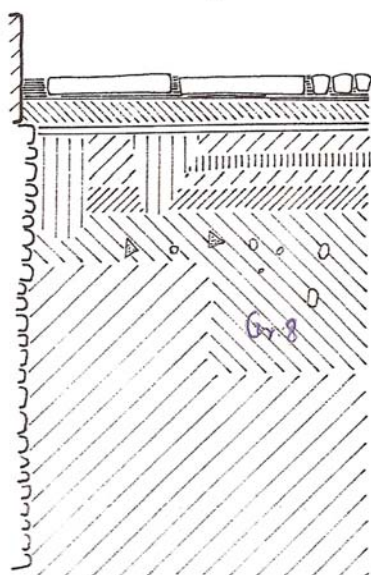

Fig. 4 - Plan și profil SII/1999

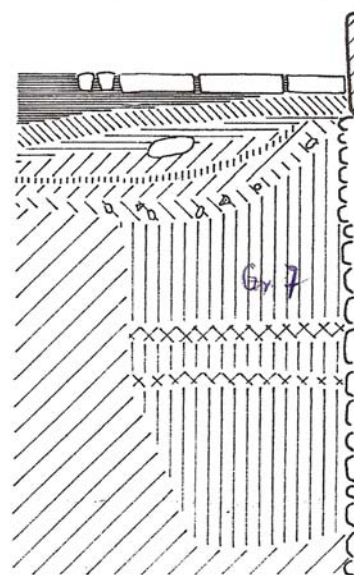
ROMAN 2000, SIII
Episcopia-turn intrare

scara 1:50

	moloz (nivel construcție)		piatră cubică
	pământ galben murdar		prundiș
	moloz		pământ roșu și cărămidă (nivel II)
	umplutura gropii		piatră (nivel de călcare I)
	piatră și cărămidă		pământ de umplutură
	pământ galben		pământ roșu, cărămidă și piatră

profil E

profil V

Fig. 5 - Plan și profil SIII - Turn

ROMAN 2003
Episcopia Roman - Catedrală
Șanț pentru cablu electric

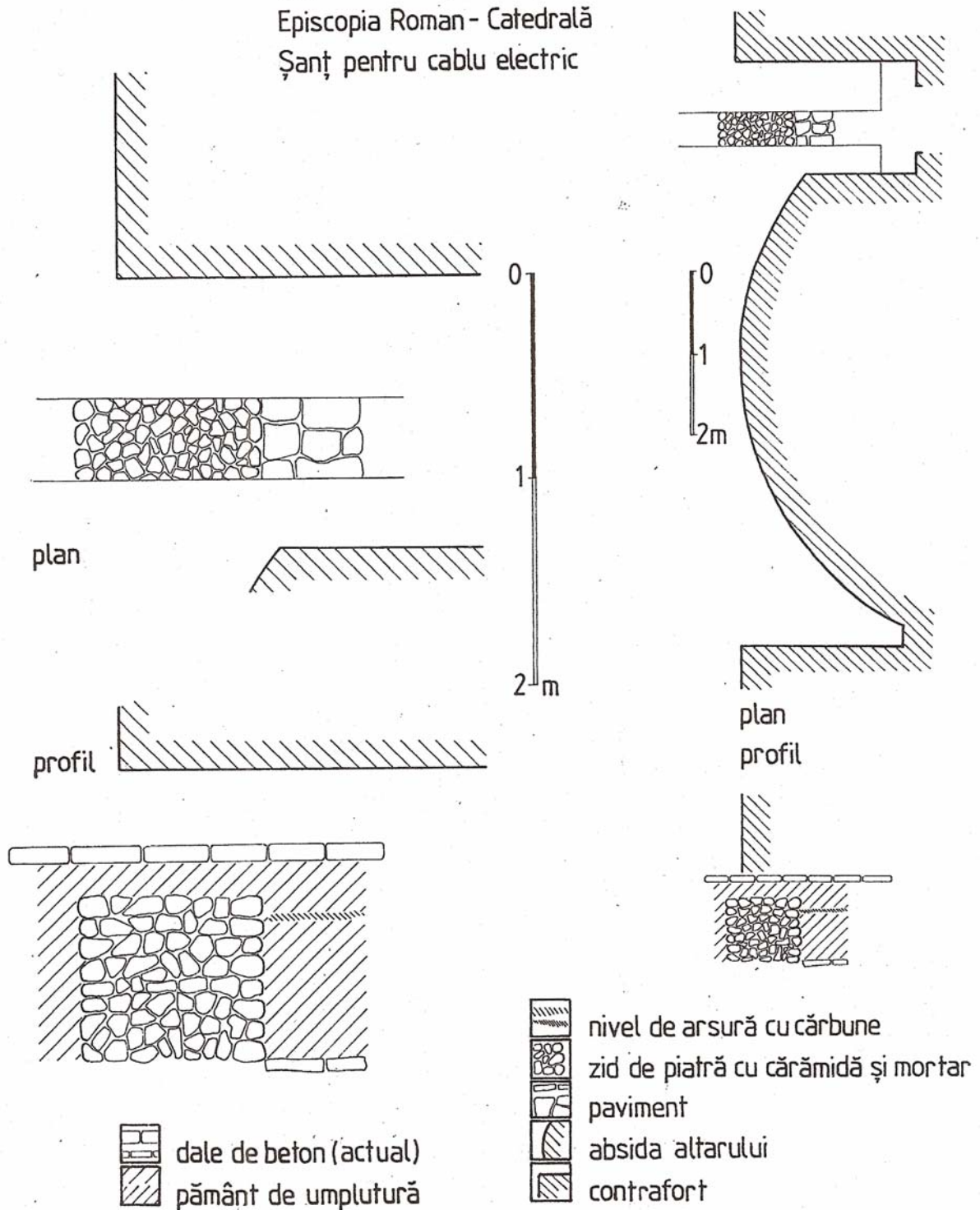
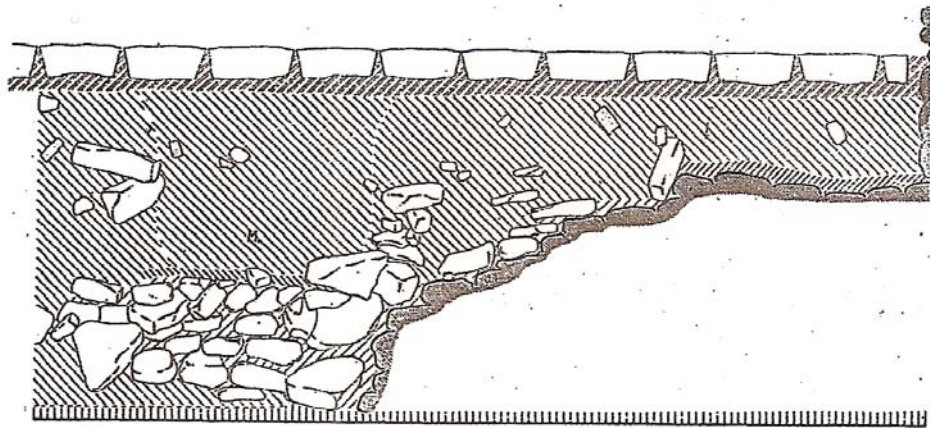

Fig. 6 - Șanț pentru cablul electric în partea nordică a Catedralei

EPISCOPIA ROMANULUI
2003

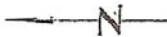
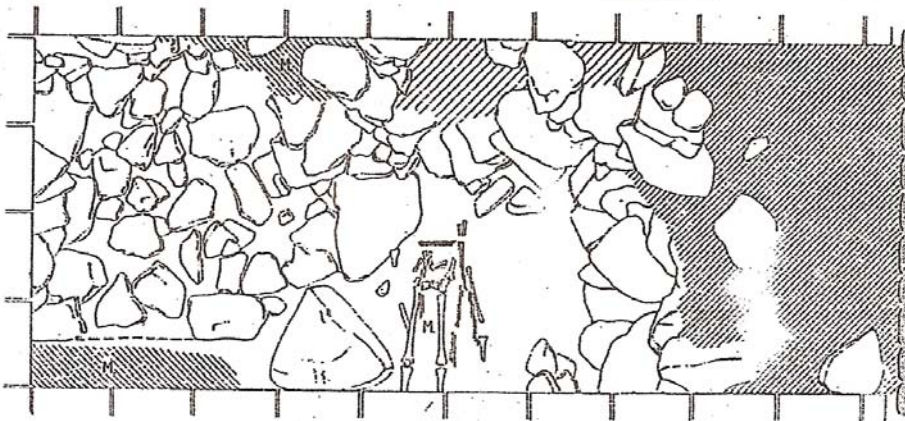
Planul și profilul casei I

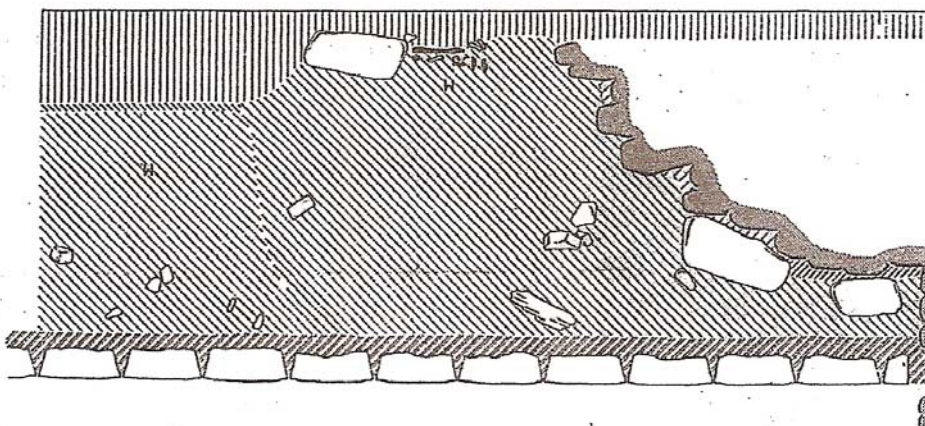
Profilul peretelui de Est

0 0,5 1 1,5 2m

Planul săpăturii

Profilul peretelui de Vest

- dale din piatră
- prundis pentru fixarea dalelor
- piatră
- cărămidă
- pământ de umplură
- mortar depus pe fundul gropii de mormânt
- mortar
- mortar nivelat (nivelul de distrugere)
- oase umane
- fragmente de lemn (din sicriu)
- limita zidului
- nivelul fundului gropii
- temelia bisericii actuale
- fundația bisericii anterioare

Fig. 7 - Plan și profil Caseta I-2003

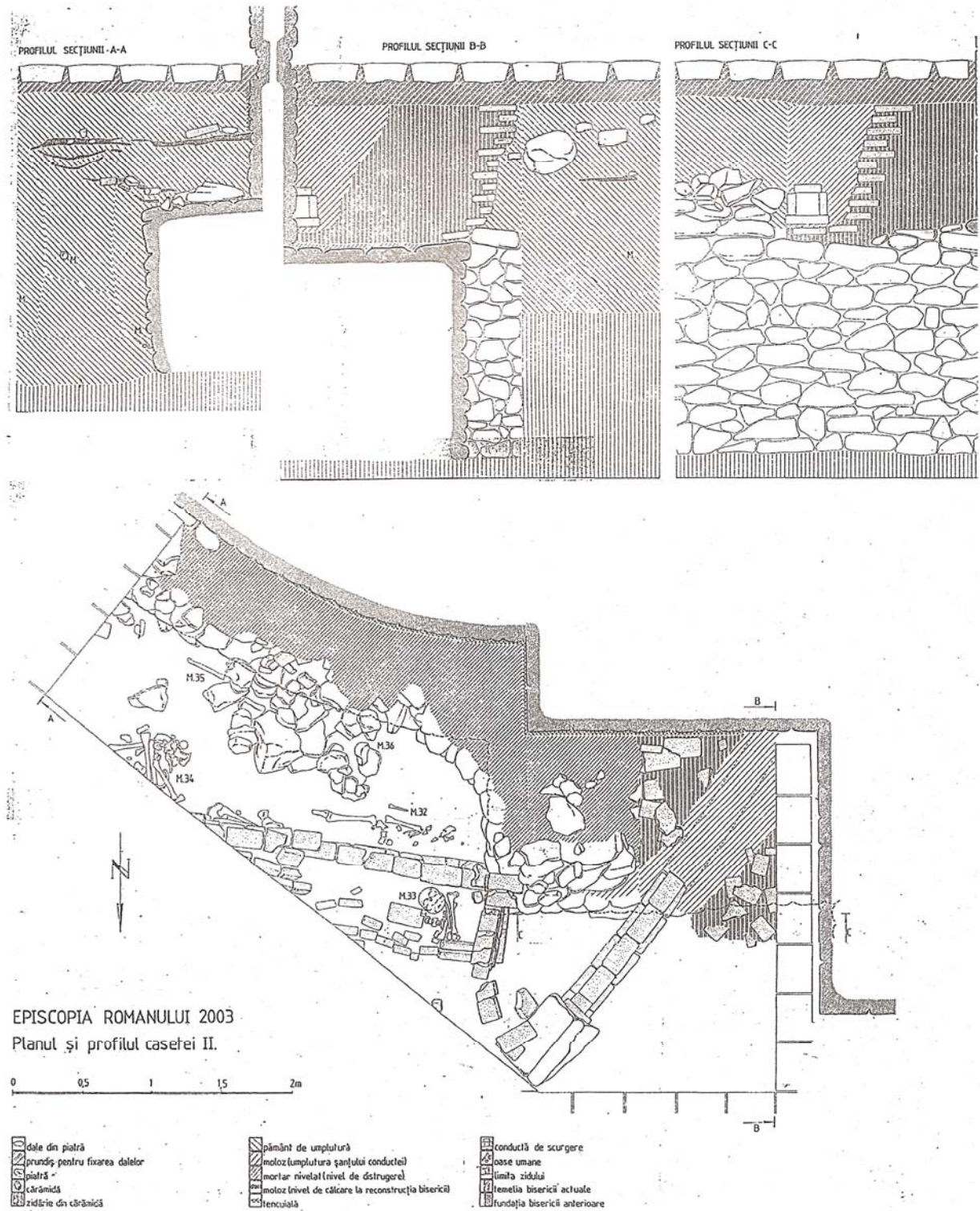

Fig. 8 - Plan și profil Caseta II-2003

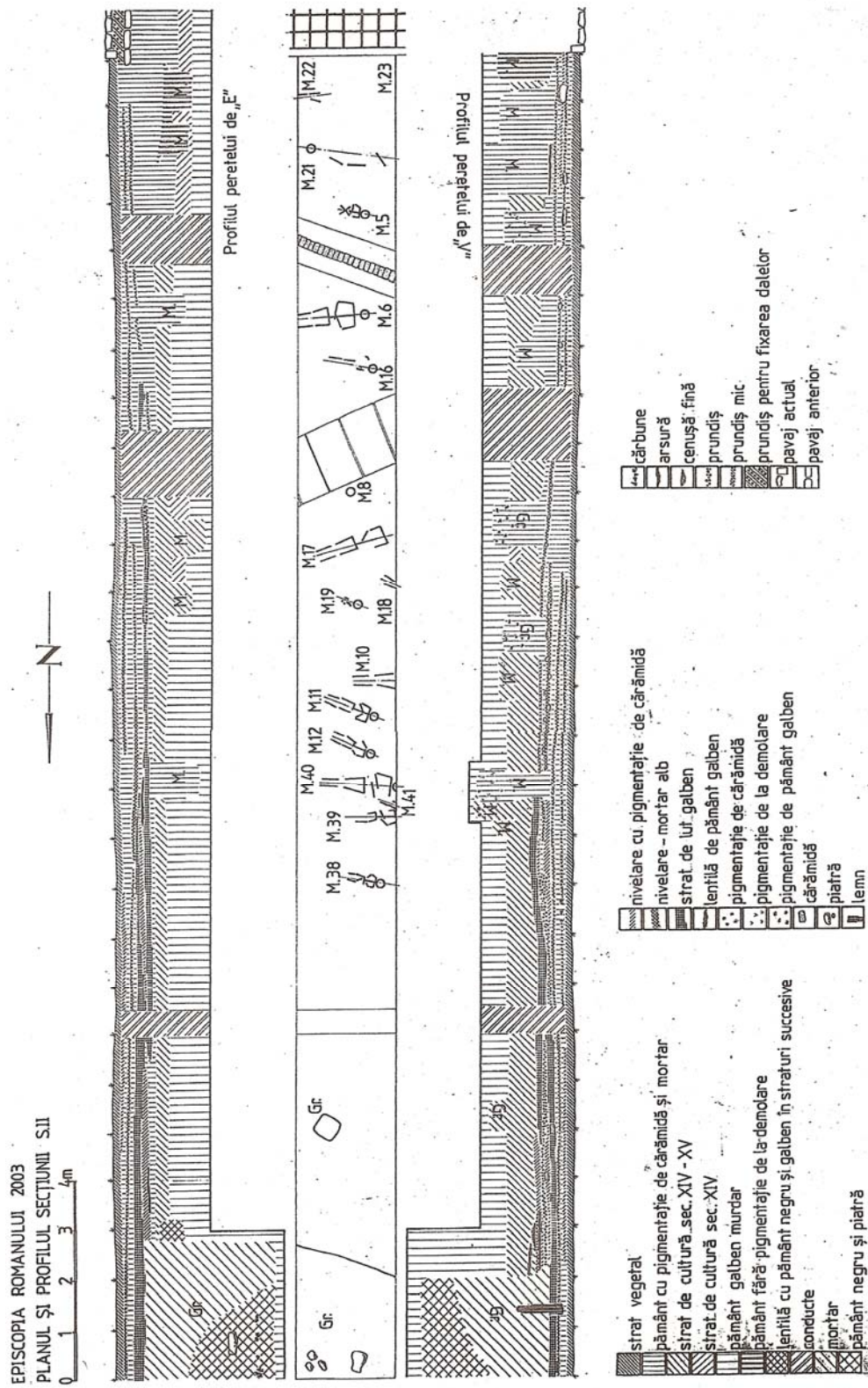
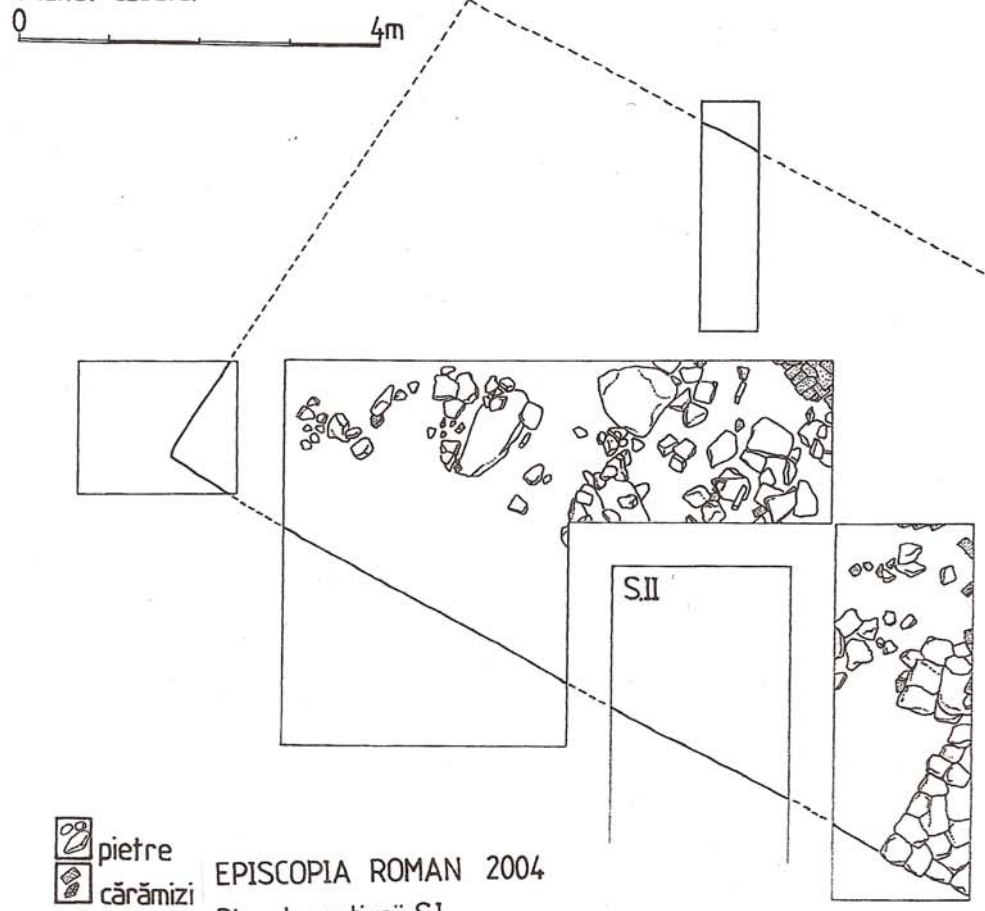

Fig. 10. Plan și profil SV (SII/2003)

EPISCOPIA ROMAN 2004

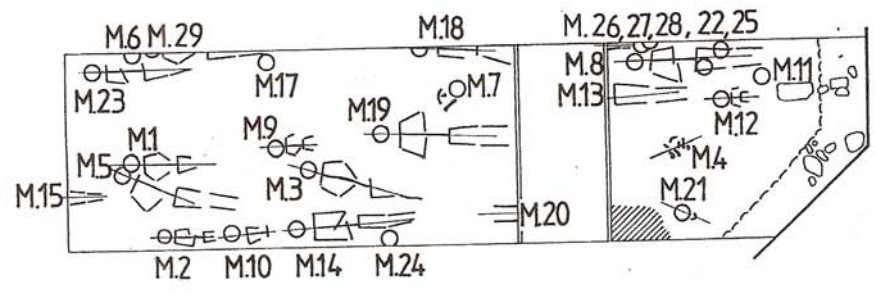
GROAPA CU FRESCĂ

Planul casei

- pietre
- cărămizi

EPISCOPIA ROMAN 2004
Planul secțiunii S.I

- uluc din piatră și beton
- contrafort vechi
- contrafort actual
- moloz
- pietre

Fig. 11 -12 - Planul Gropii cu frescă și Planul Secțiunii SVI (SI/2004)

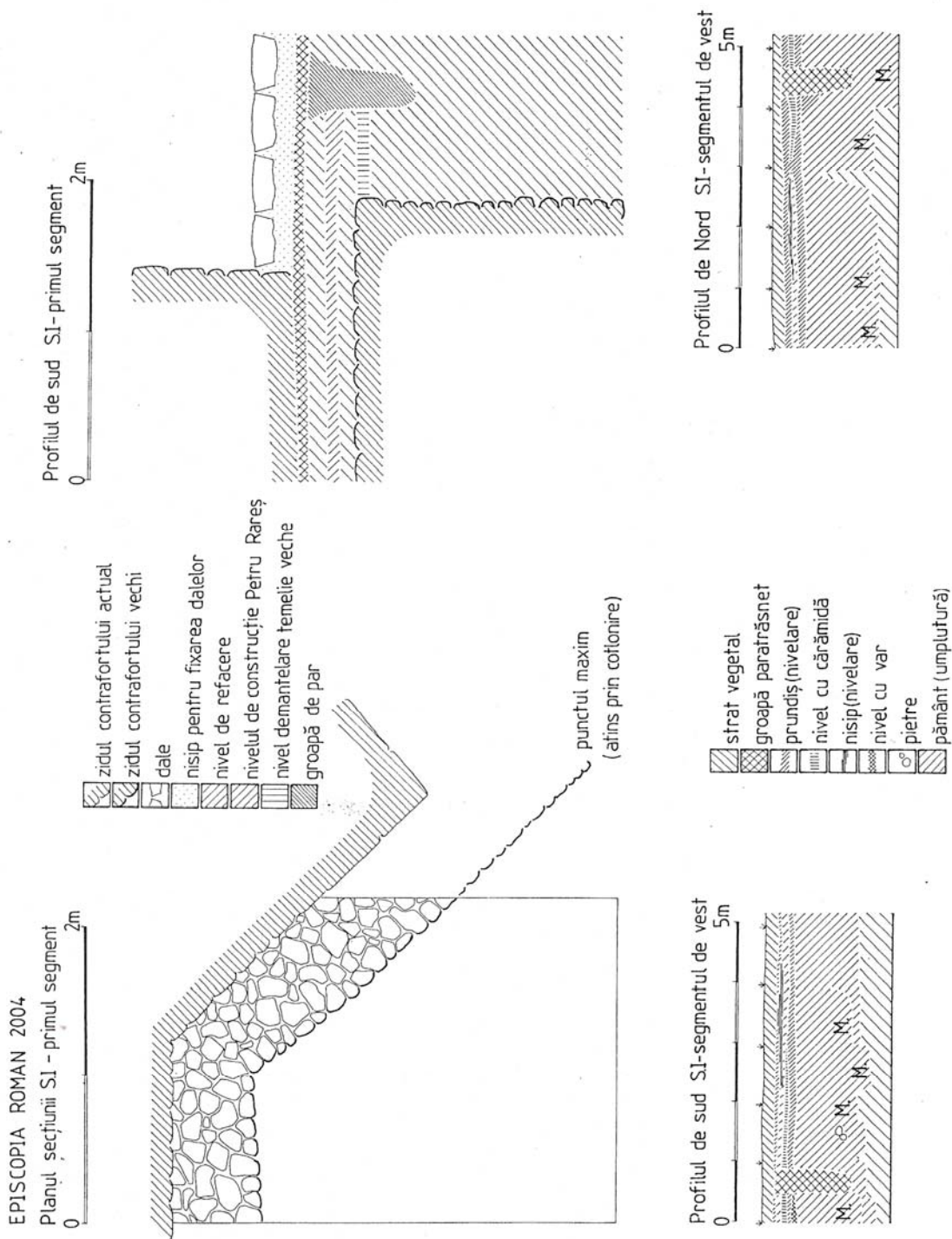

Fig. 13 - Deviația contrafortului II din partea sud-vestică a Catedralei și profilurile Secțiunii VI (SI/2004)

ofertă în
de la A. Ureche
1888

Romania Episcopia de Roman Proces-verbal N 256.

Astăzi 8 Junie 1888, aducându-se la acista Episcopie de către Prea Scurticul Protoiereu al judetului Roman Teodorul Ion Constantinescu, osemintele aflate în mormântul Costinilor din Biserica Comunei Brănișteni (Bacboșii) din judetul Romanului, s-au ascutat aceste oseminte în o lădiță de lemn și sigilându-se cu sigiliul Episcopiei, s-au dat acea lădiță în primăria Jalei Iași V. C. Ureche, spre a o duce la Iași, pentru a o depune în monumentul ce se rădica acolo în memoria lui Miron Costin.

Spre știință s'a încheiat acesta.

Episcop Melchisedech

Prezentul proces-verbal vedându-se și de Noi Subacianul Mitropolit al Moldovei și Bucureștii Iosif Karviescu dimprună cu lădița menționată întrănsul aduse aici în Jalea de către D. Vas. Alexandrescu Ureche cu osemintele aflate în mormântul Costinilor din Biserica Comunei Brănișteni, avem sufletesca mulțumire a Constata și Noi, cele întrănsul continue prin propria Noastră semnătură și sigiliu.

+ Iosif mit. moldovei 10 Junie 1888.

Directorul P. Marinescu.

Fig. 14 - Proces-verbal întocmit de Episcopia Romanului privitor la osemintele lui Miron Costin ce trebuiau duse la Iași

EPISCOPIA ROMANULUI 2003
PLANUL SĂPĂTURILOR

0 5m

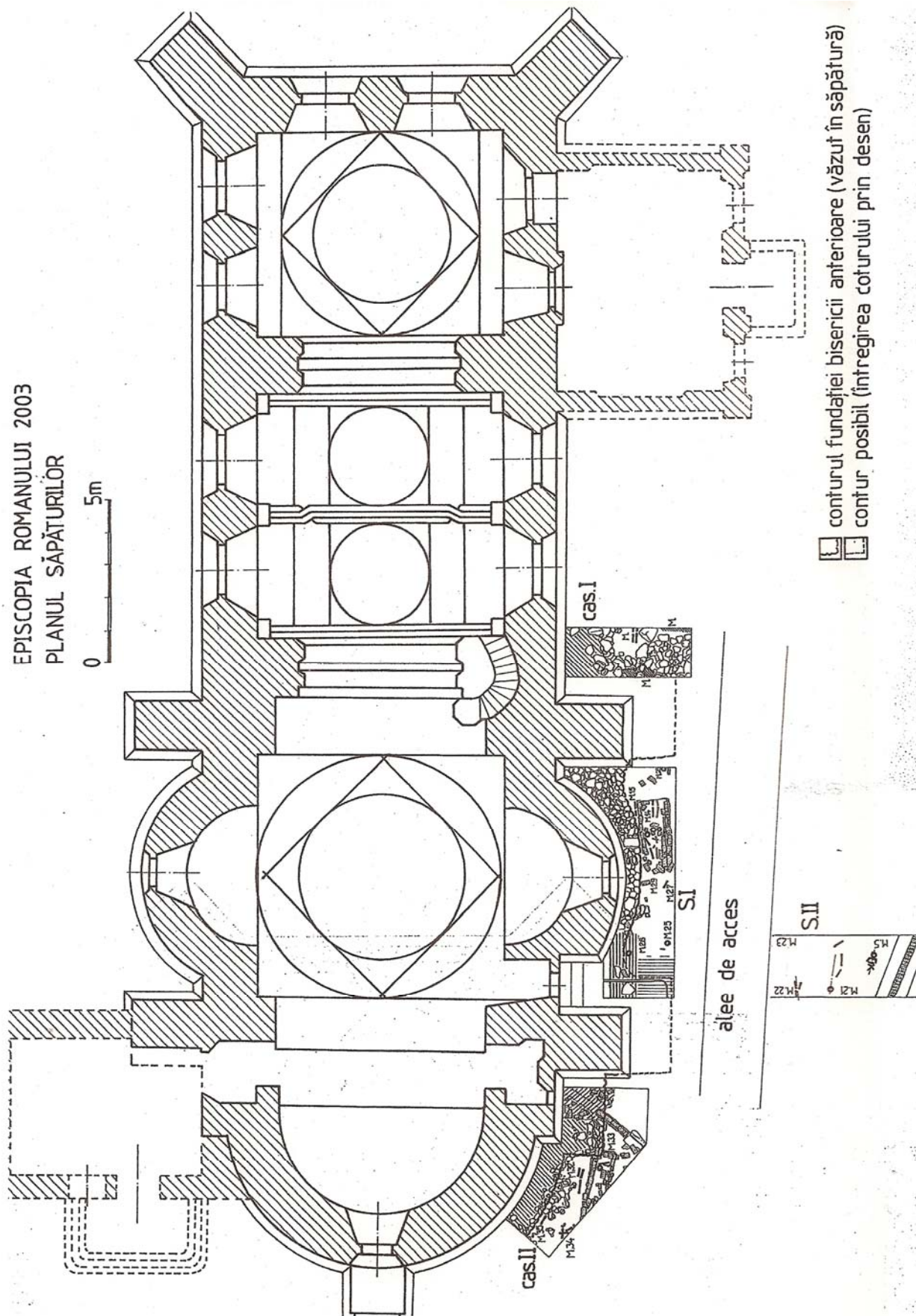
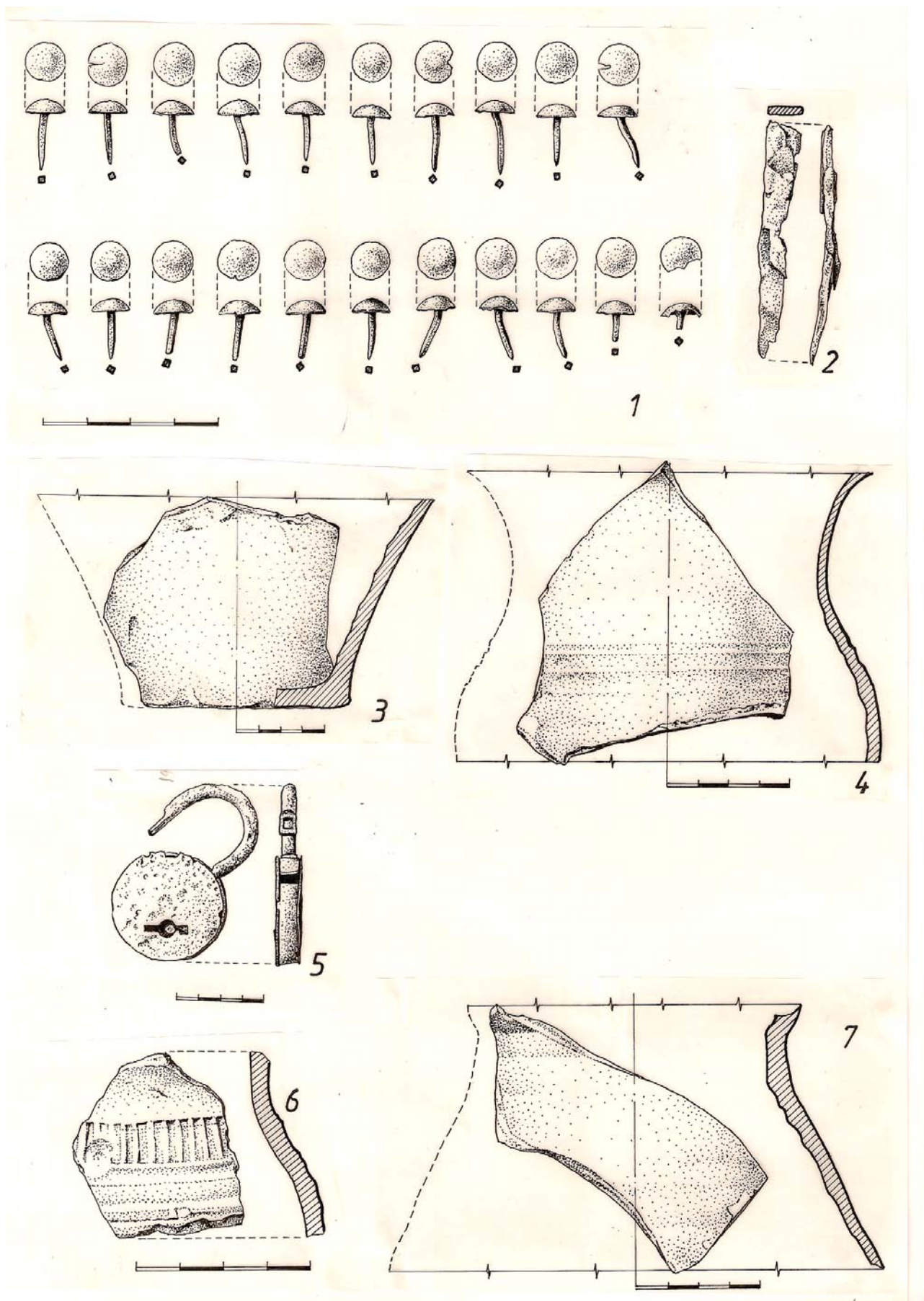
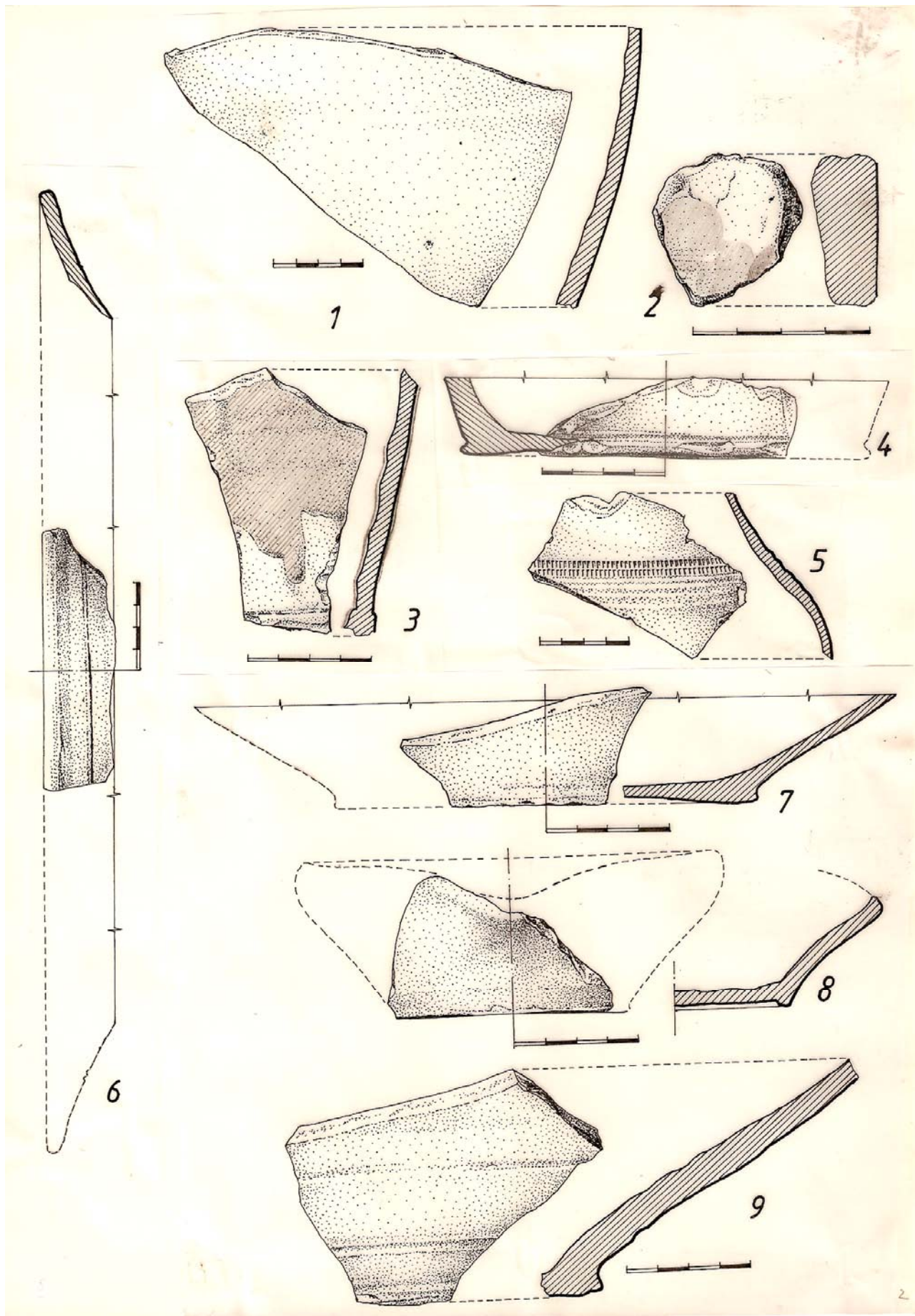

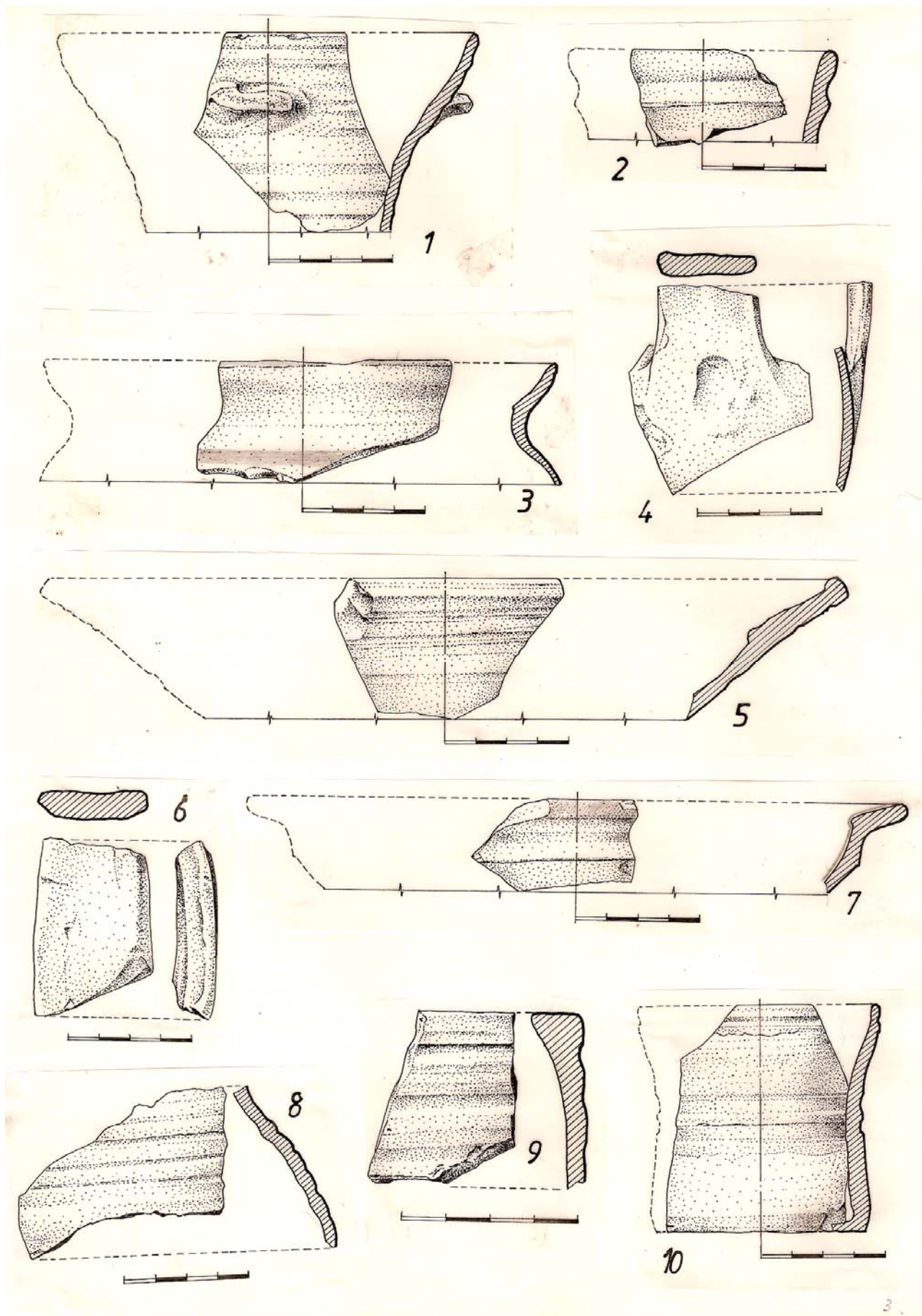
Fig. 15 - Planul bisericii episcopale cu săpăturile arheologice din anul 2003

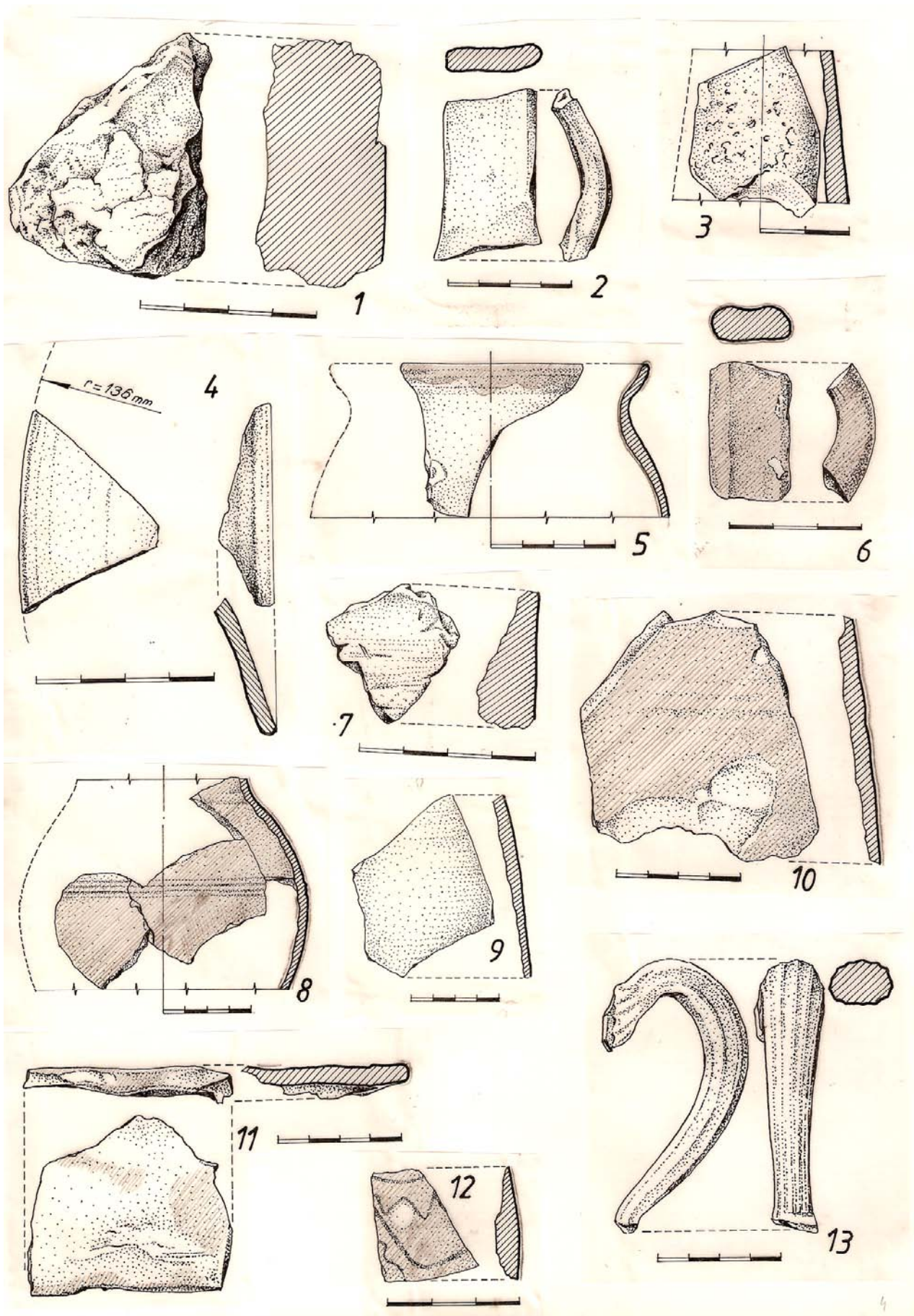
Plansa 1 - 1 - Ținte cu cap discoidal - S II -1999; 2 - cuțit – S I -1998; 3,4,6,7 - ceramică, sec. XV - SI -1998; lacăt fier, sec. XVI - XVII - S I -1998

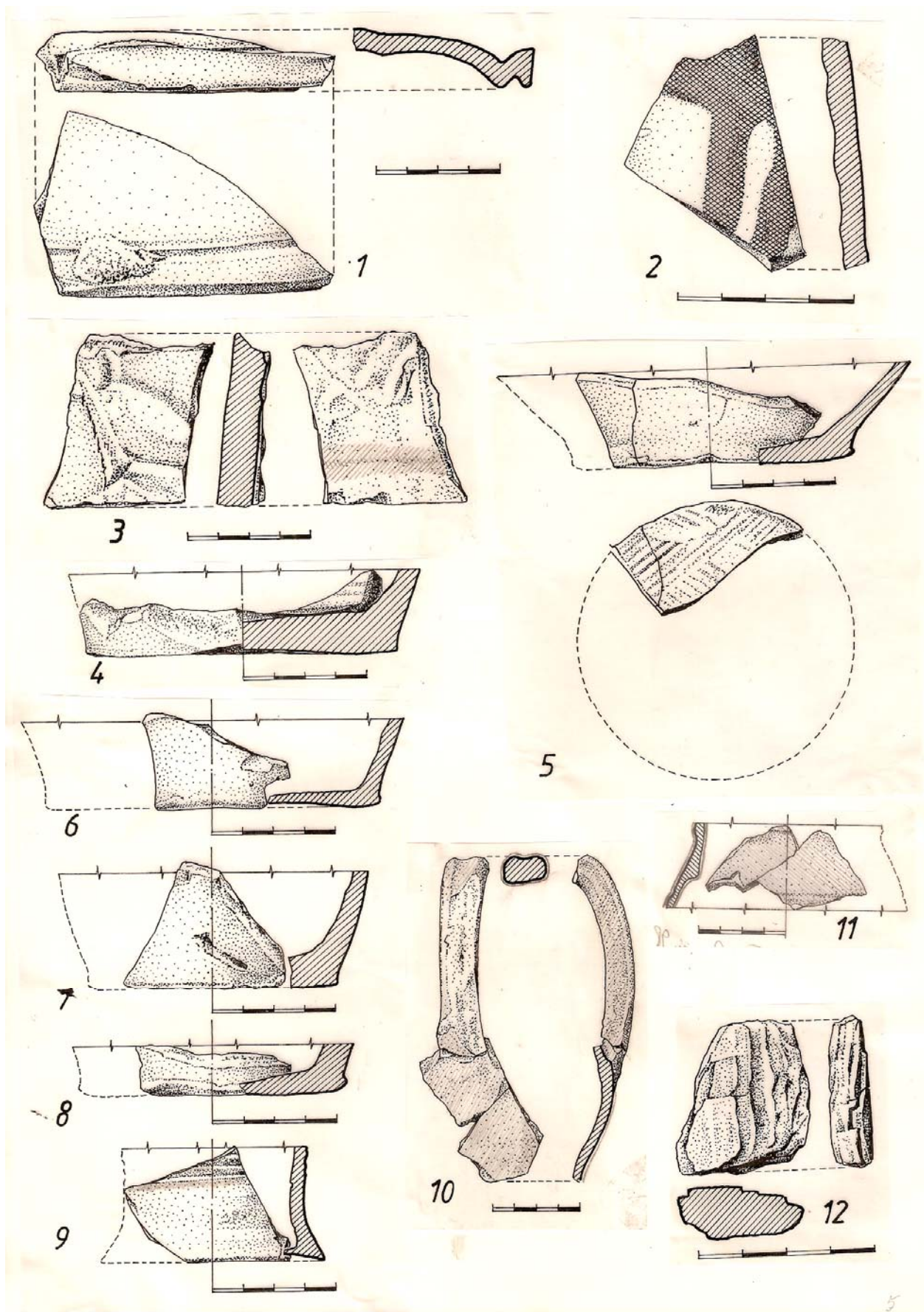
Planșa 2 - 1-9 - Ceramică medievală, sec. XIV-XV - S I - 1998

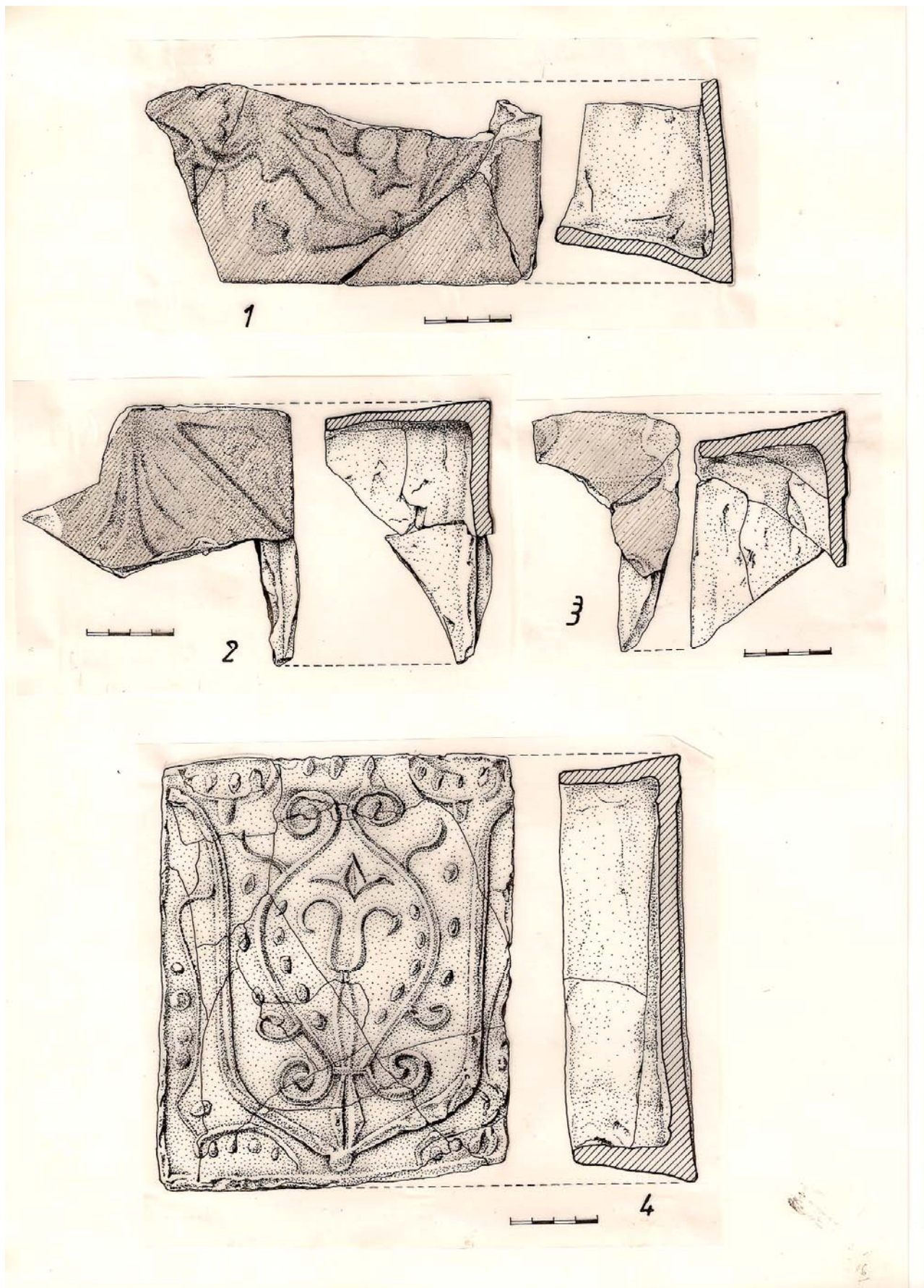
Plansa 3 - 1-10 - Ceramică medievală sec. XV-XVII - S I - 1998

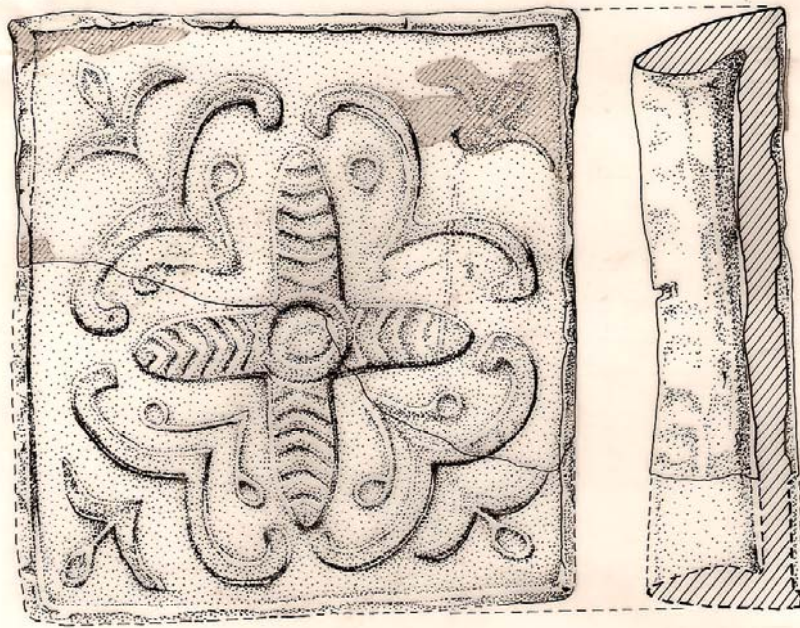
Plansa 4 - 1-13 - Ceramică medievală sec. XV-XVII - S I -1998

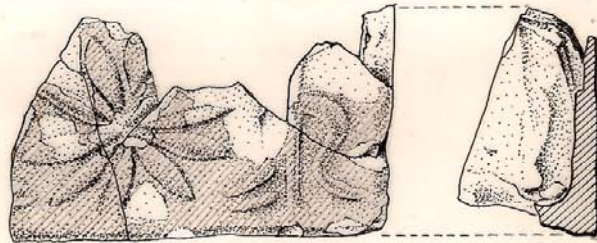
Plansa 5 - 1-12 - Ceramică medievală sec. XV-XVII - S I -1998

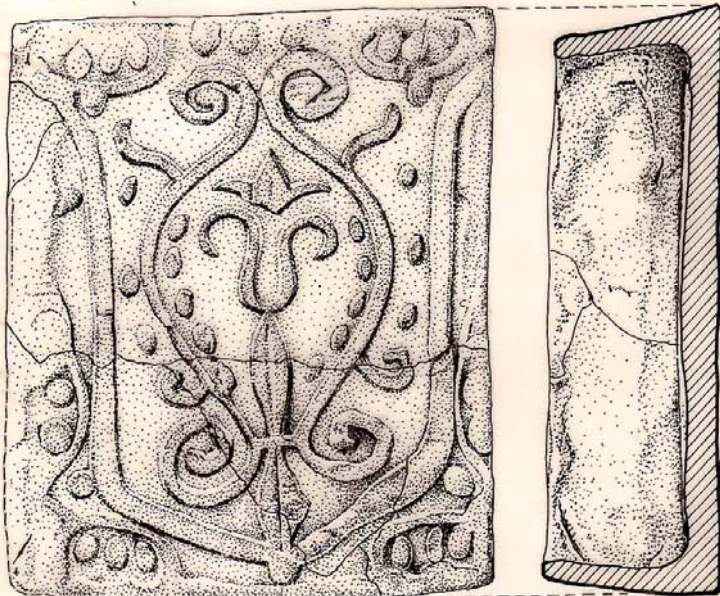
Plasa 6 - 1-4 - Teracota sec. XV-XVI - S II -1999

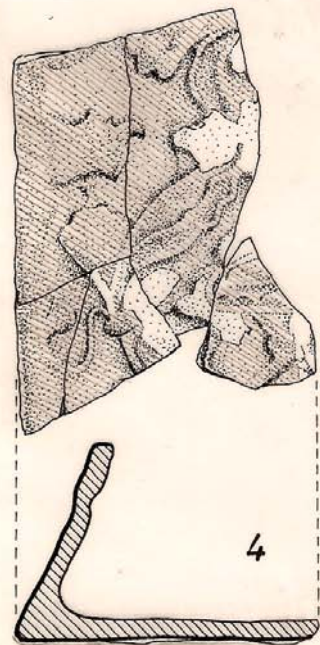
1

2

3

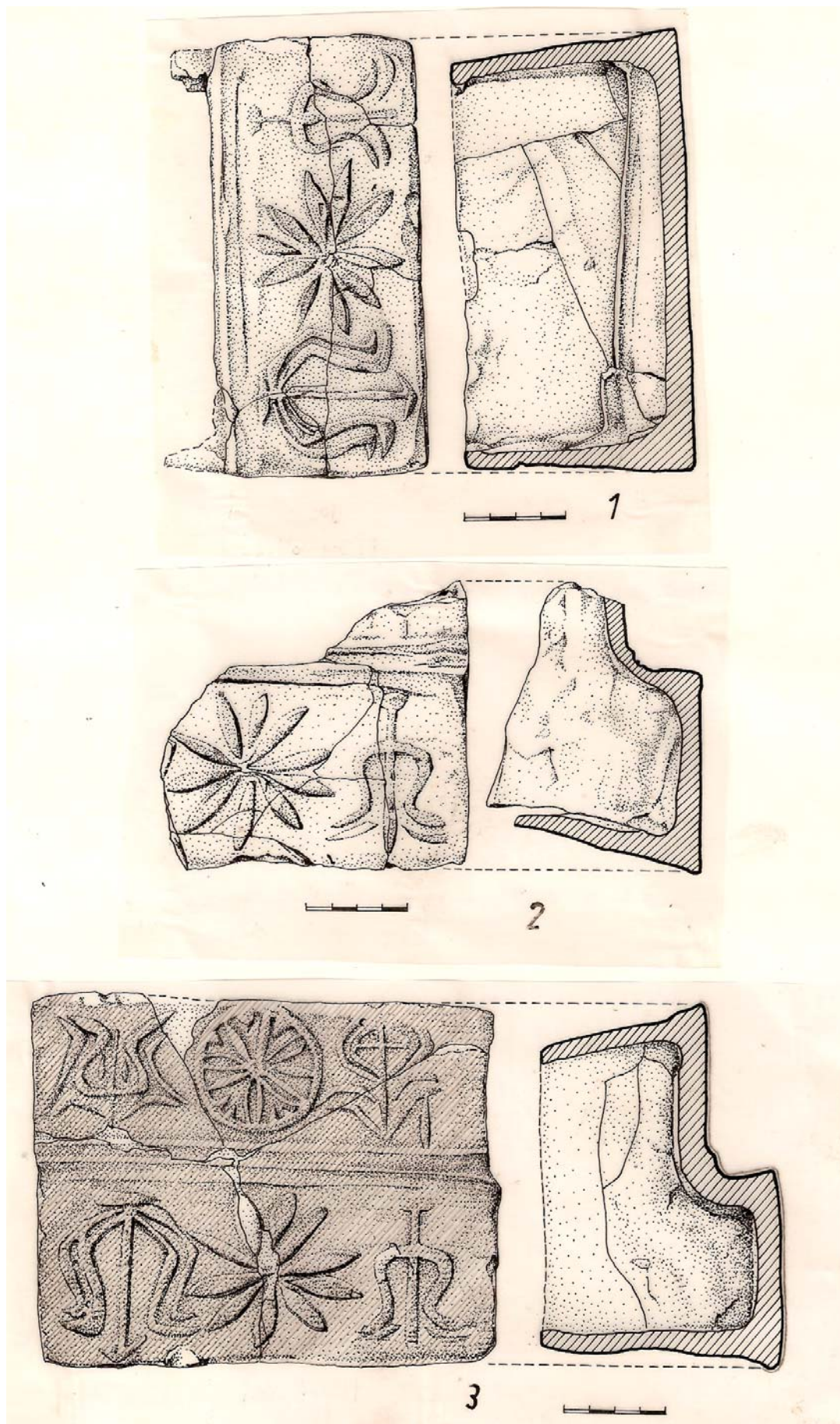

4

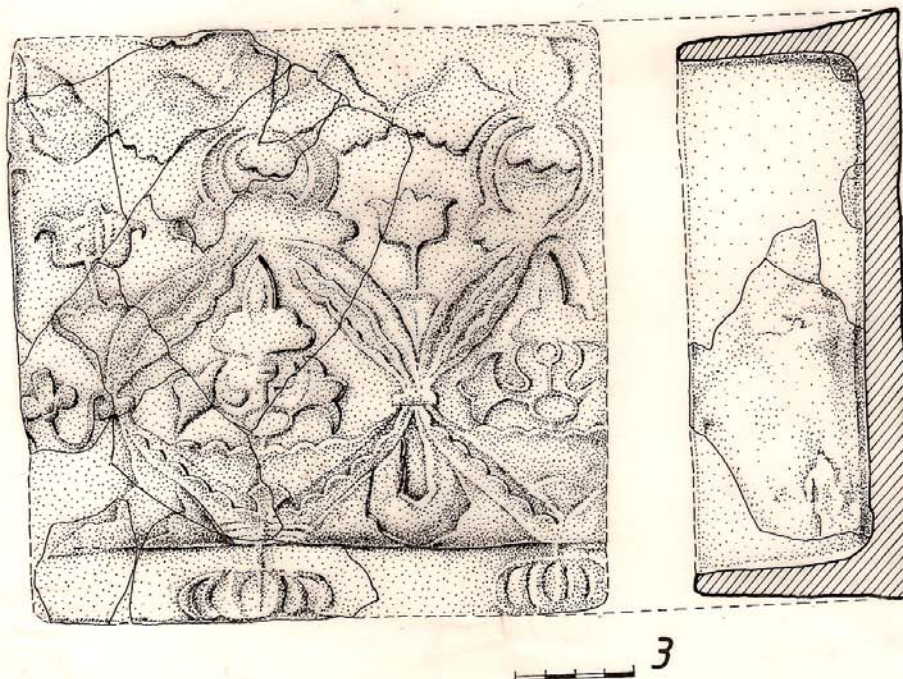
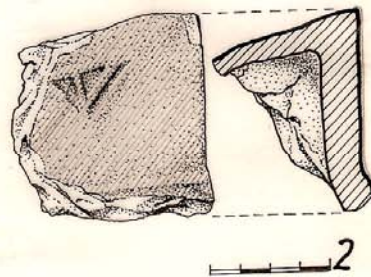
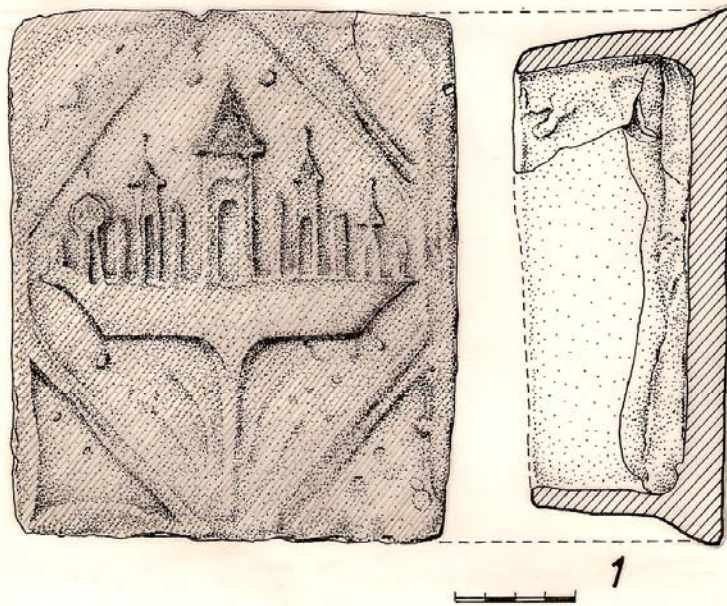

7

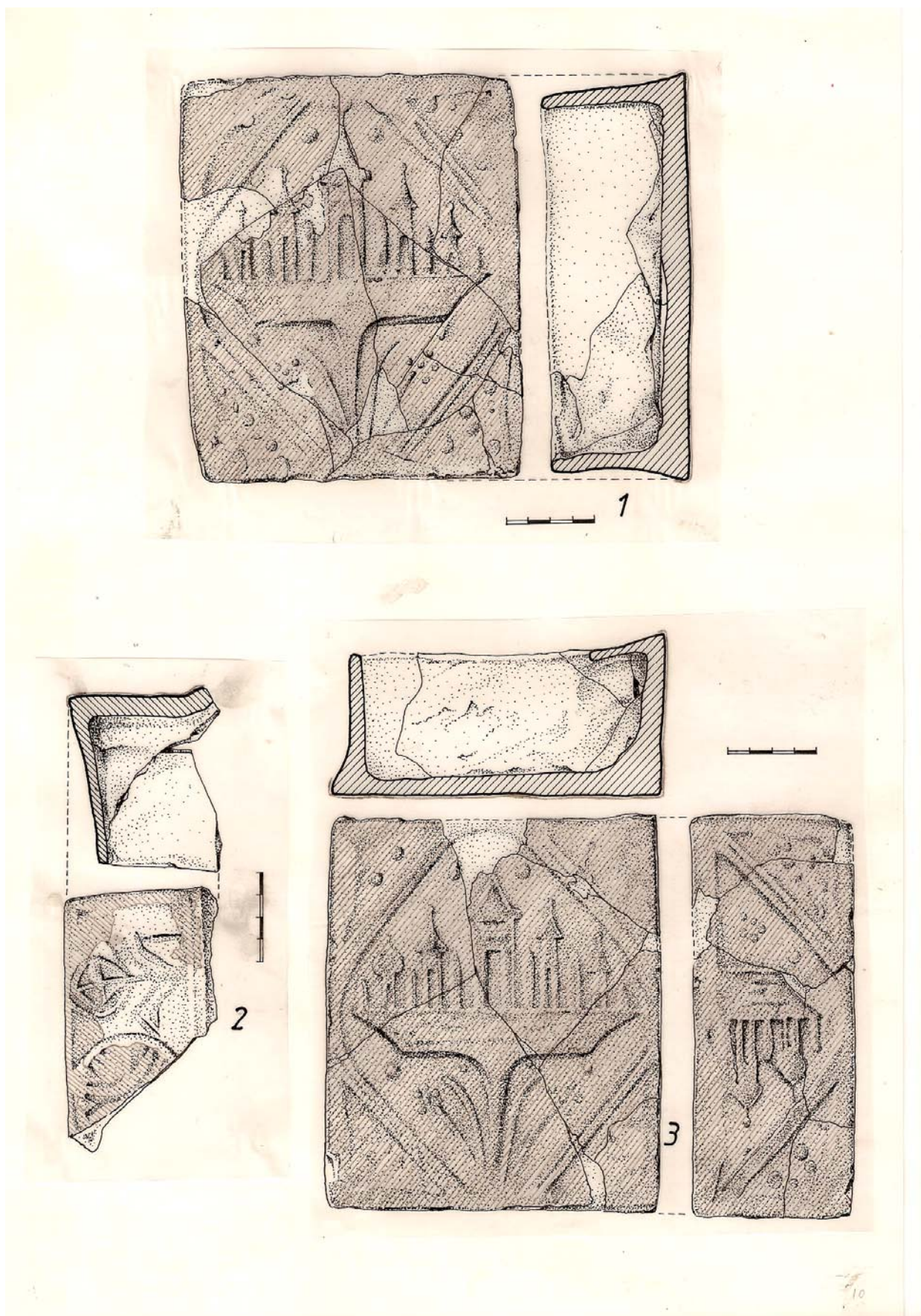
Planşa 7 - 1-4 - Teracotă sec. XVII - S II - 1999

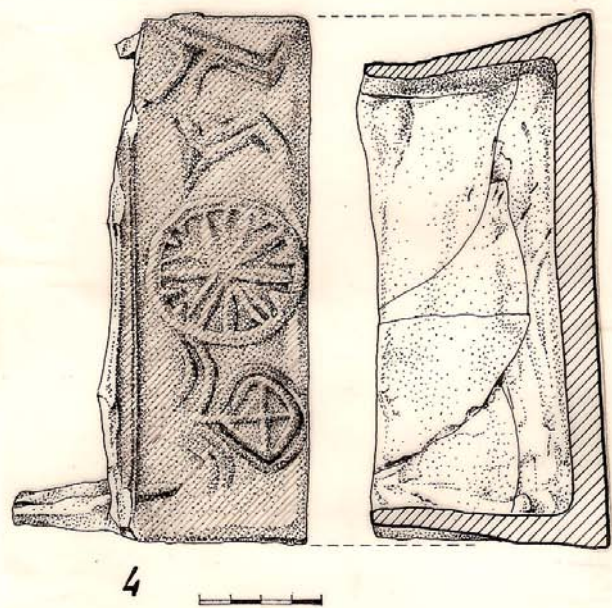
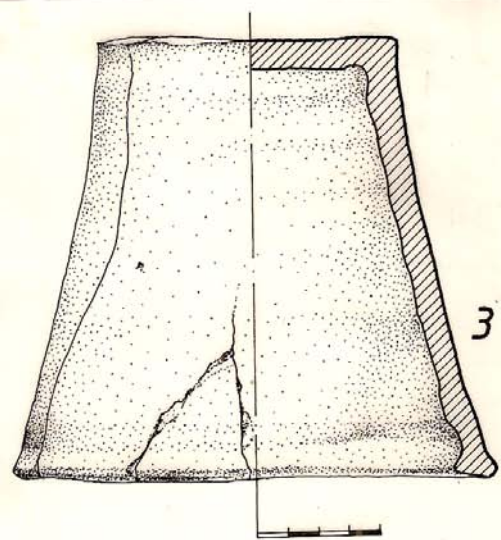
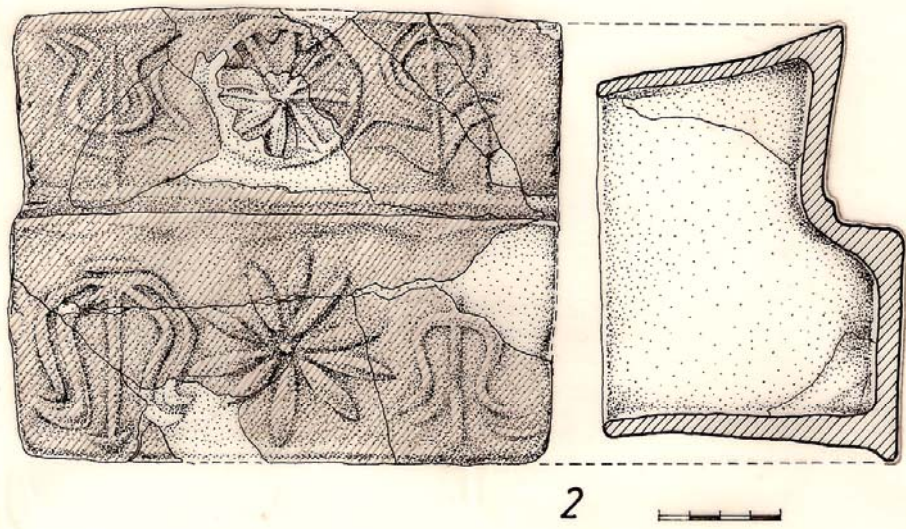
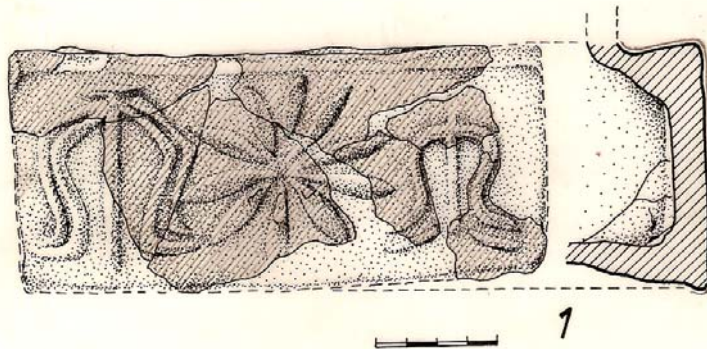
Plansa 8 - 1-3 - Teracotă sec. XVII - S II -1999

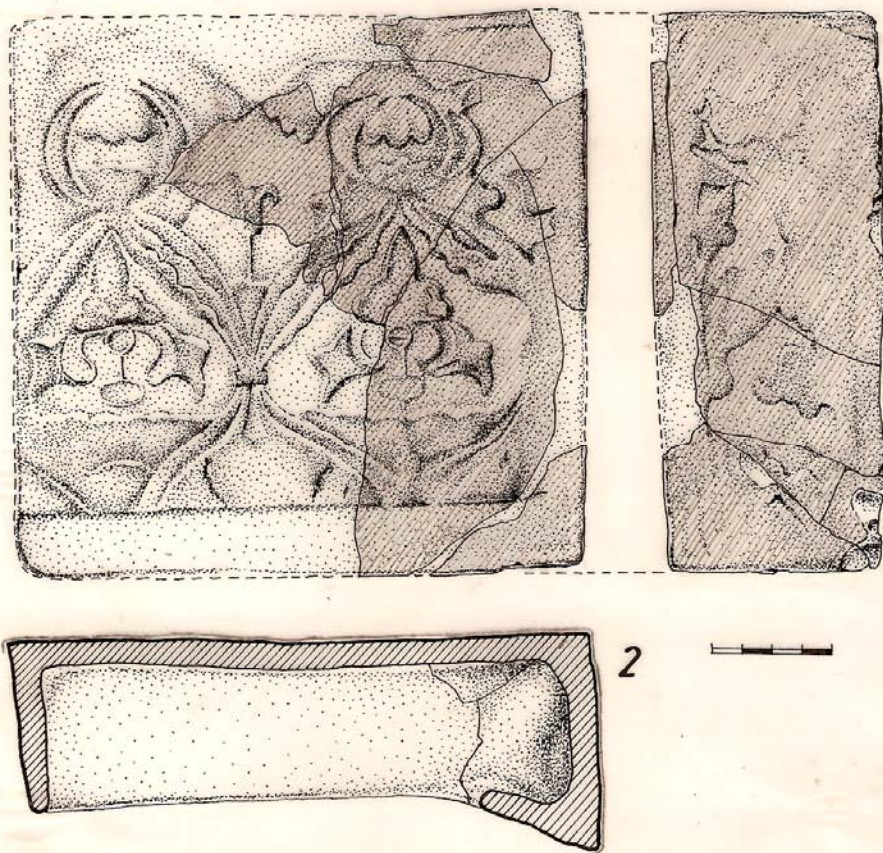
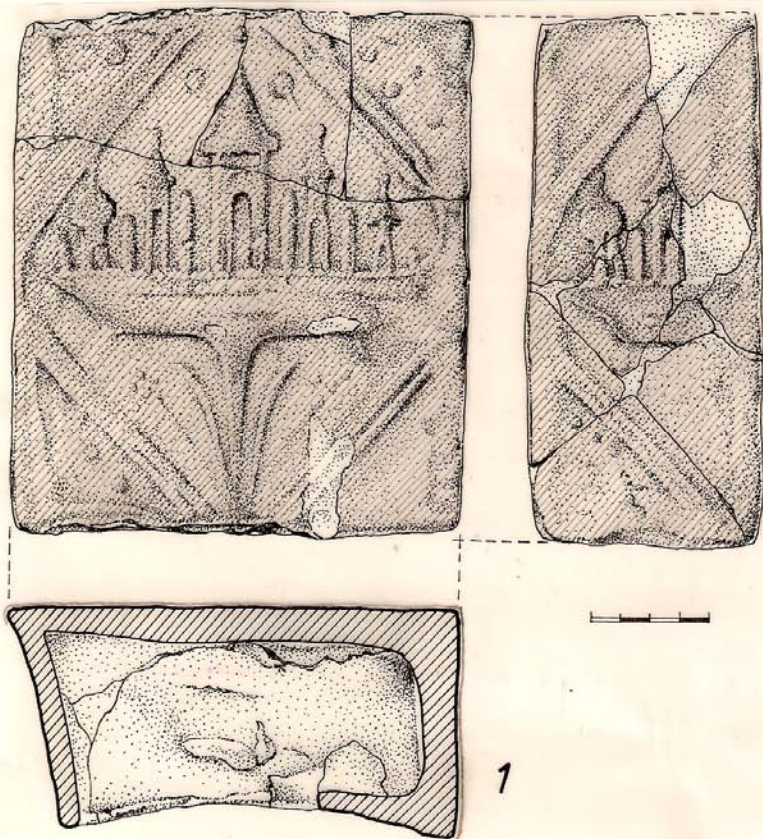
Planșa 9 - 1-3 - Teracotă sec. XII – SII -1999

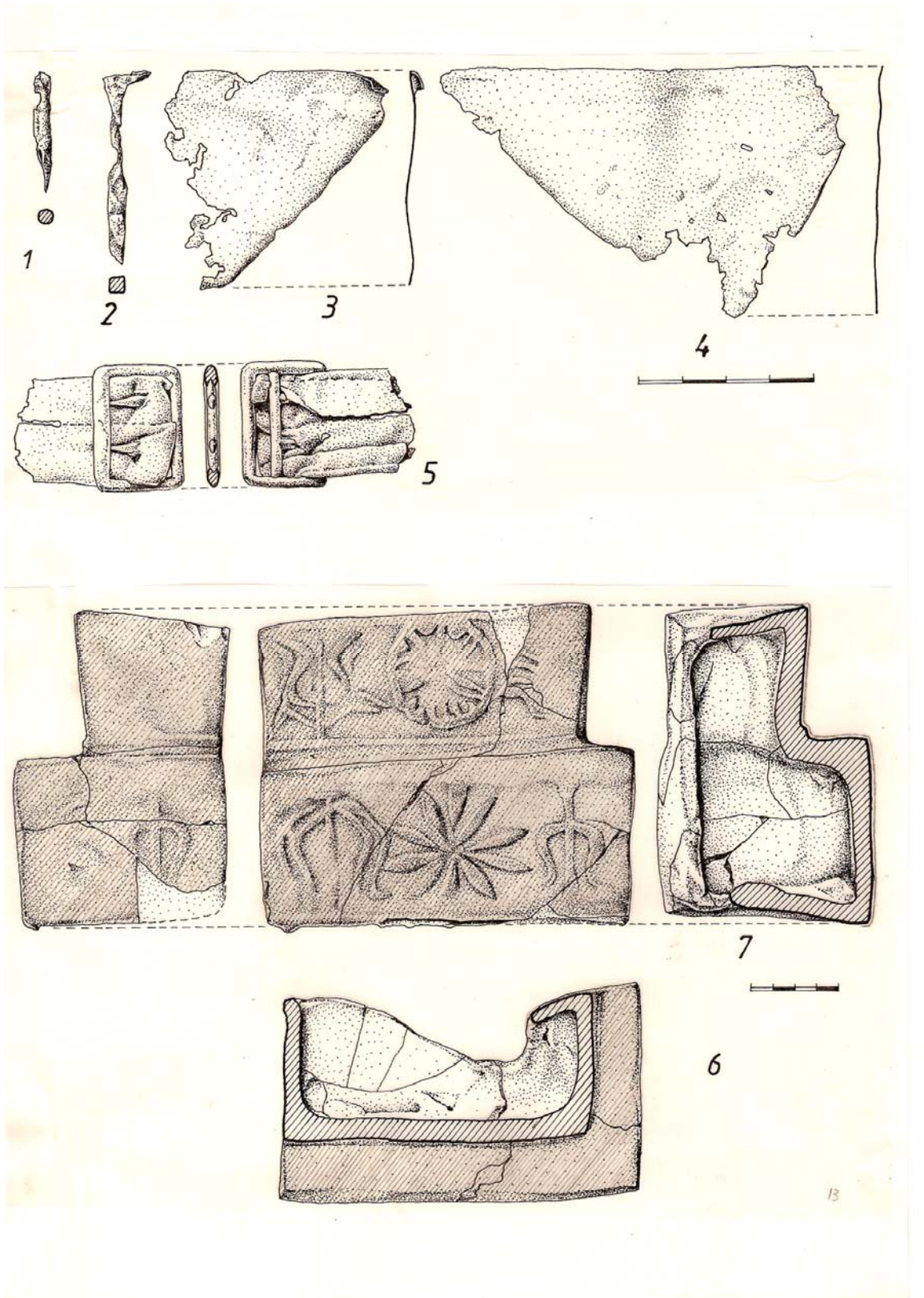
Planșa 10 - 1-3 - Teracotă sec. XVII - S II -1999

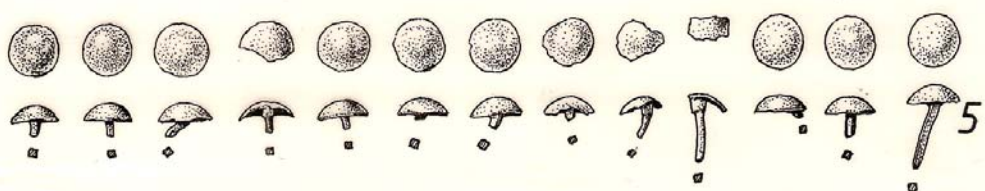
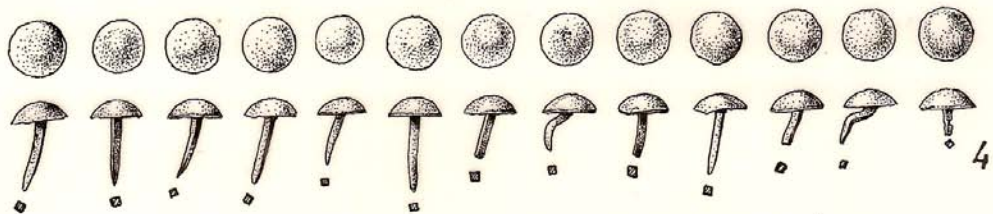
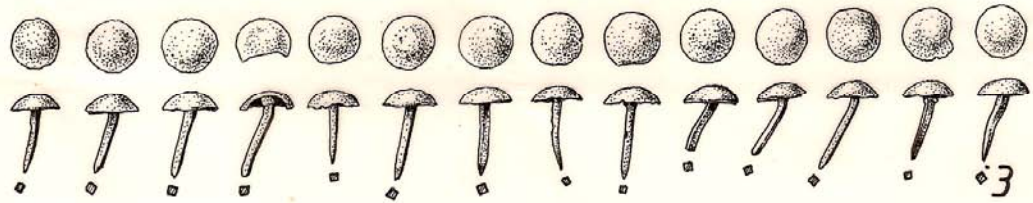
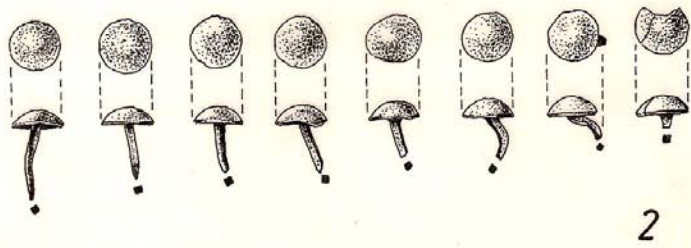
Planşa 11 - 1-4 - Teracotă sec. XVII - SII - 1999

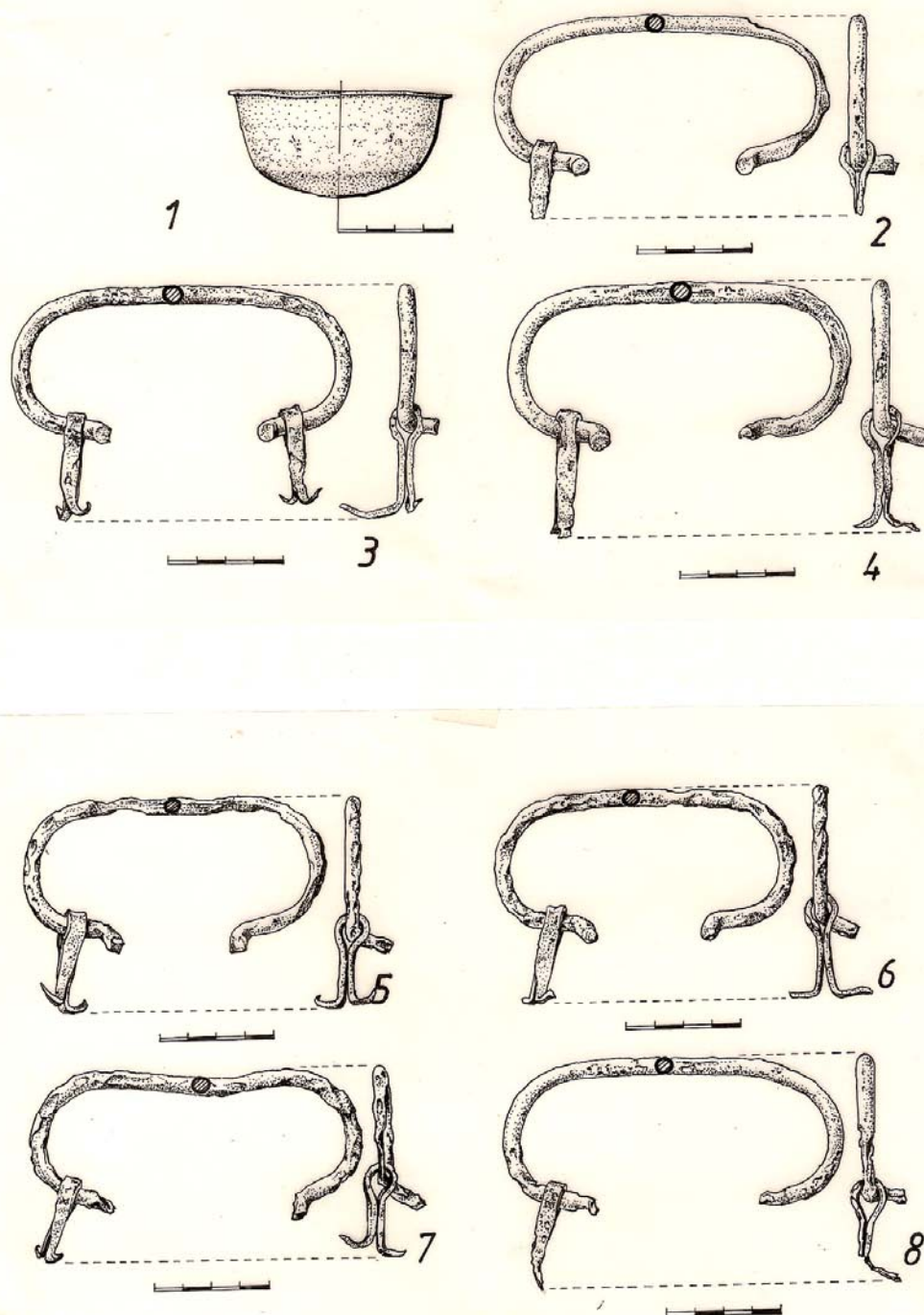
Planşa 12 - 1-2 - Teracotă sec. XVII - SII -1999

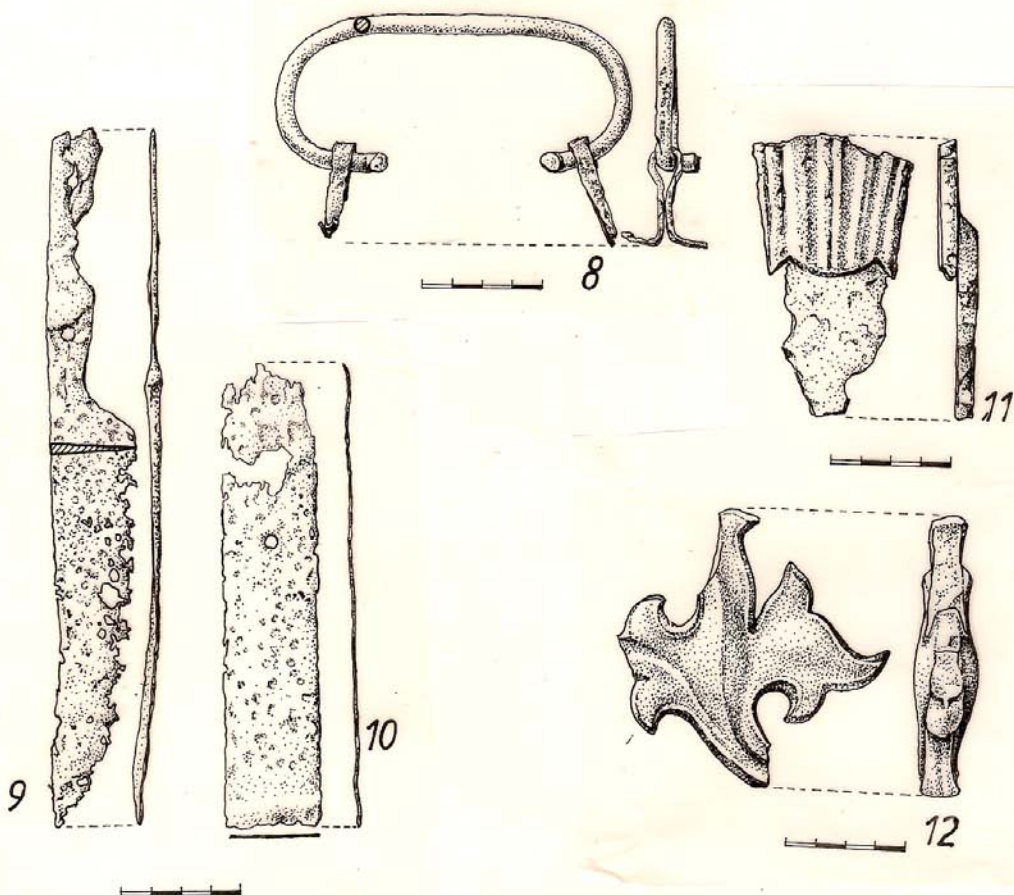
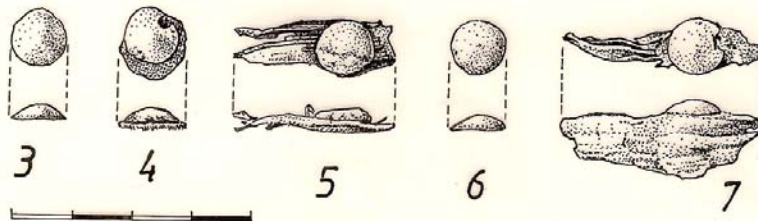
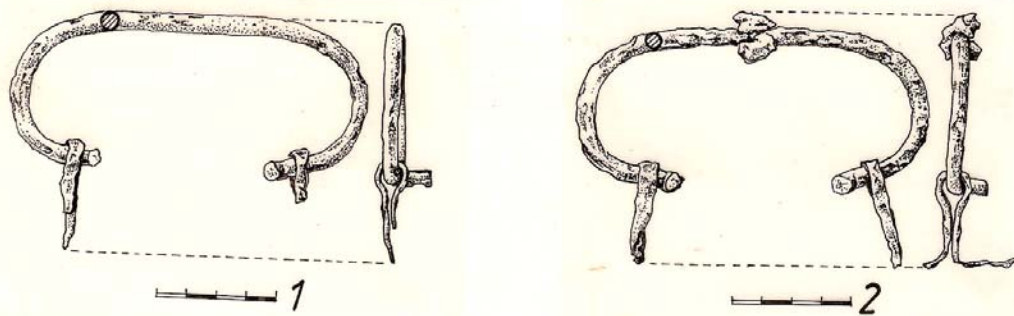
Planșa 13 - 1 - Cui - M.29; 2-M.26; 3-4 - Tablă - SII - 1999; 5 - Cataramă – S II/1999; 6,7 - Teracotă sec. XVII - S II - 1999

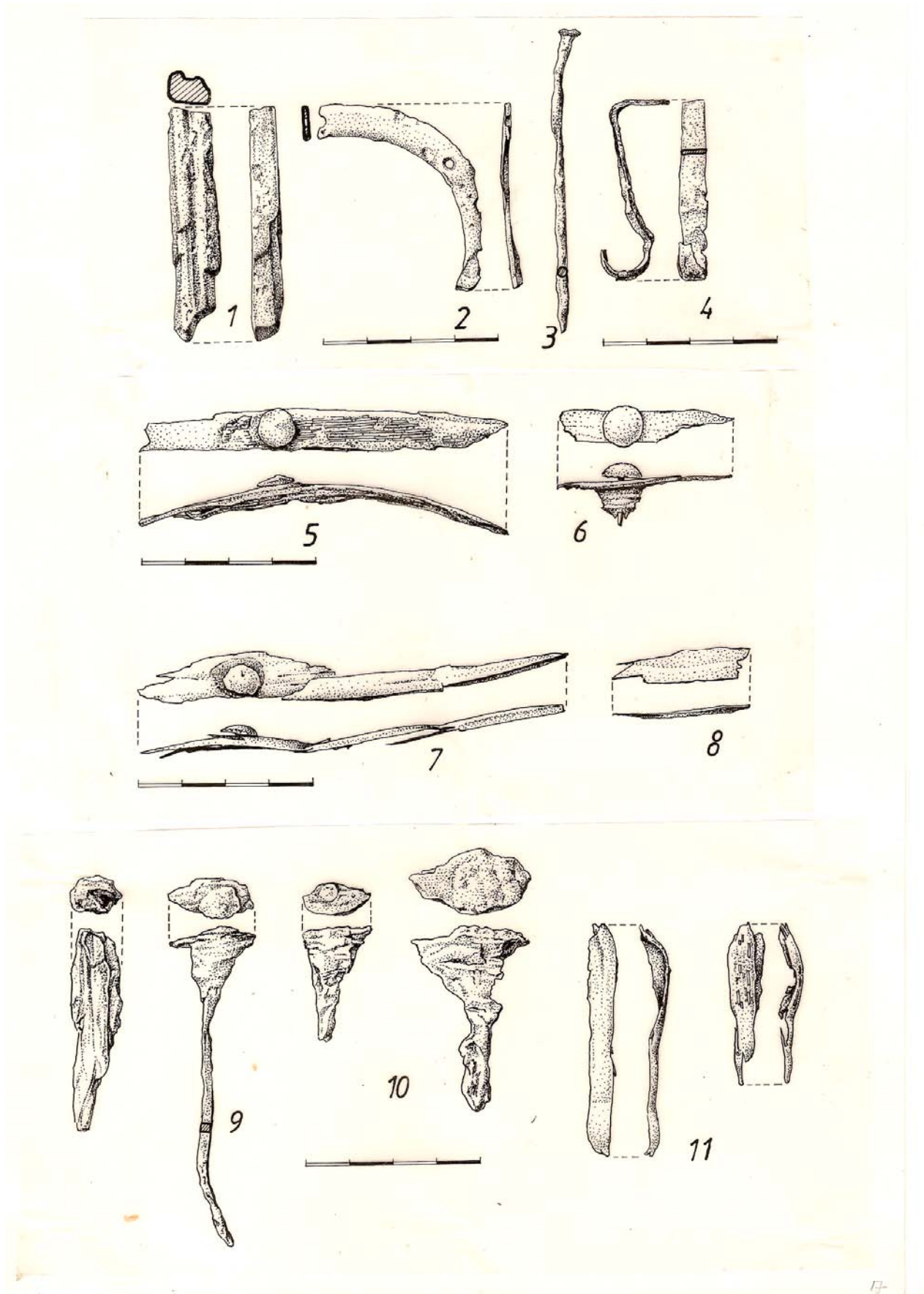
Planșa 14 - 1-5 - Ținte cu cap discoidal - SII -1999

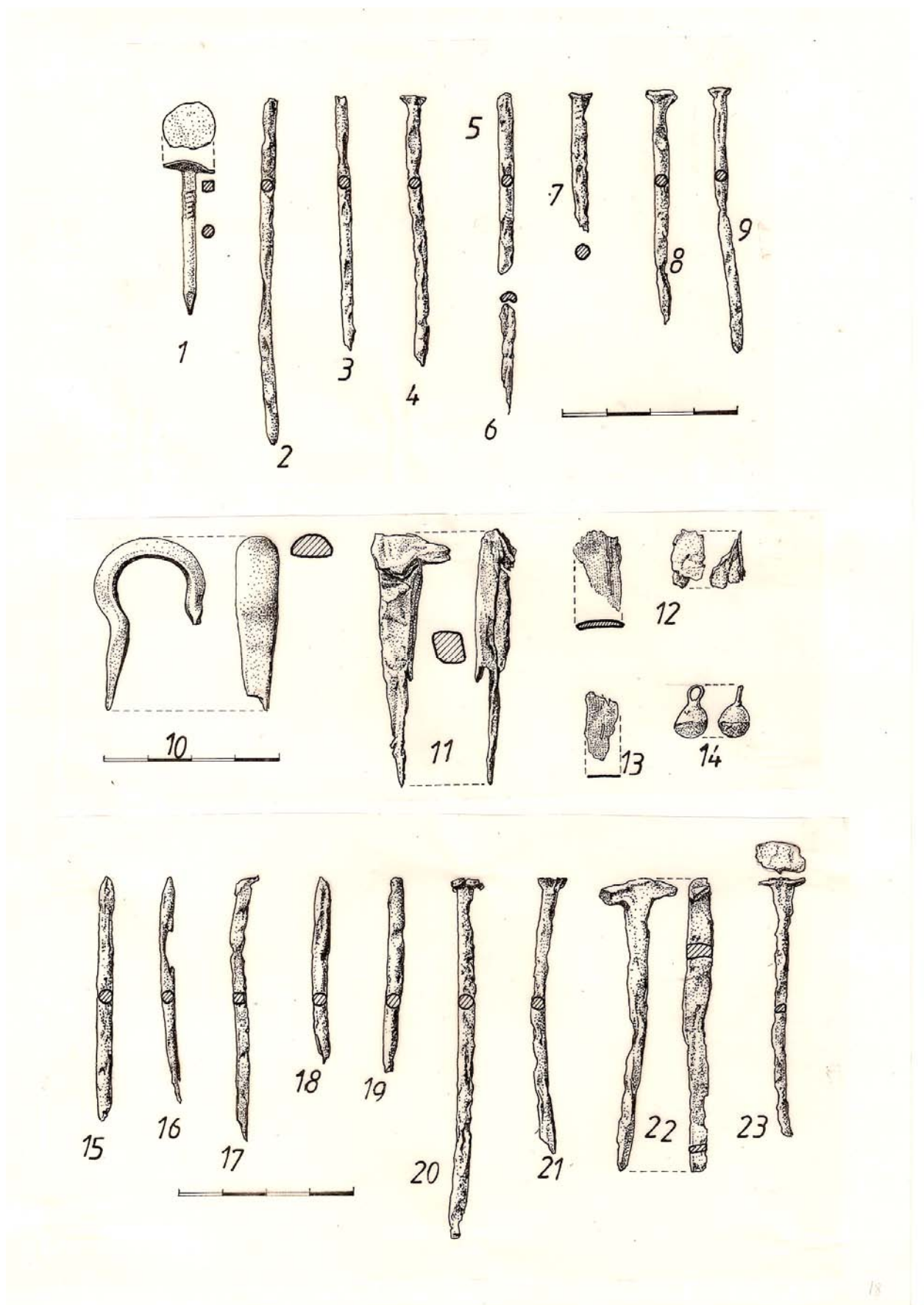
Planșa 15 - 1 - Recipient de metal (bol) – S II -1999; 2-8 - Mânere sicrie - sec. XVII-XVIII - S II -1999

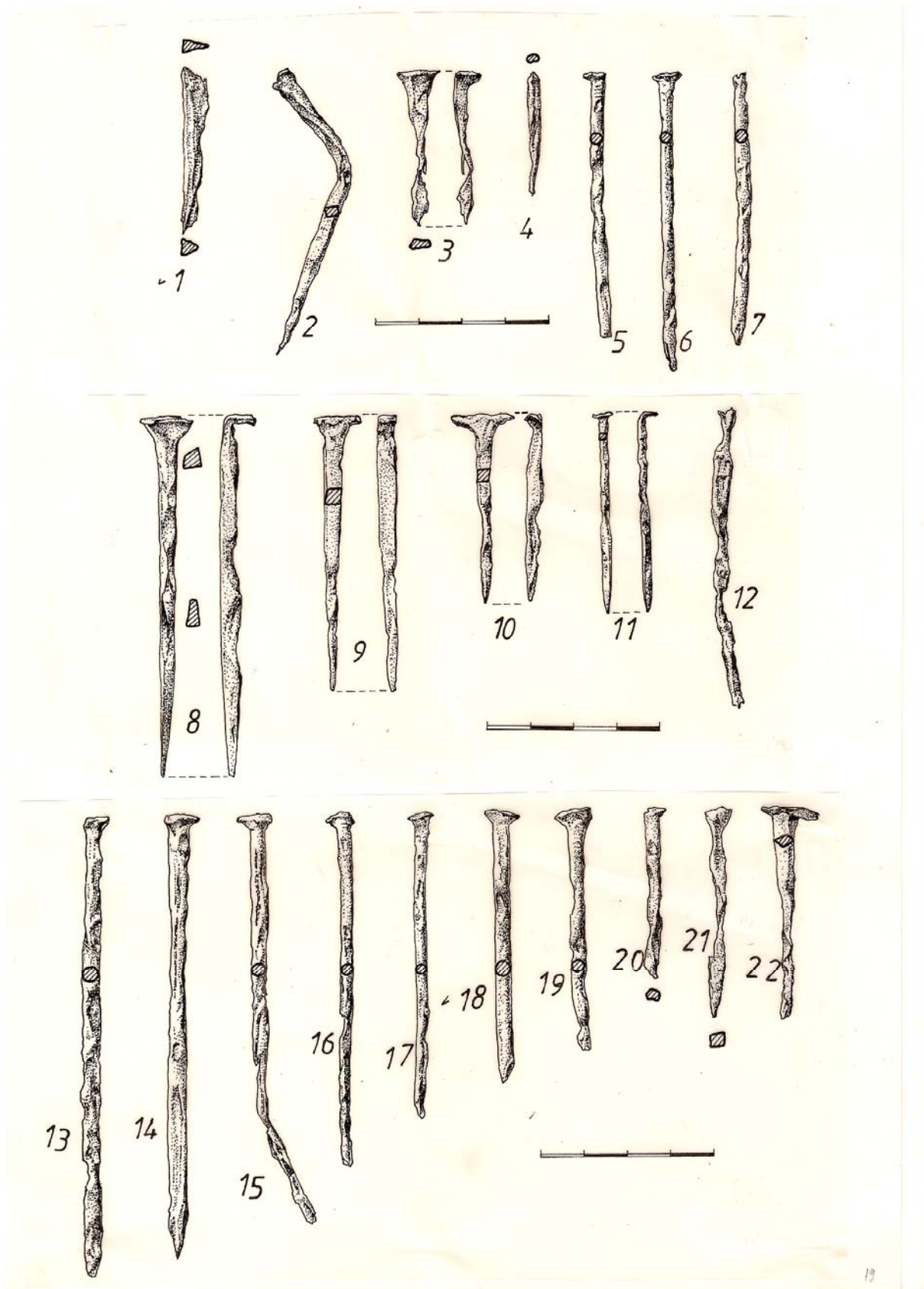
Planșa 16 - Obiecte de metal de la sicrie -1,2 - Mânere; 3-7 - Ținte prinse pe lemn; 8 - Mâner sicriu; 9,10 - Cuțite fier; 11,12 - Obiecte din fier pentru decor - sec. XVI-XVIII

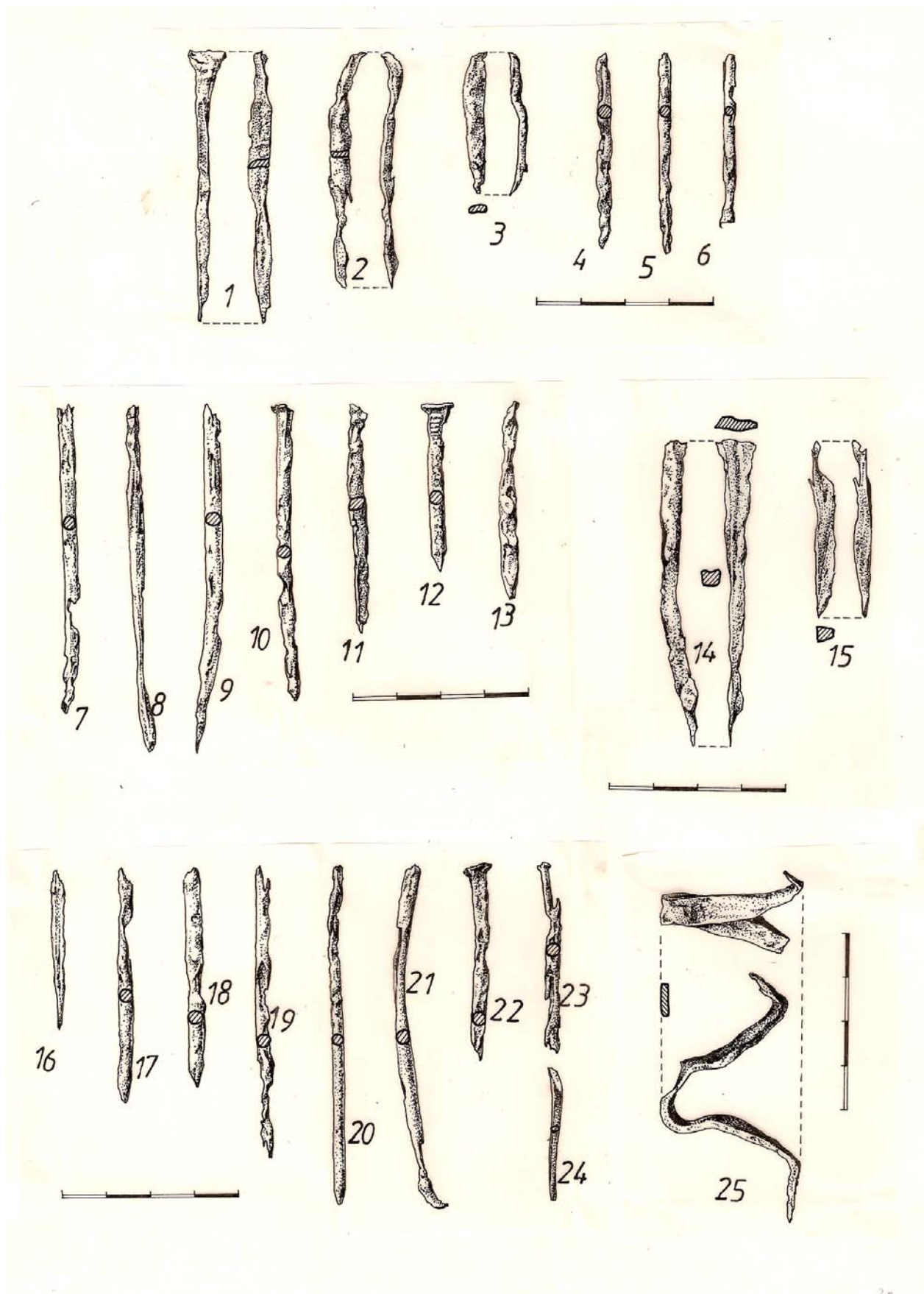
Plansa 17 - Cuie și fragmente de sicriu; 1-3 - Cuie; 4 - Scoabă; 5-8 - Ținte prinse pe lemn; 9-11 - Cuie de la sicriu - sec. XVII-XIX

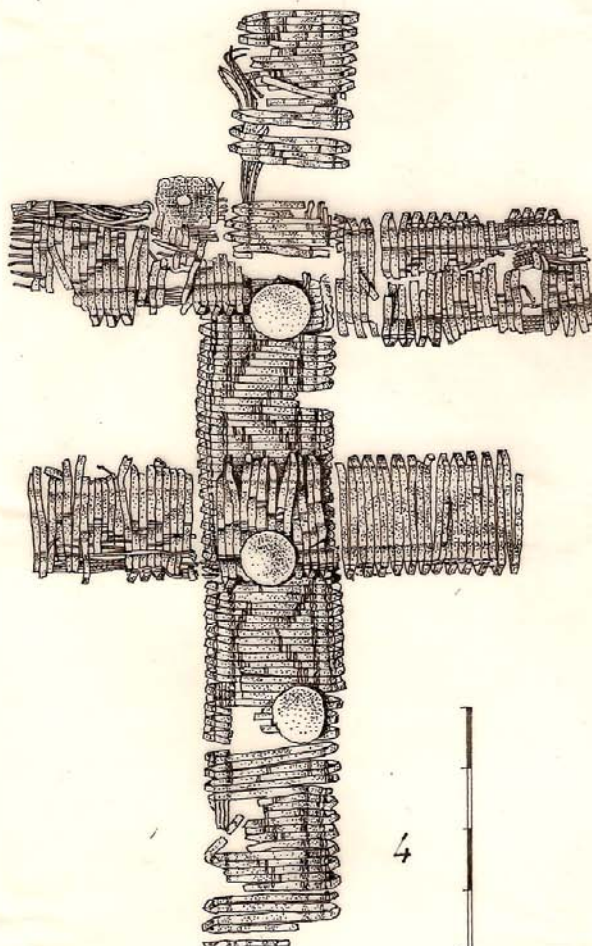
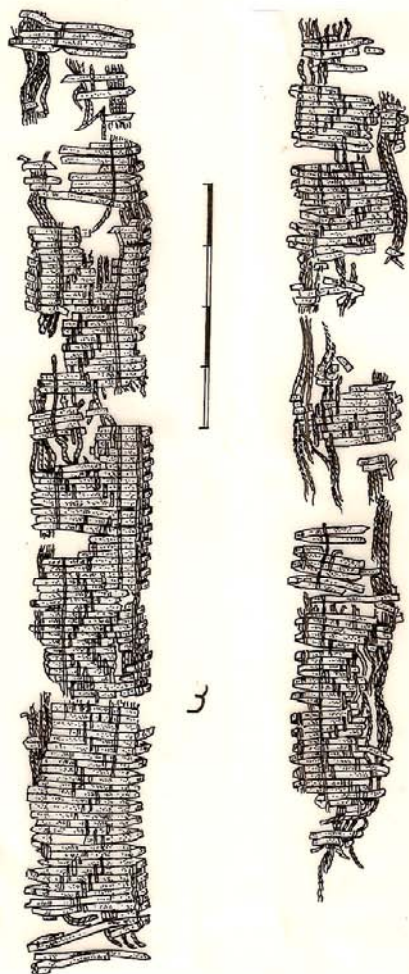
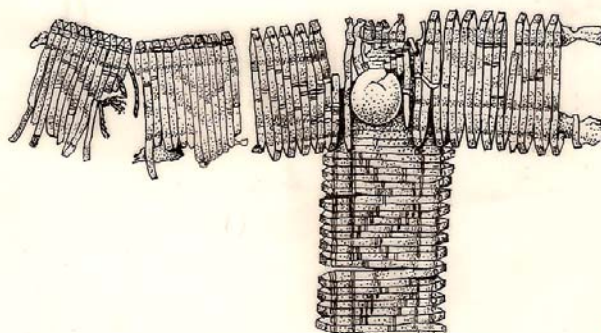
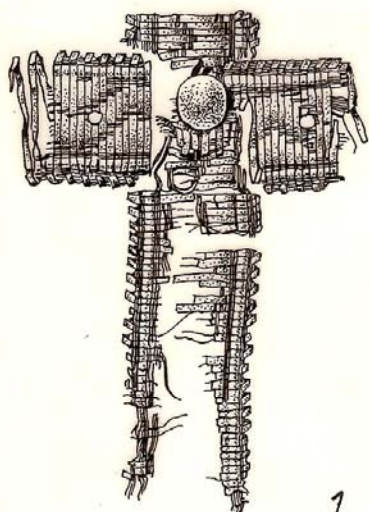
Planşa 18 - Cuie de la sicriu - 1-10 - M.29; 11 - M.28; 12 - M14; 13 - M.28; 14 - M.12; 15 - 23 - M.22 - sec. XVII-XIX

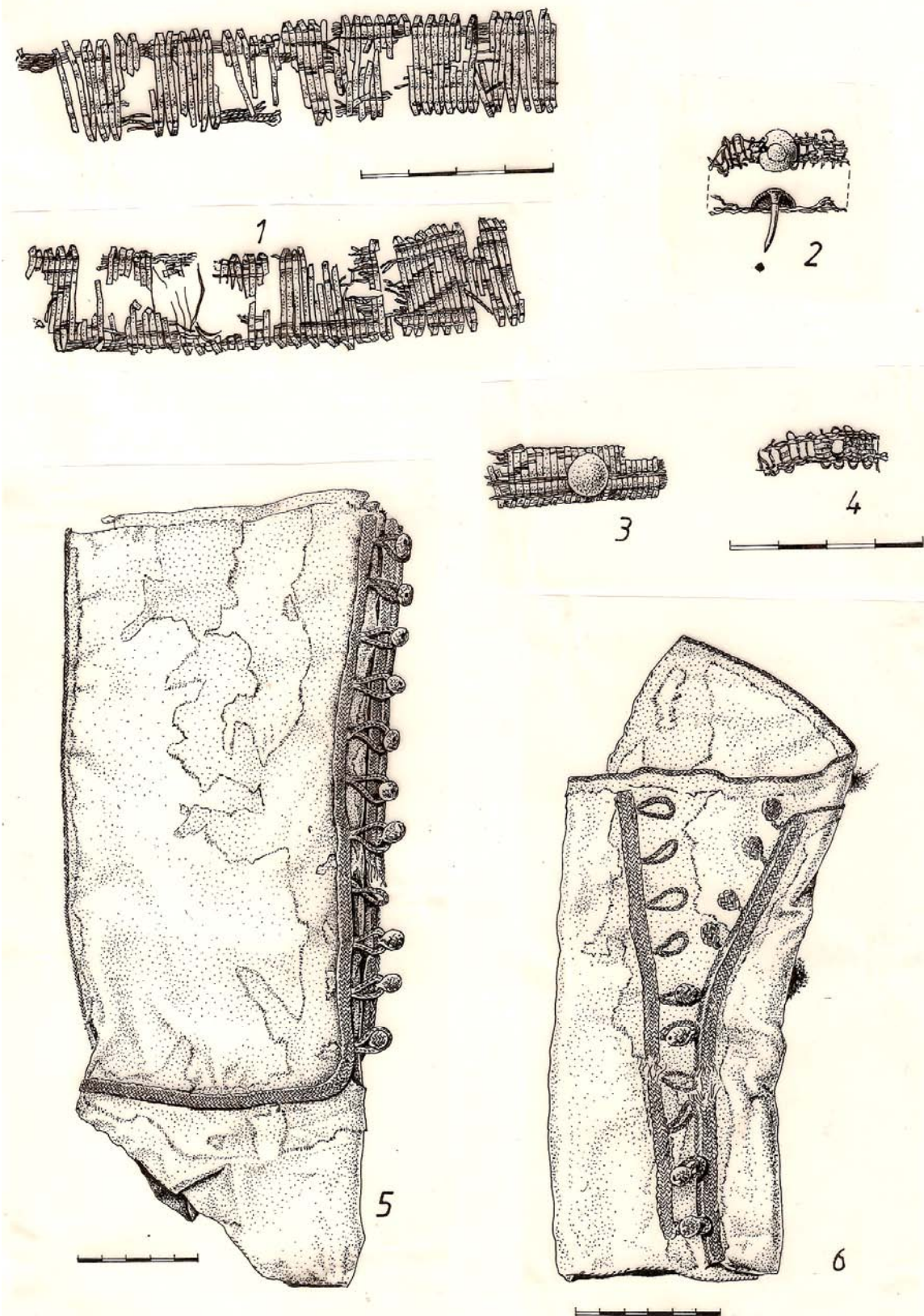
Planşa 19 - 1-22 - Cuie de la scrie - sec. XVII-XIX

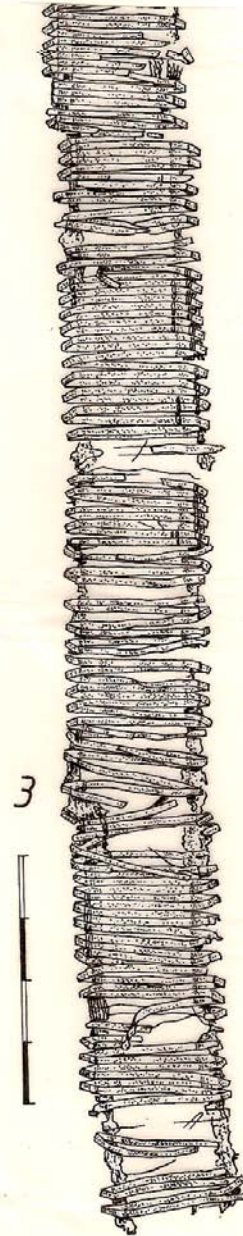
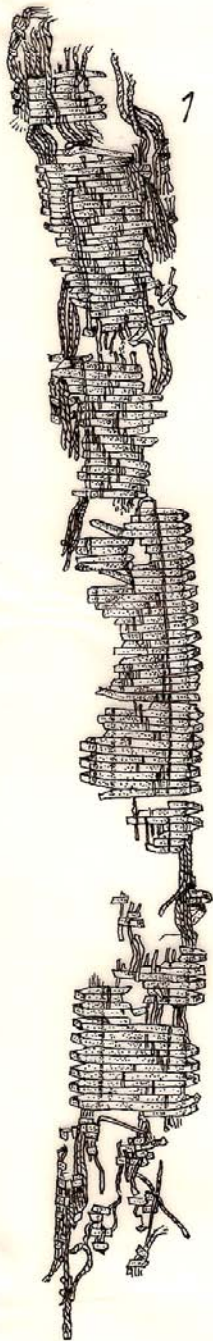
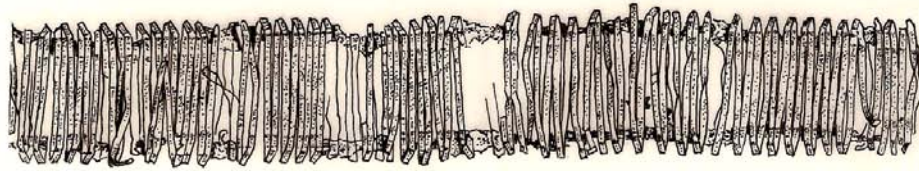
Planșa 20 - 1-25 - Cuie și scoabe de la sicrie - sec. XVII-XIX

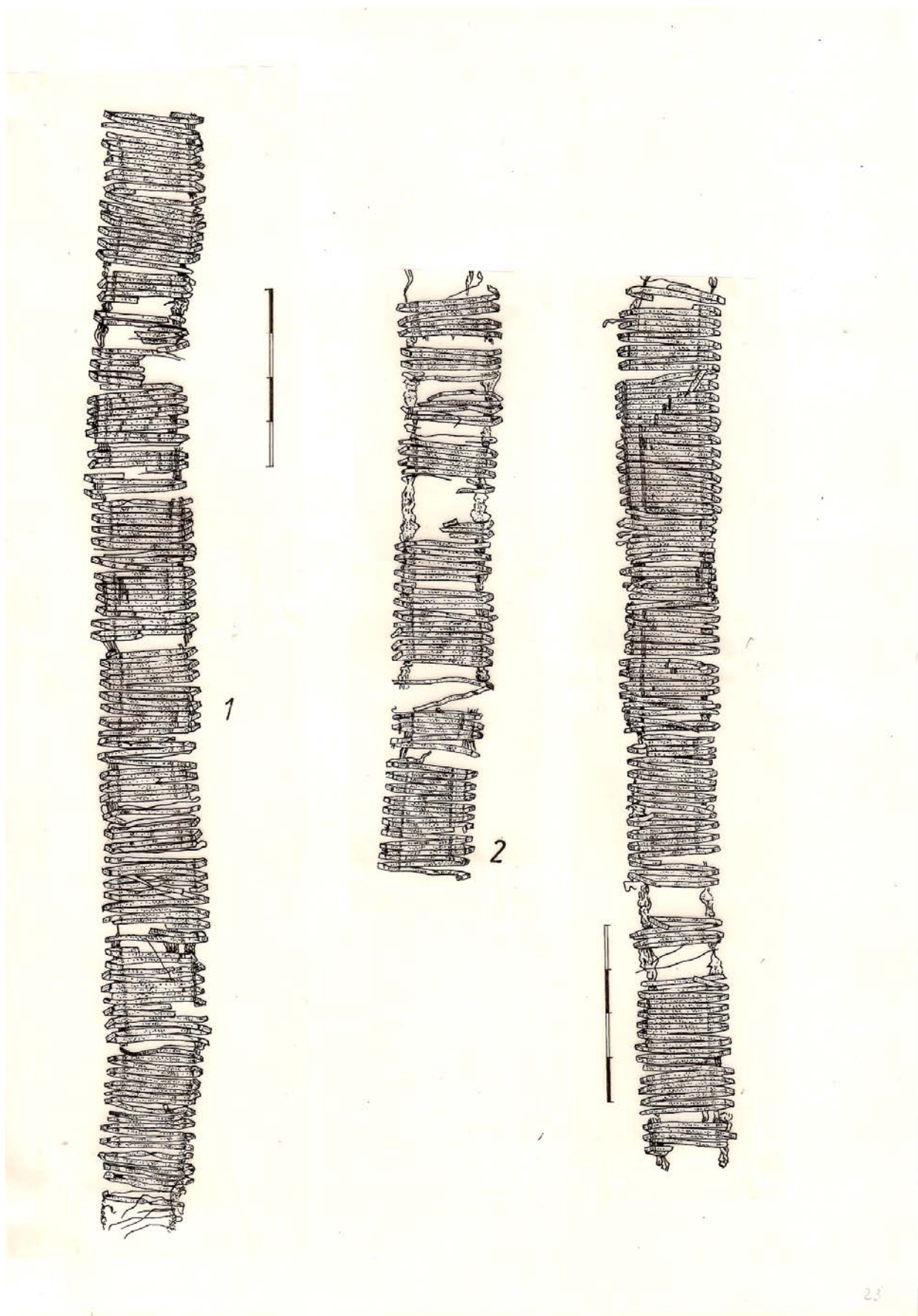
Planșa 21 – 1-6 – Fragmente veșmânt preoțesc - sec. XIX

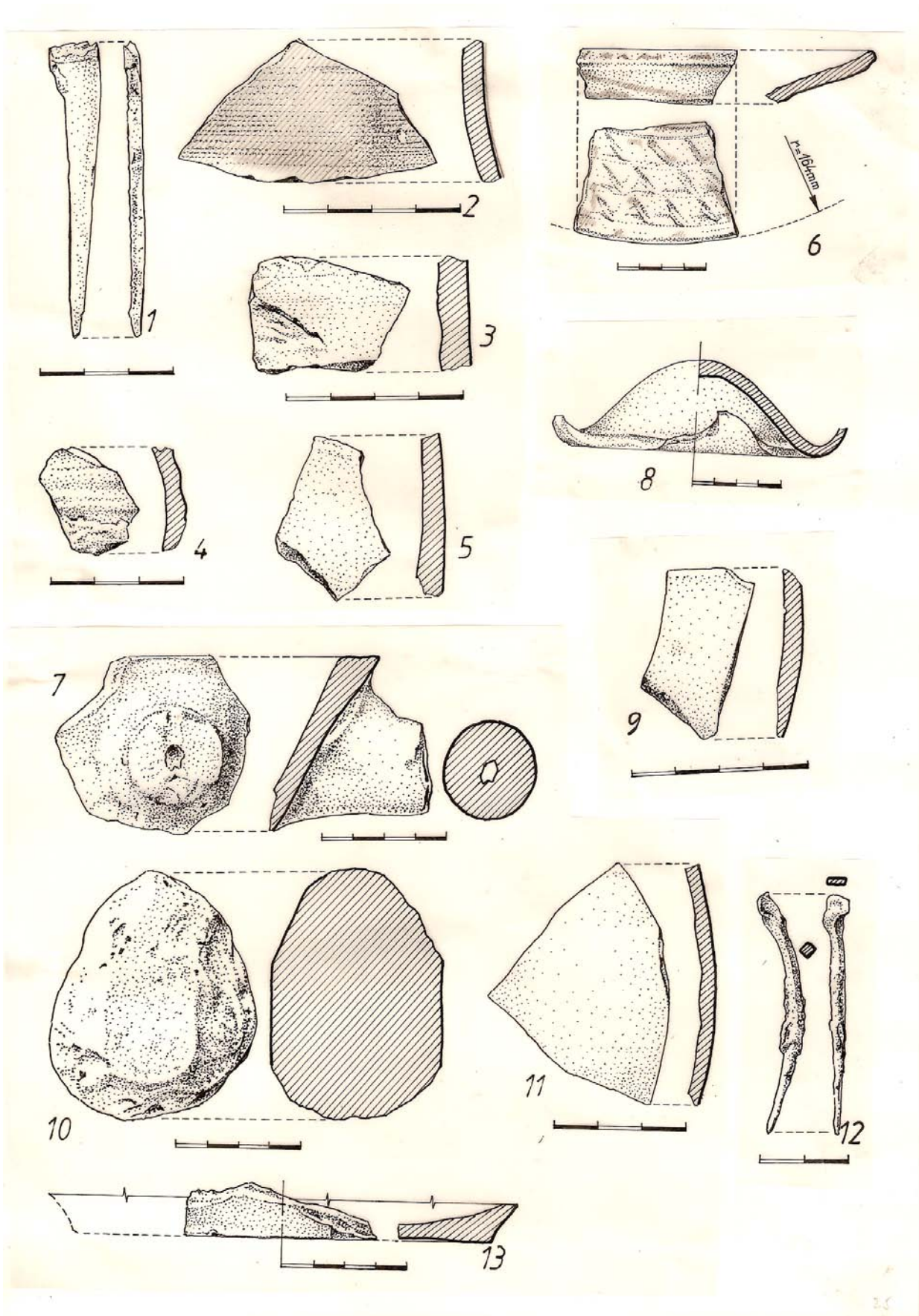
Planşa 22 - 1-4 - Fragmente veşmânt preoțesc - sec. XIX

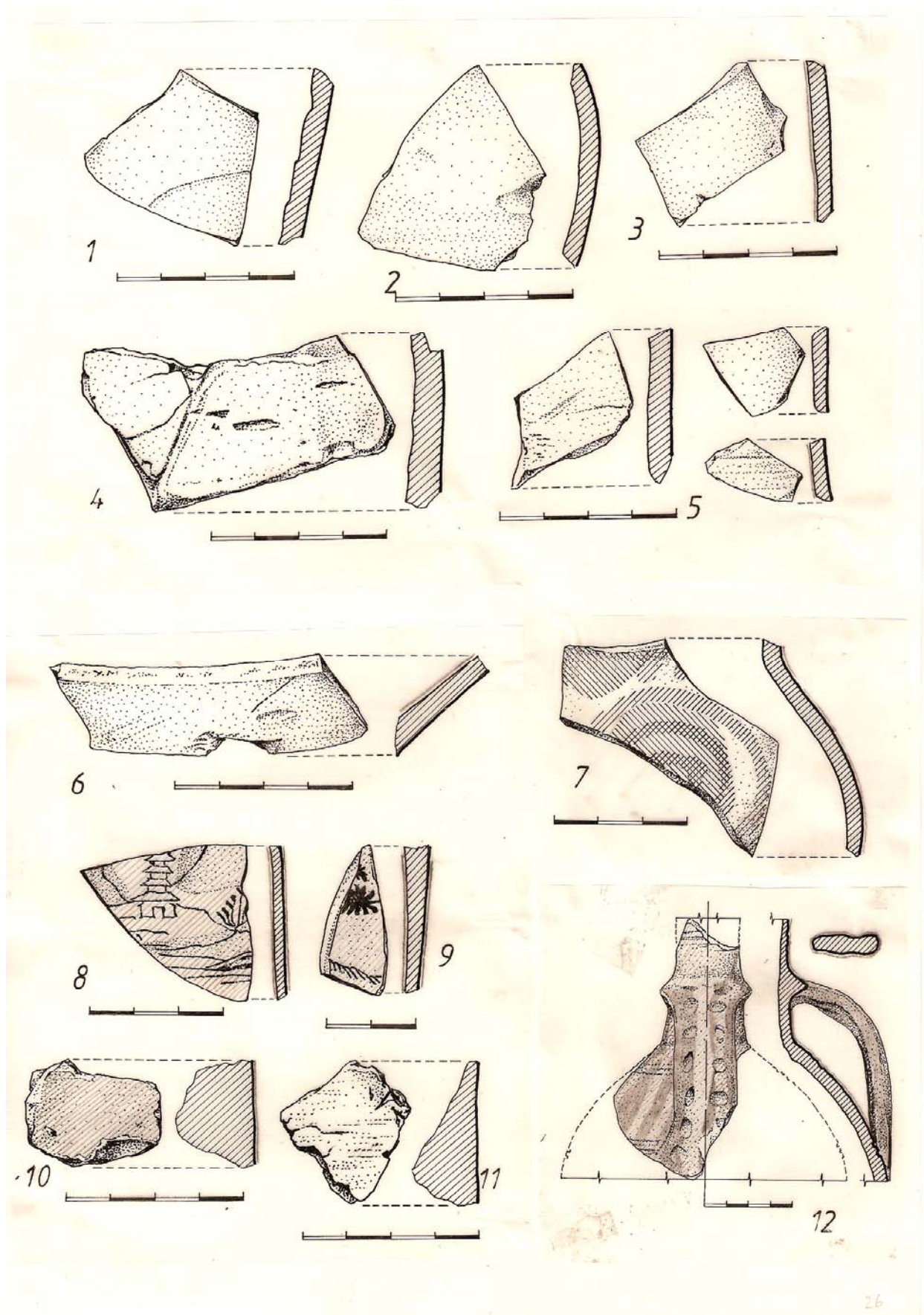
Plansa 23 - 1-2 - Fragmente veșmânt preoțesc - sec. XIX

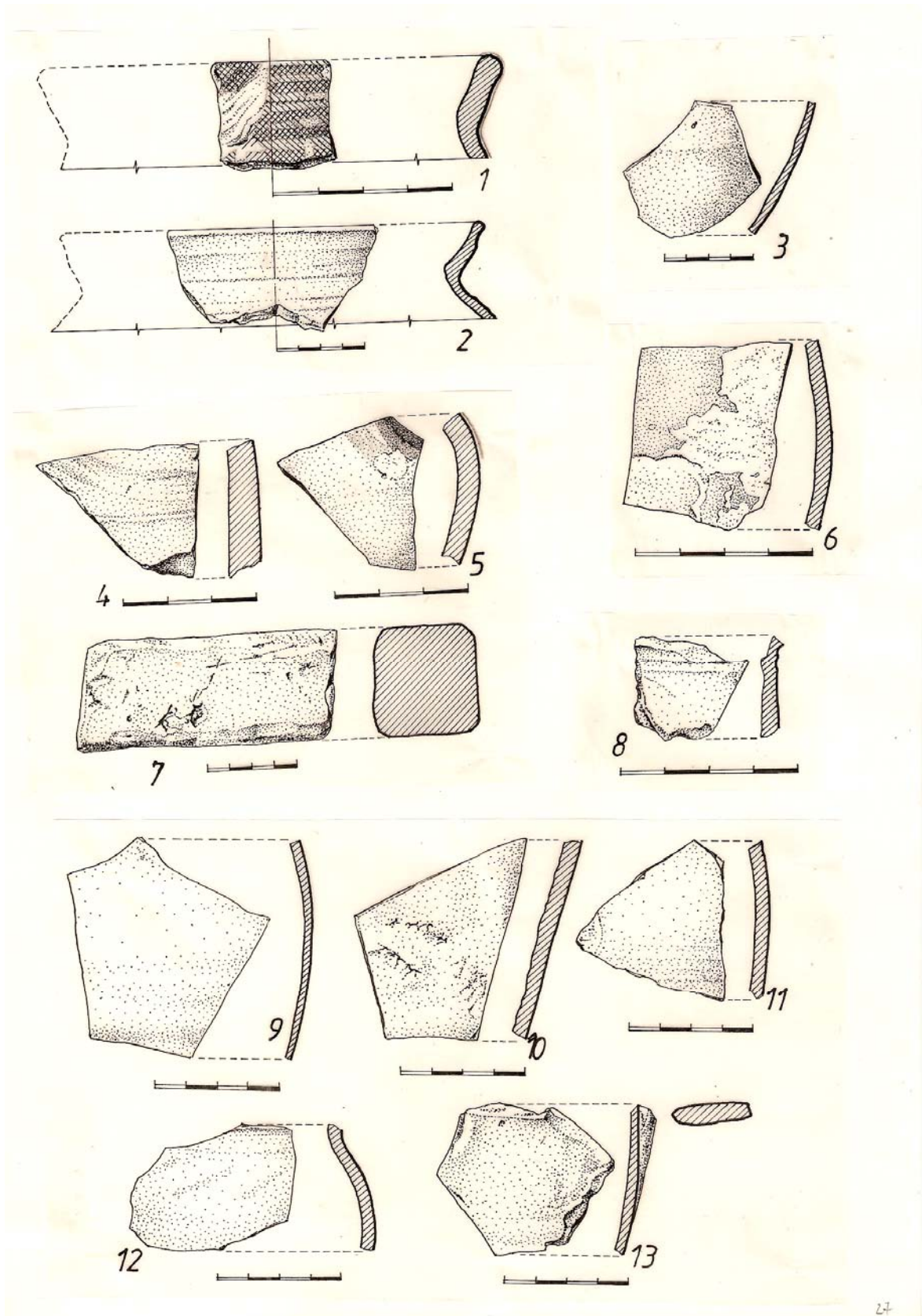
Planșa 24 - 1-3 - Fragmente veșmânt preoțesc - sec. XIX

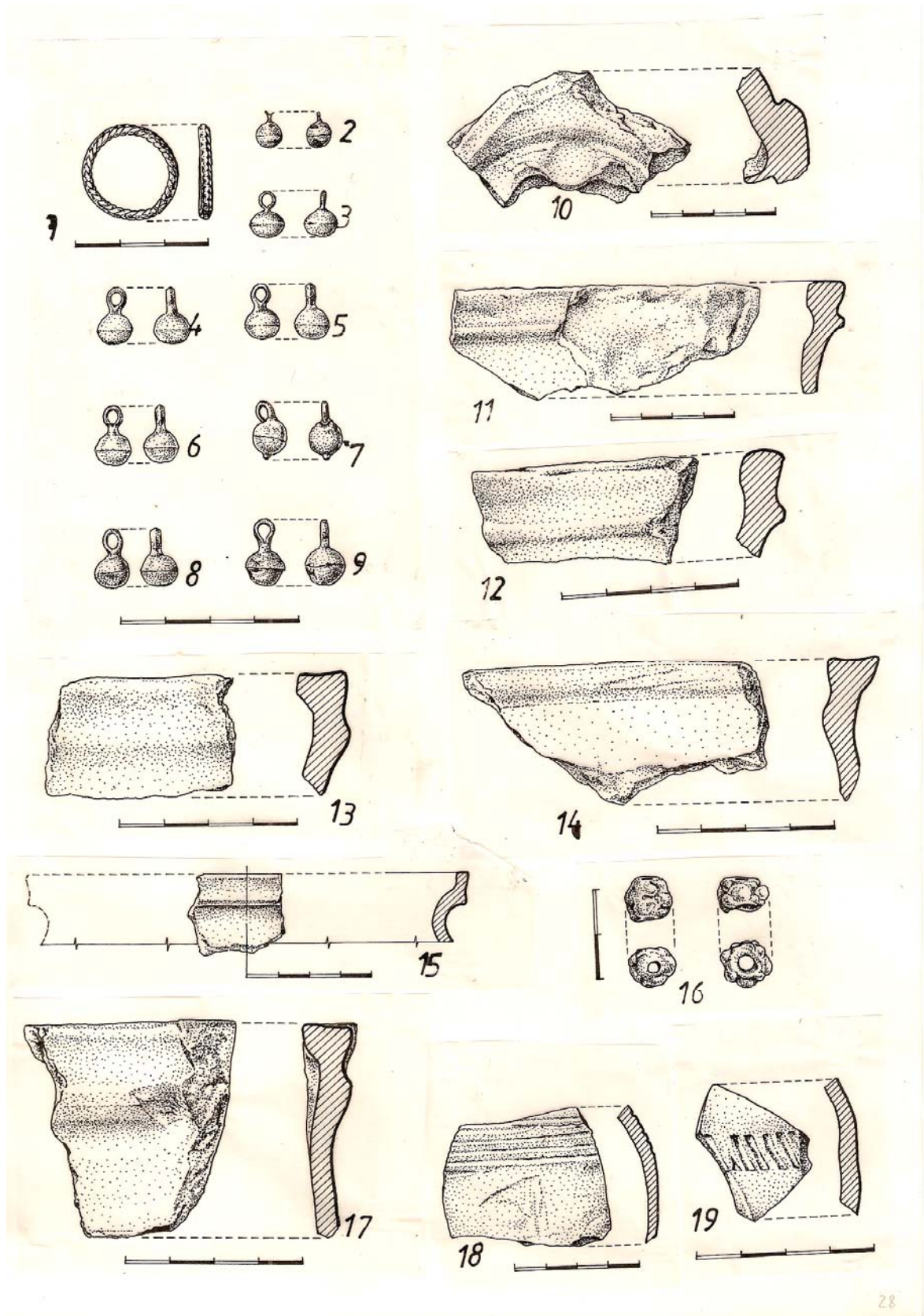
Planșa 25 - Cuie și ceramică descoperite în zona Turnului - Clopotniță: 1- Cui fier; 2-6,8-11,13 - Ceramică din S III - Turn; 12 - Cui fier; 7 - Fragment tigaie cu mâner descoperit în S I 1998 - sec. XVII-XVIII

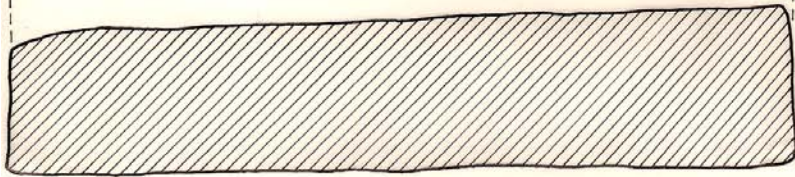
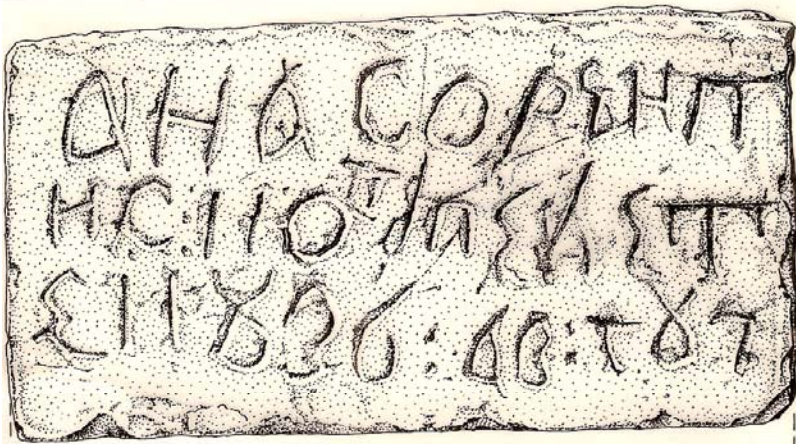
Planșa 26 - 1-12 - Ceramică sec. XVII-XVIII descoperită în S III - Turn - 2000

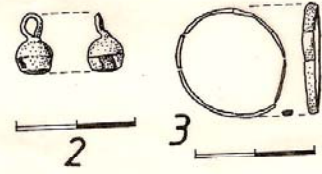
Planșa 27 - 1-13 - Ceramică sec. XVII-XVIII descoperită în S III - Turn - 2000

Planșa 28 - 1 - Inel de bronz -1999 - M.11; 2 - Cercei de bronz - S I M.1-1998 ; 3-9 - SII 1999 - M.24; 10-15, 17-19 - Ceramică sec. XV-XVII - S II -1999; 16 - Mărgelile din sticlă - M. 5 (Aghiasmatari) sec. XVII-XVIII.

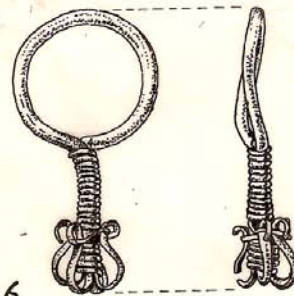
1

4

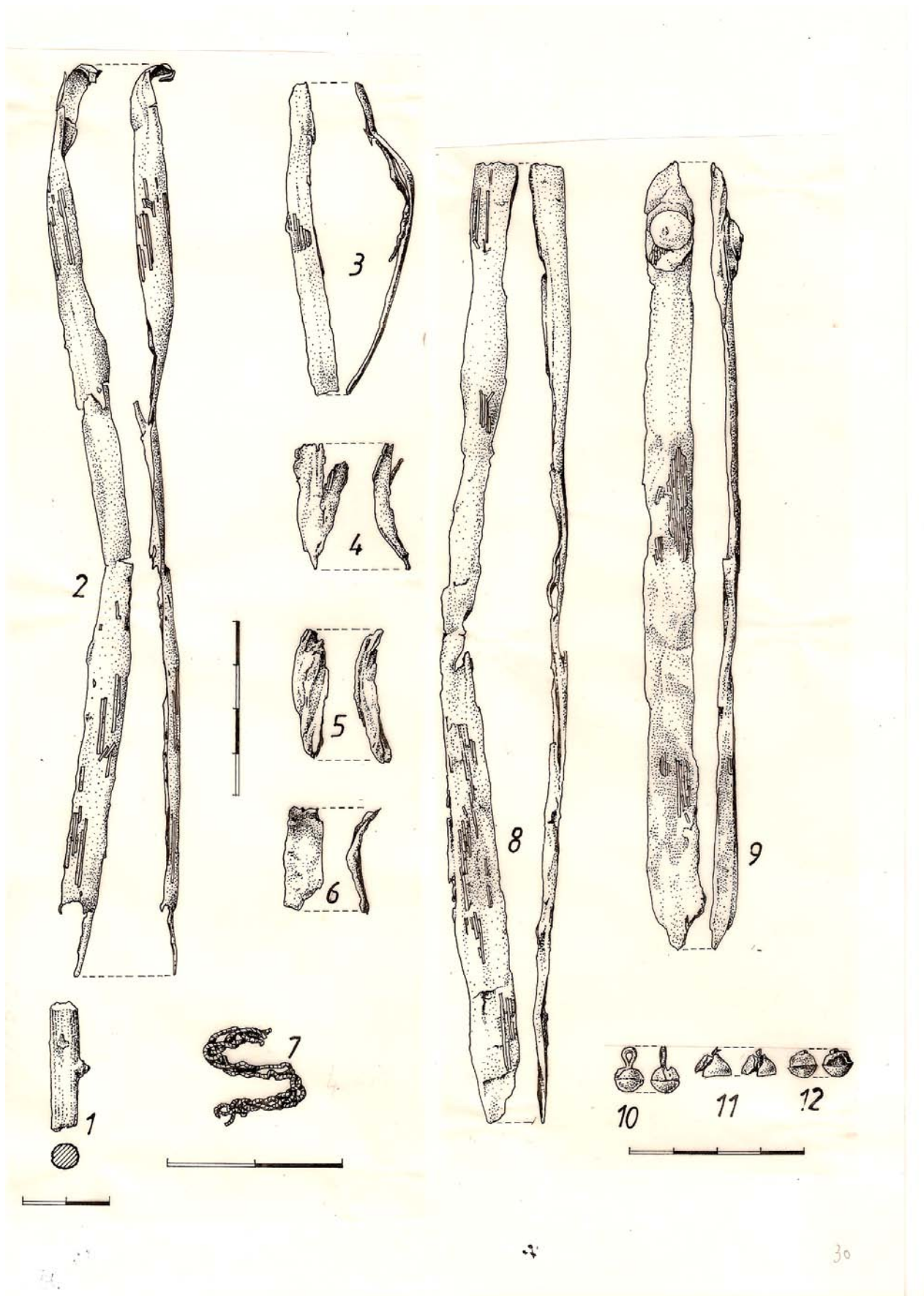

5

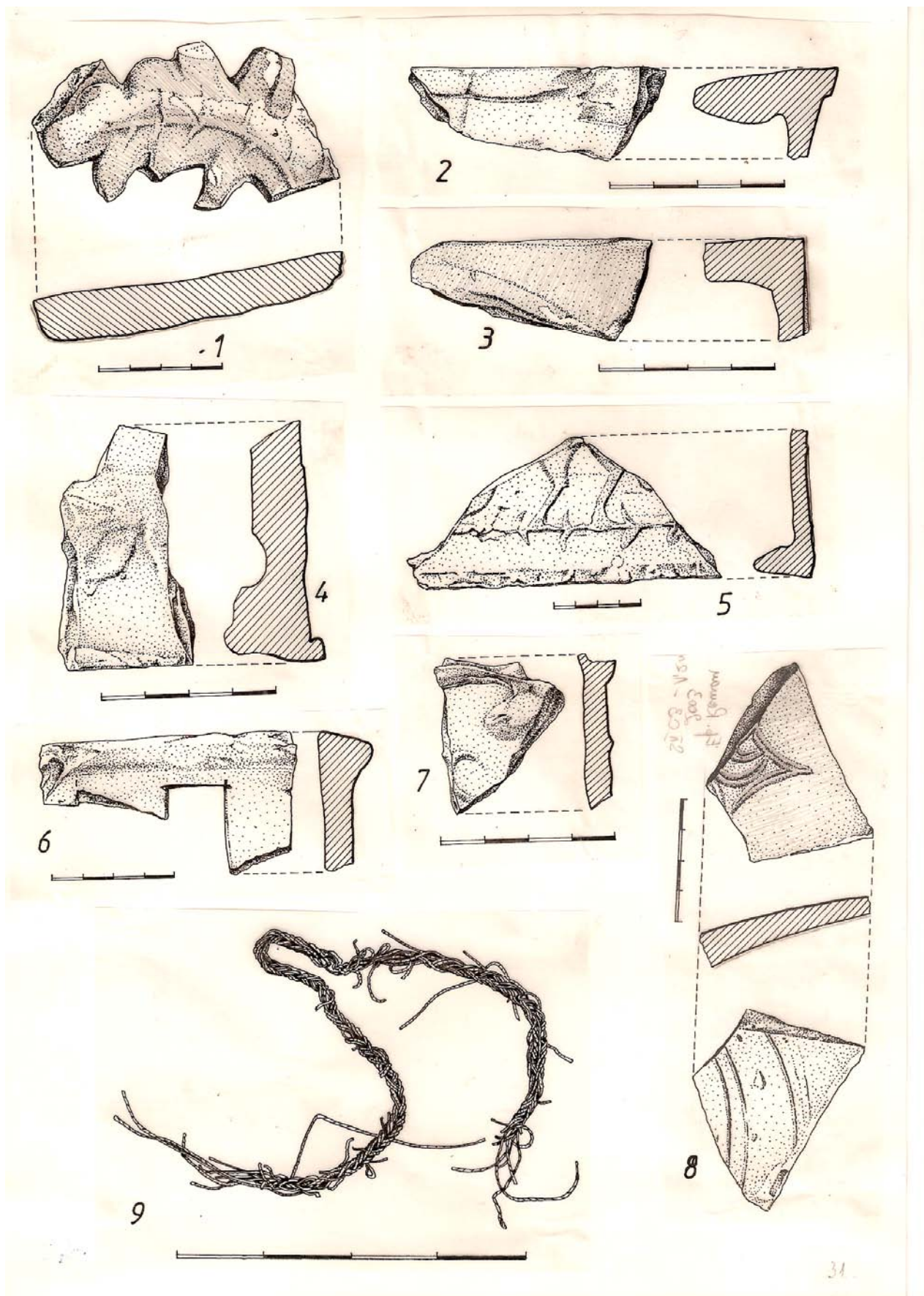

6

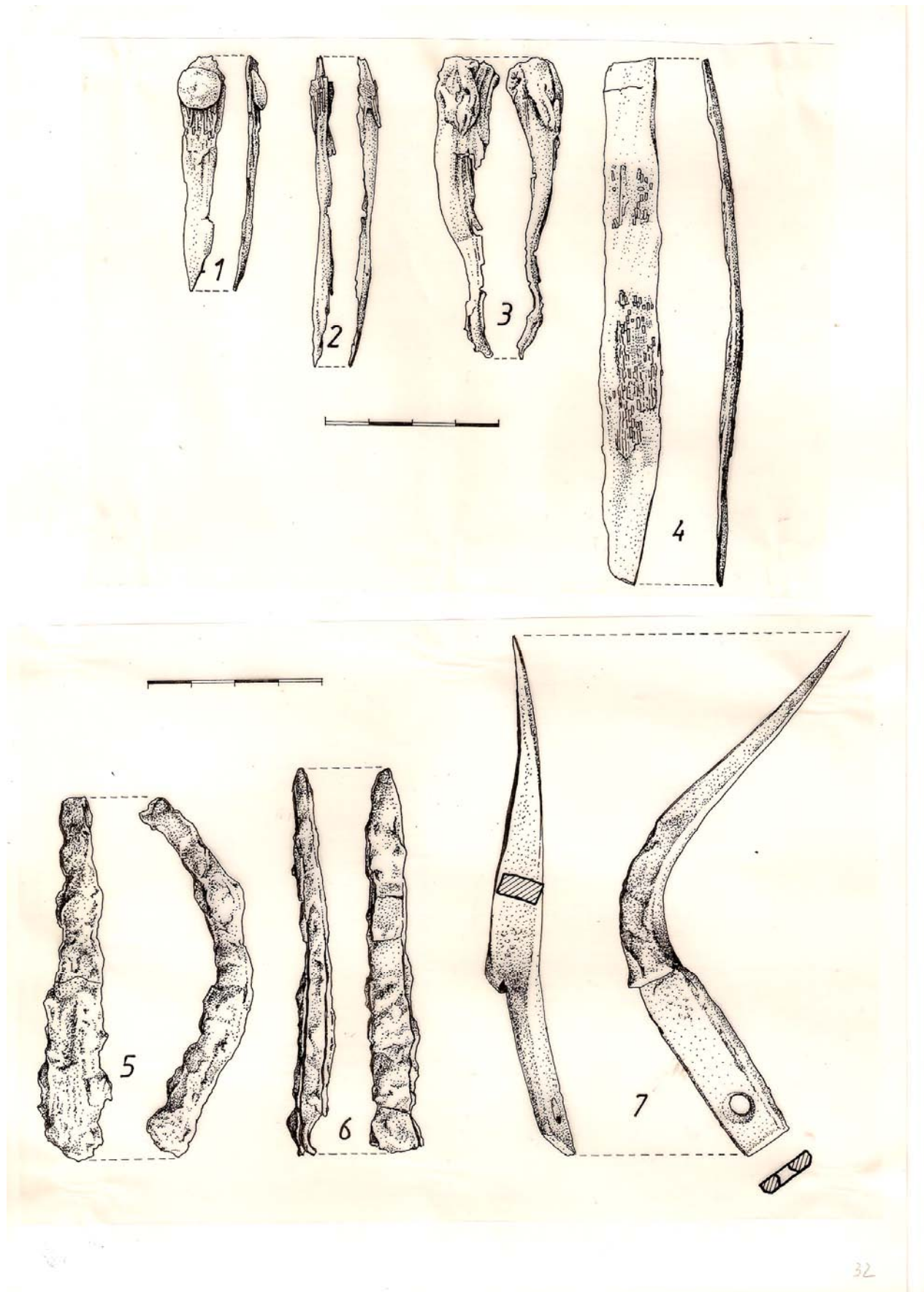
Planşa 29 - 1 - Căramidă cu inscripție - S I/2003; 2 - Cercel de bronz, 3 - Inel - S II/99, M 11; 4 - Căramidă cu inscripție - S I/2003; 5-6 - Cercei de argint - M.24/2003 - sec. XVIII-XIX

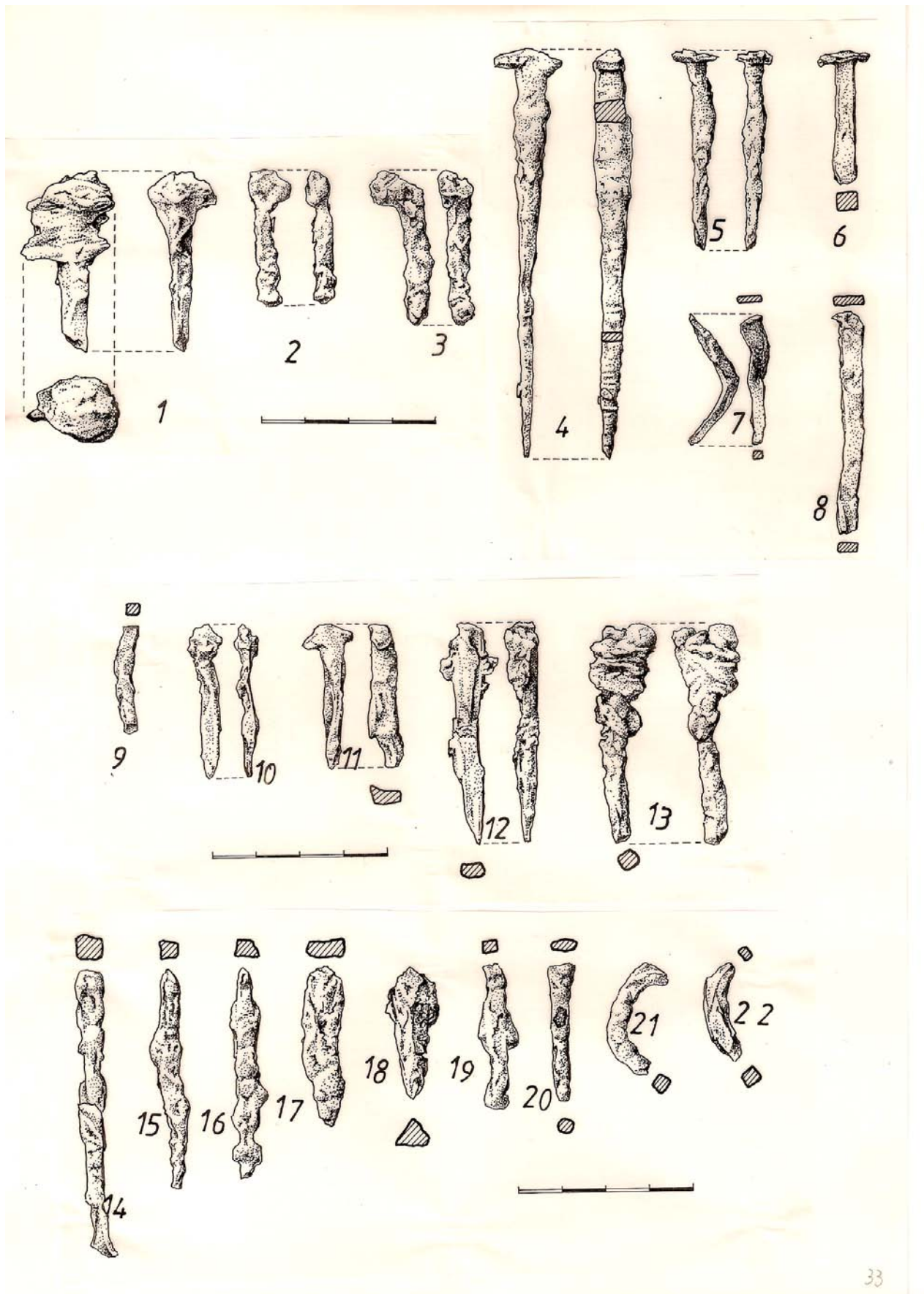
Planșa 30 - Fragmente de lemn cu ținte. Urme de țesături și nasturi globulari -1-6 - S I - 2003; 7, 9-12 - M.28; 8 - M.3 - sec. XVII-XIX

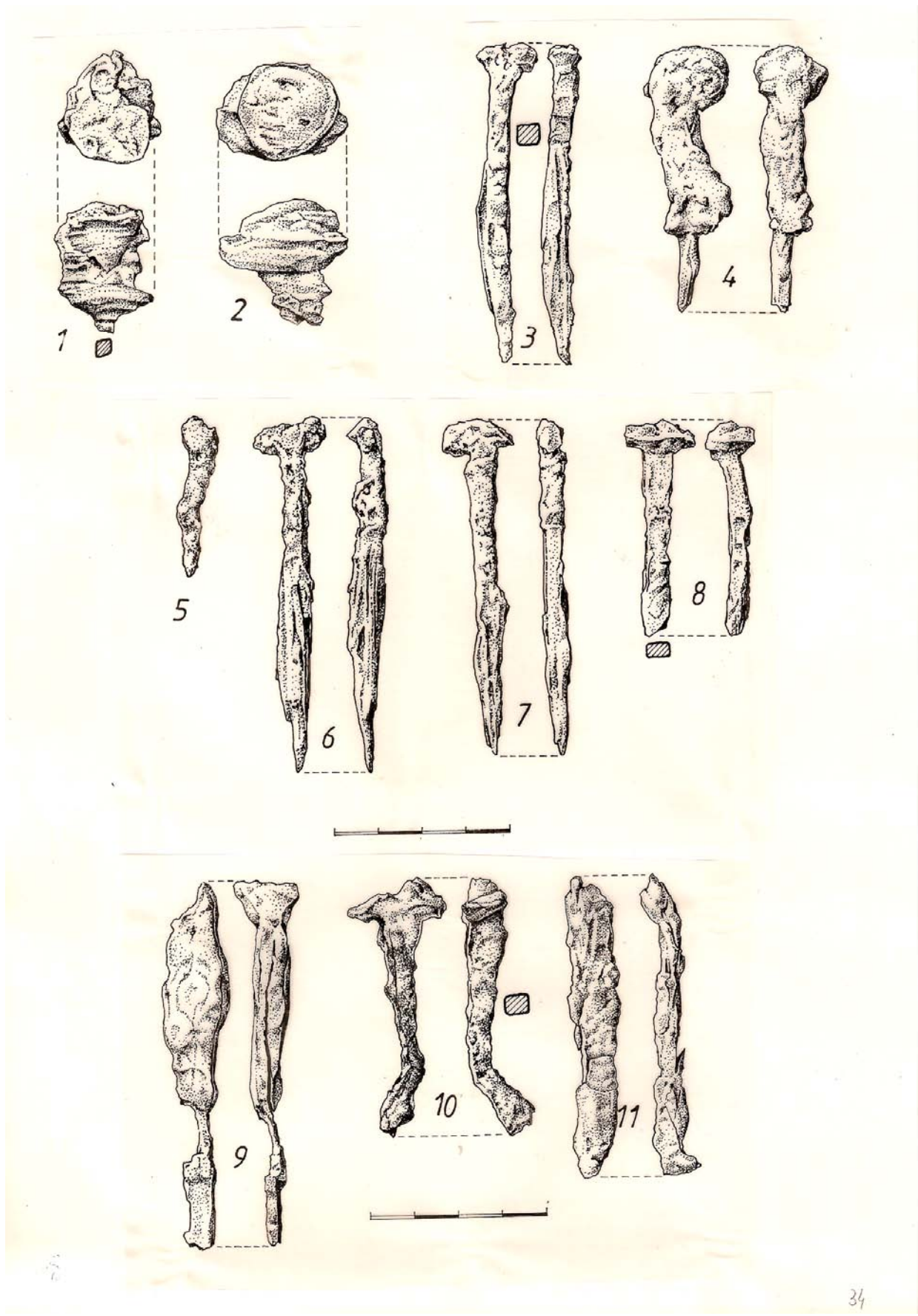
Planșa 31 - 1-4,6,8 Cahle de sobă - sec. XVI-XVIII - S II/2003; 5,7 - Groapa cu frescă; 9 - Fragment țesătură - M.32/2003

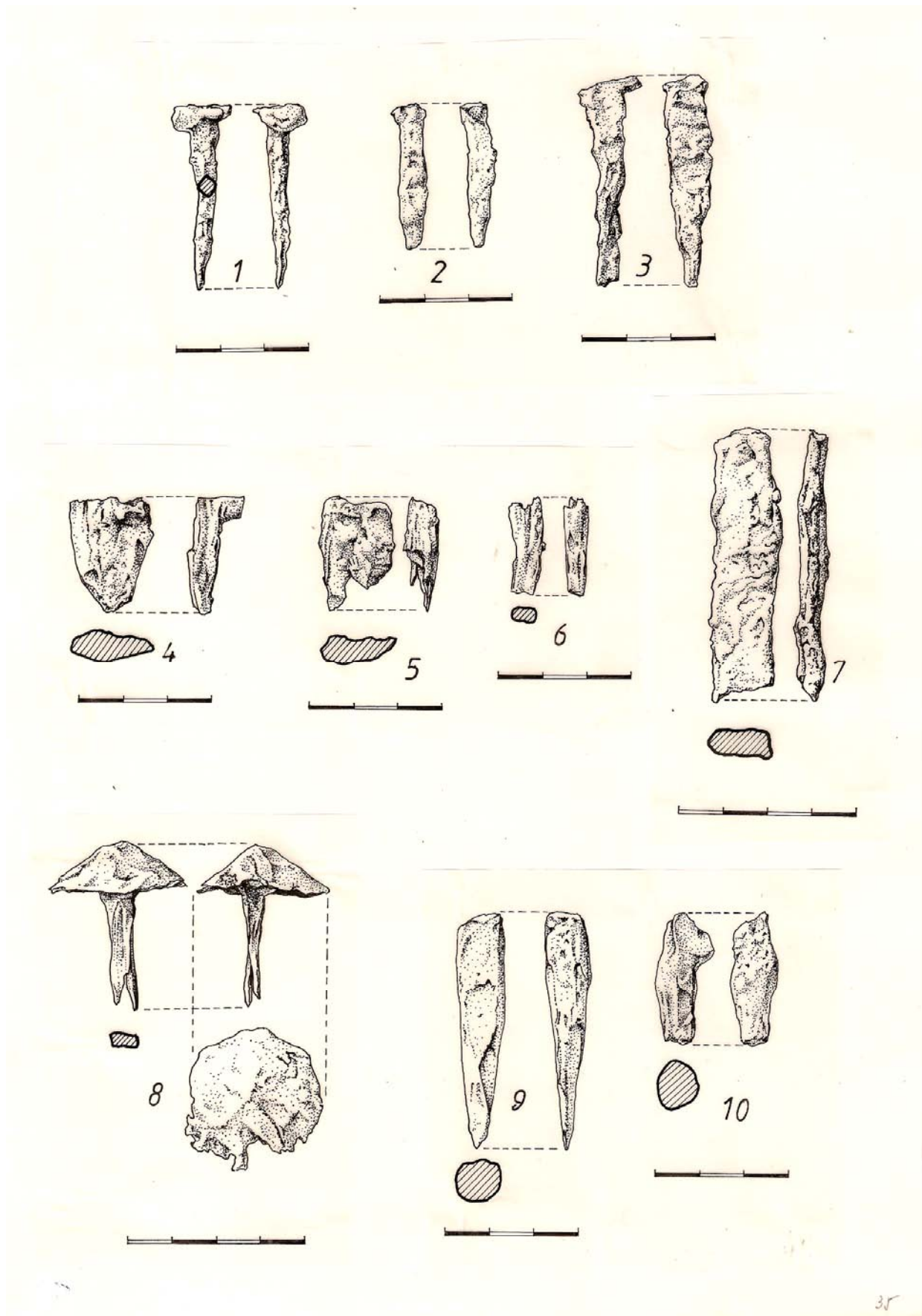
Planșa 32 - 1-4 - Fragmente de lemn cu ținte și urme de țesătură - S I/2003 - M.28; 5-7
Obiecte din fier - sec. XVI-XIX

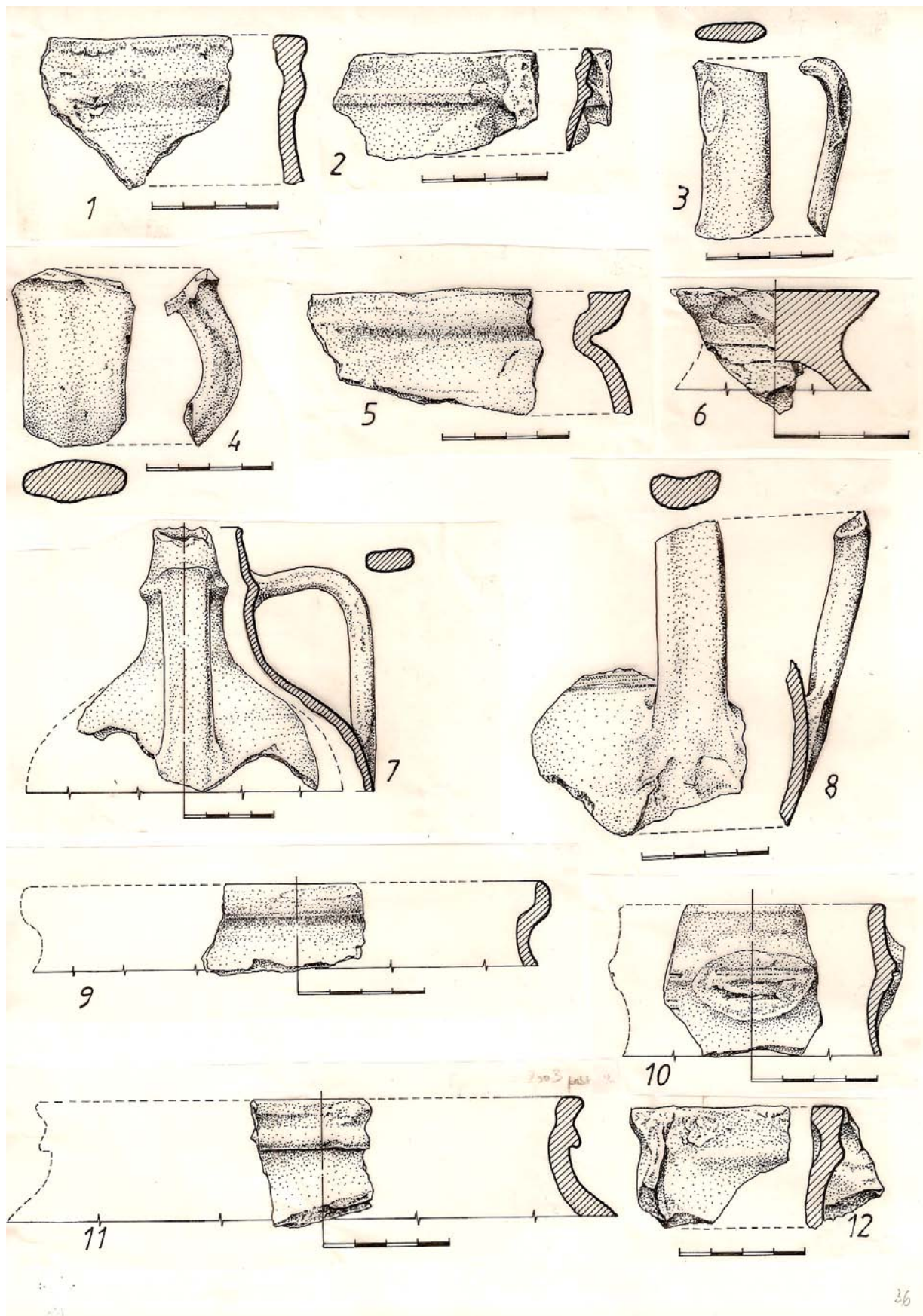
Planșa 33 - 1-3 - S I/2003 - M.33; 4-6 -S I/2003 - M.29; 7-22 -S II/2003 - sec. XVII-XIX

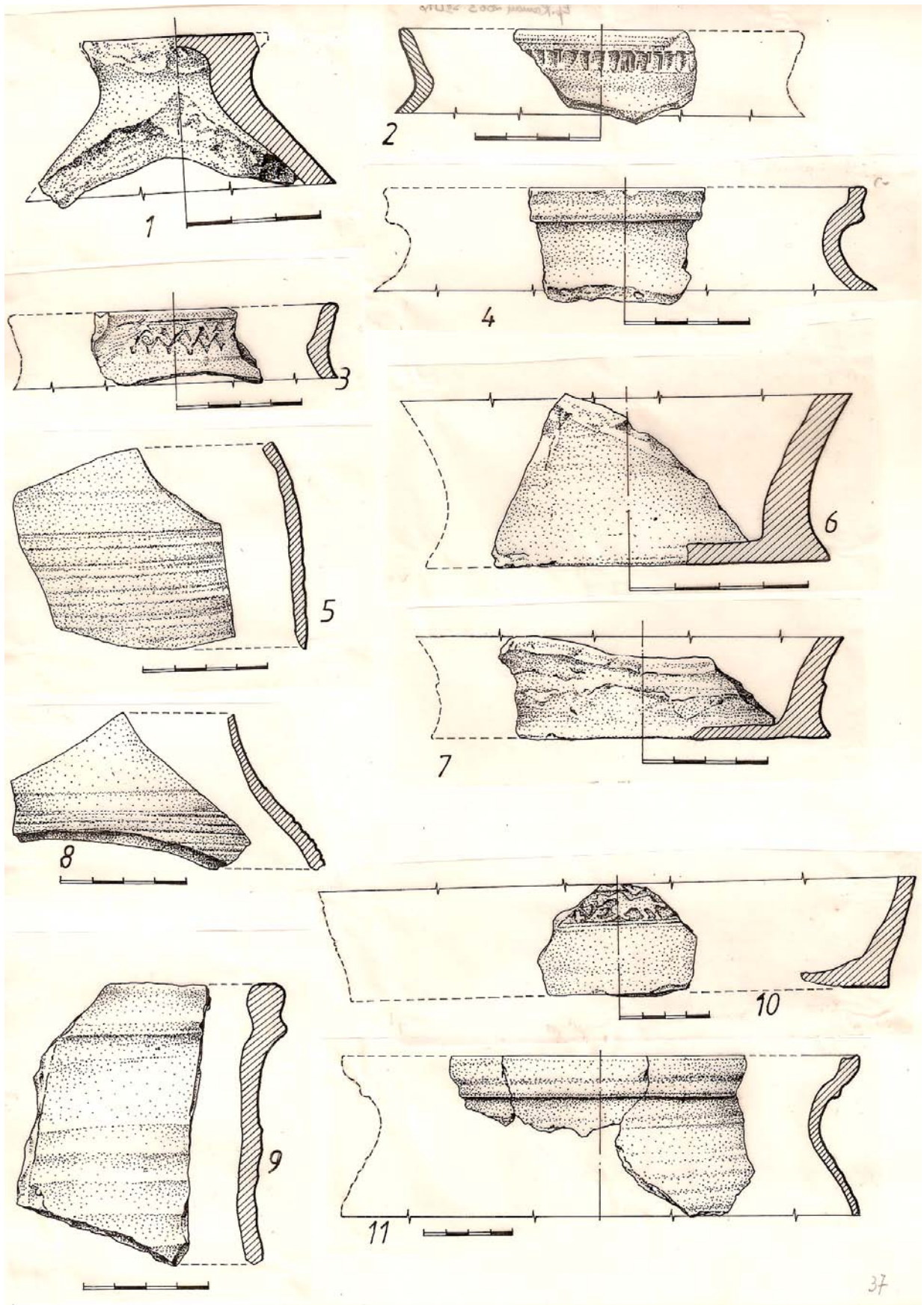
Planșa 34 - 1-11 - Cuie de sicrie - sec. XVII-XIX

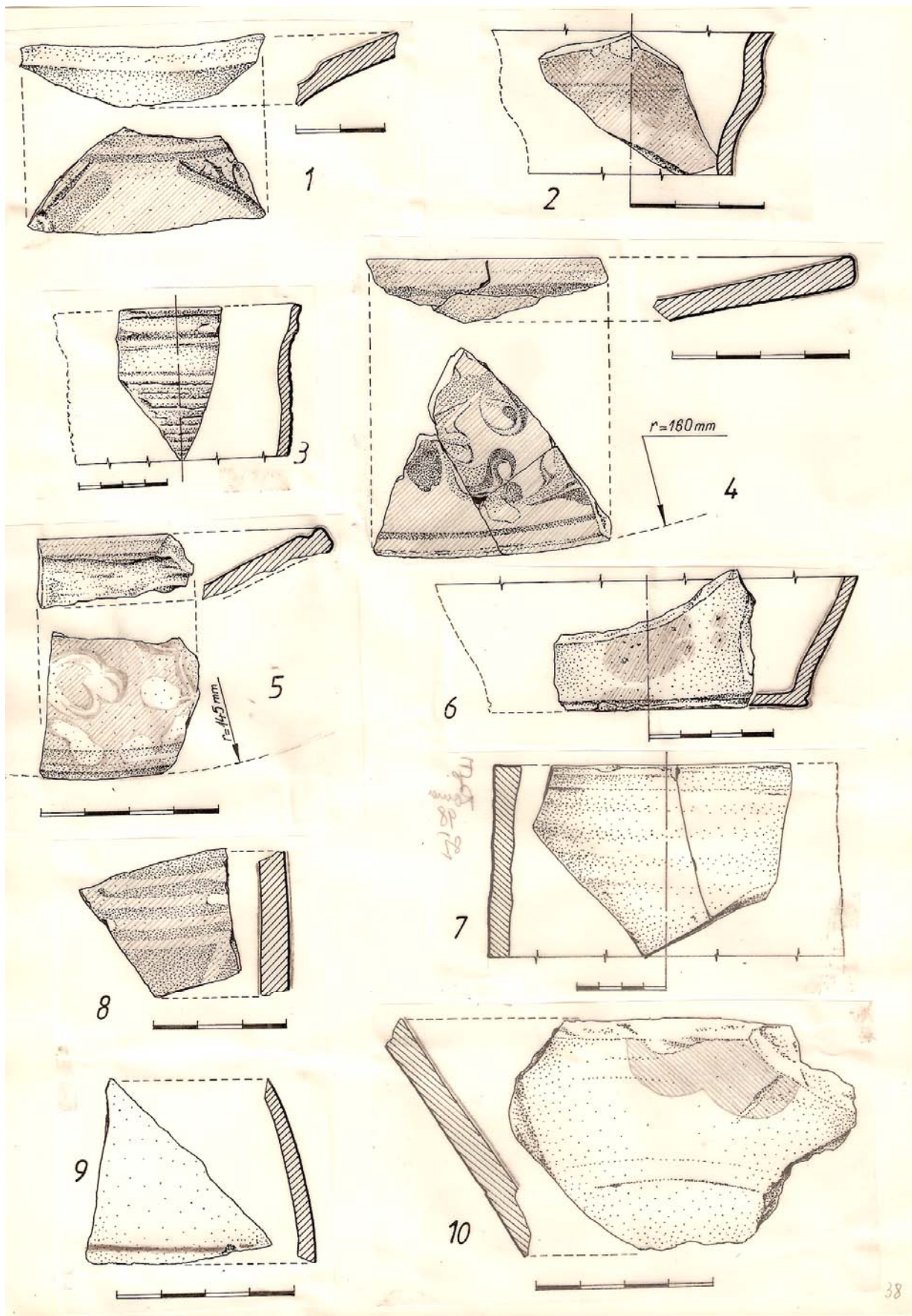
Planșa 35 - Cuie de sicrie -1-6 - M.3/2003; 7-8 - S II /2003; 9,10 - M.3 (2003)

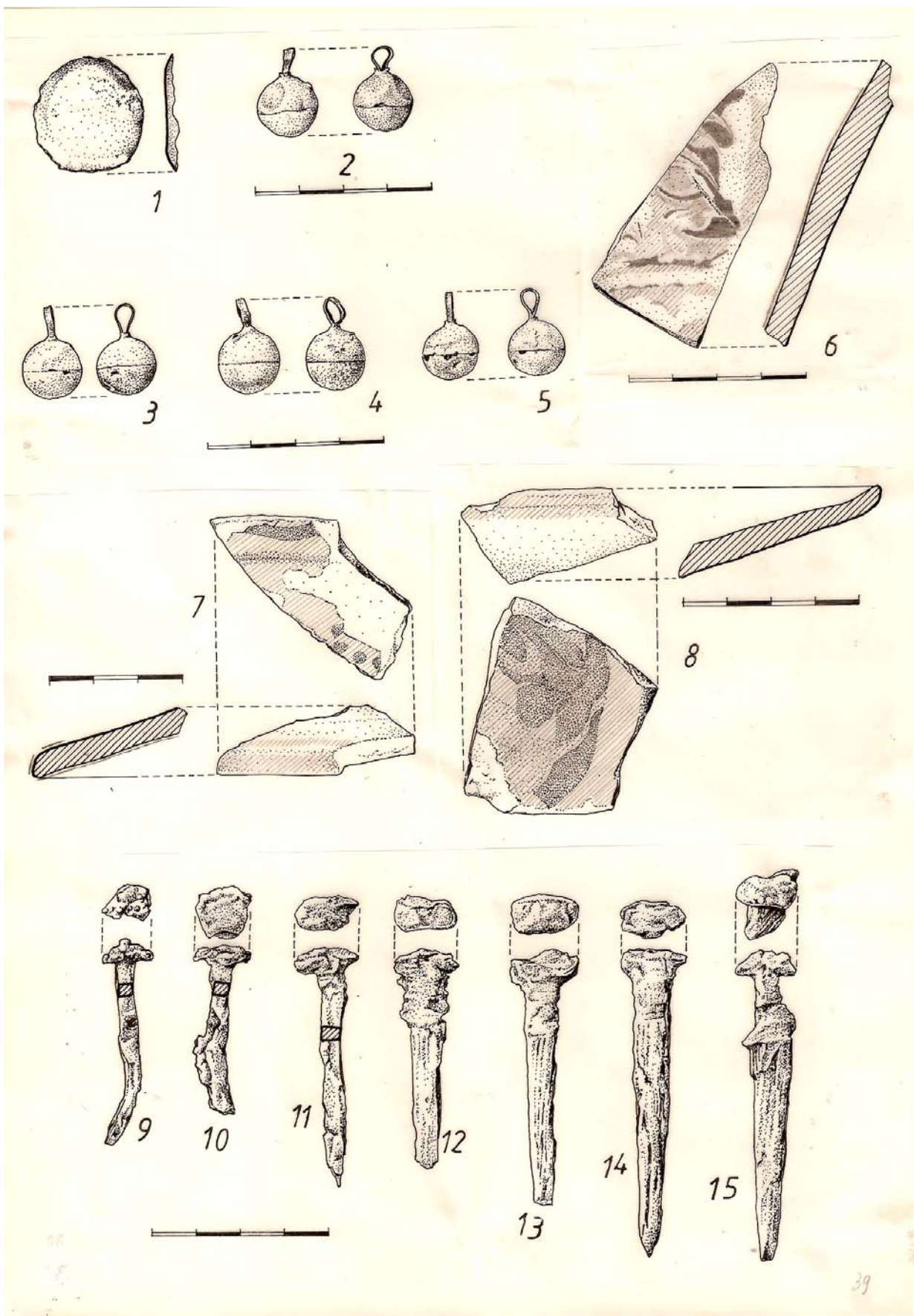
Plansa 36 - Ceramică sec. XVI-XVII: 1,2,4,5,7,9 - S II/2003; 3,6,8,12 - Groapa cu frescă

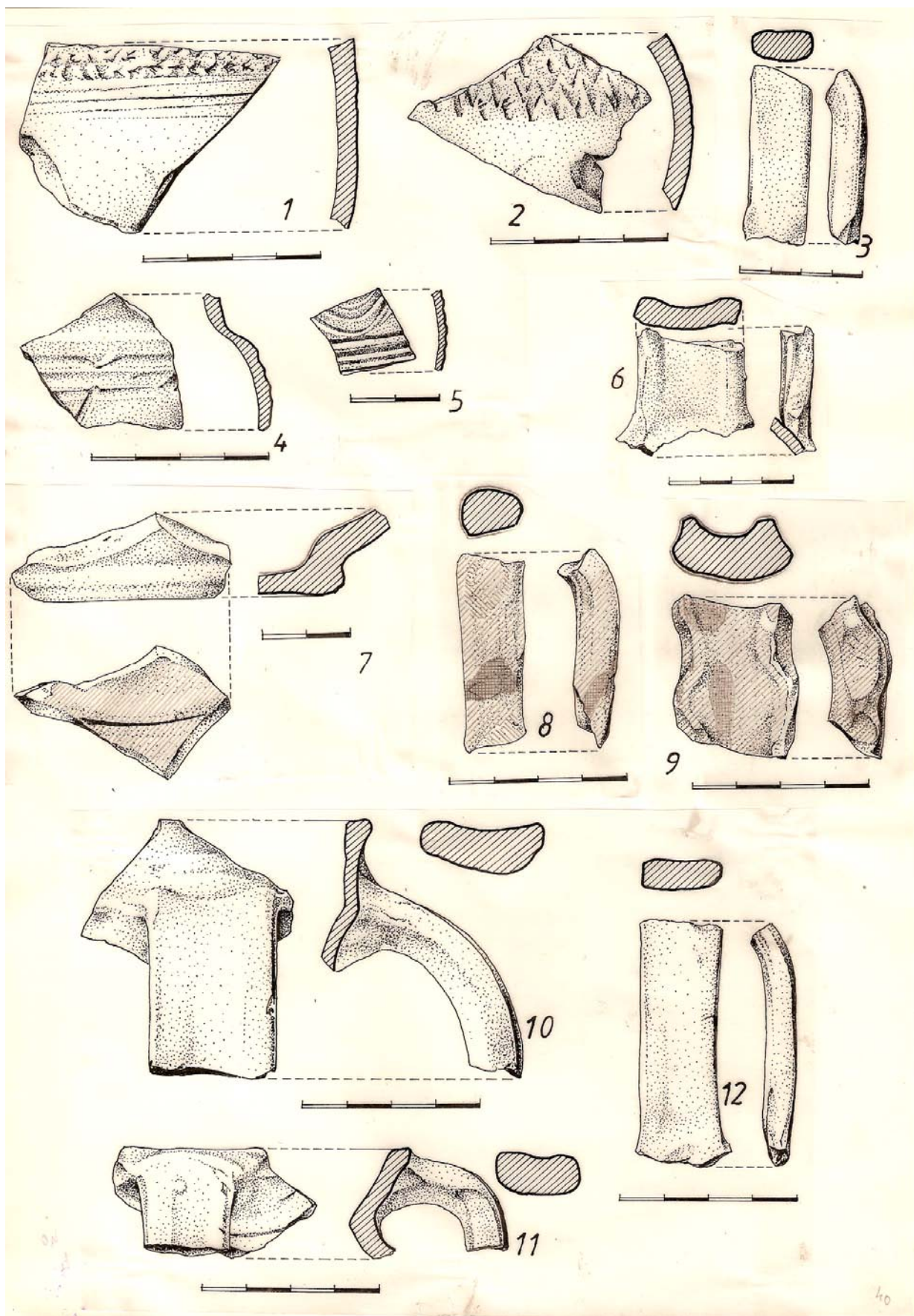
Planşa 37 - Ceramică sec. XIV-XV - 1-11 - S II/2003

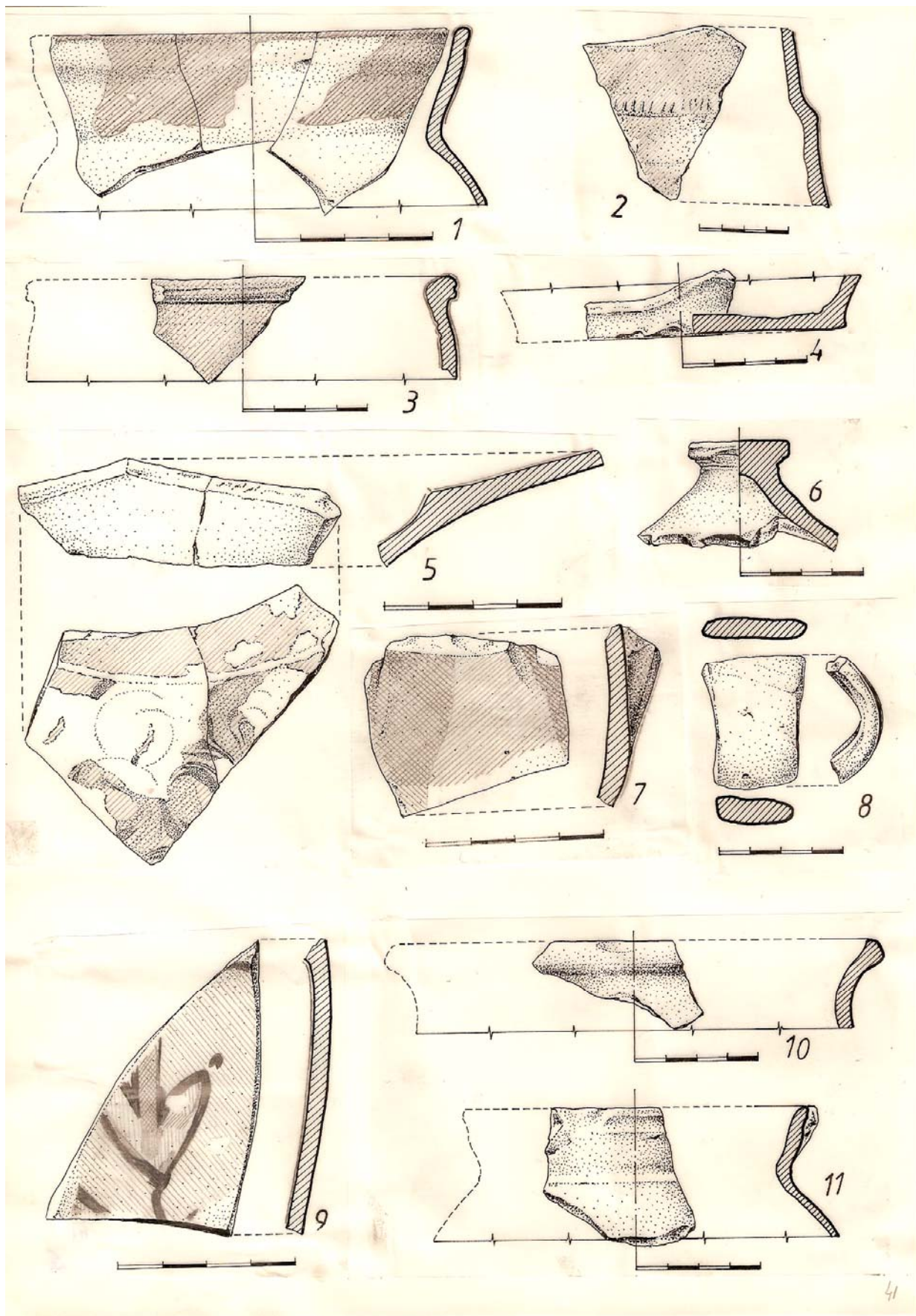
Planșa 38 - 1-10 - Ceramică sec. XVI-XVIII - S II/2003

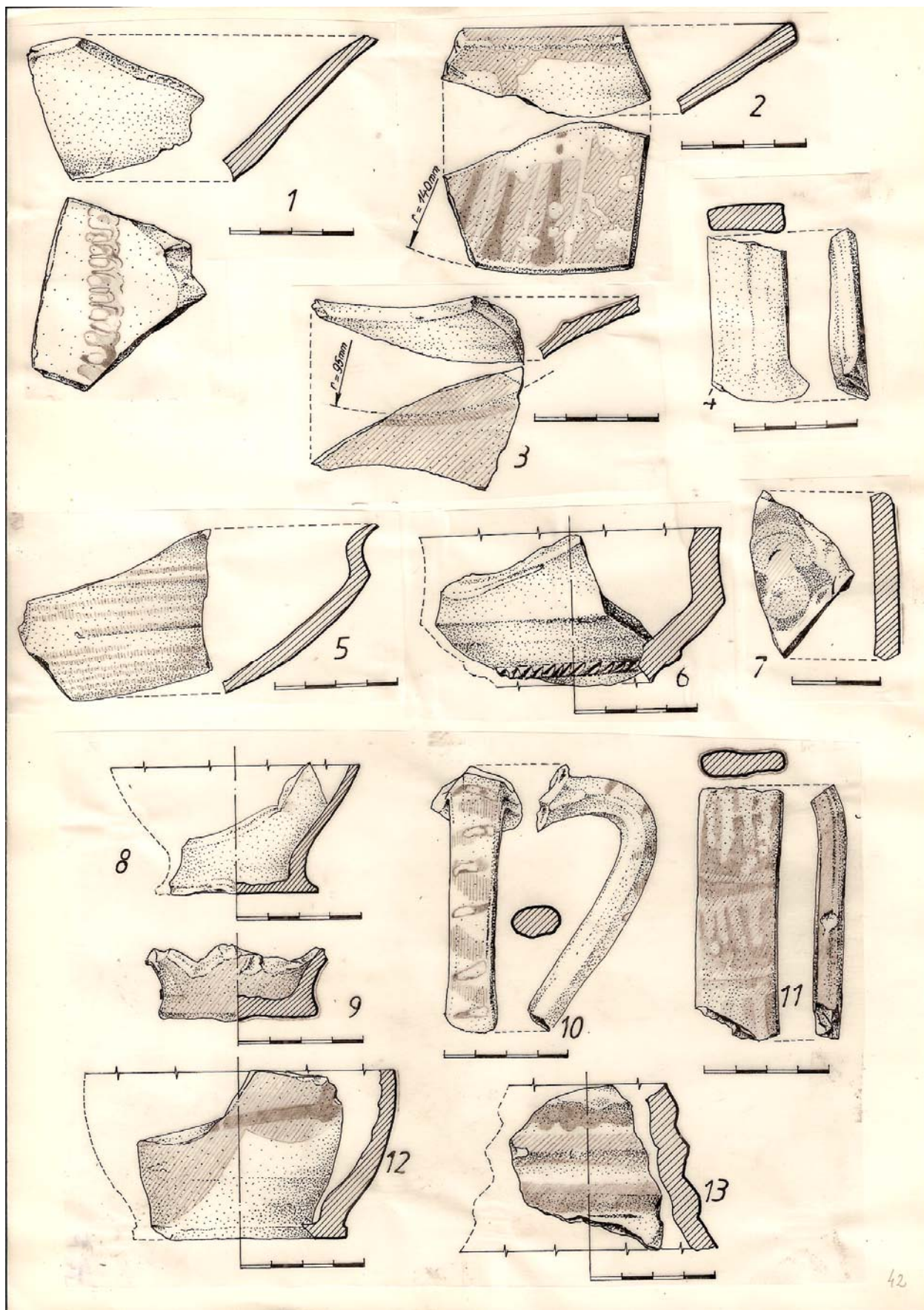
Planșa 39 - Obiecte din bronz, fier și ceramică, sec. XVI-XVIII - 1; 9 -15- Cuie fier - M.19/2004; 2-5 - M.13/2004; 6-8- Ceramică - S I/2004

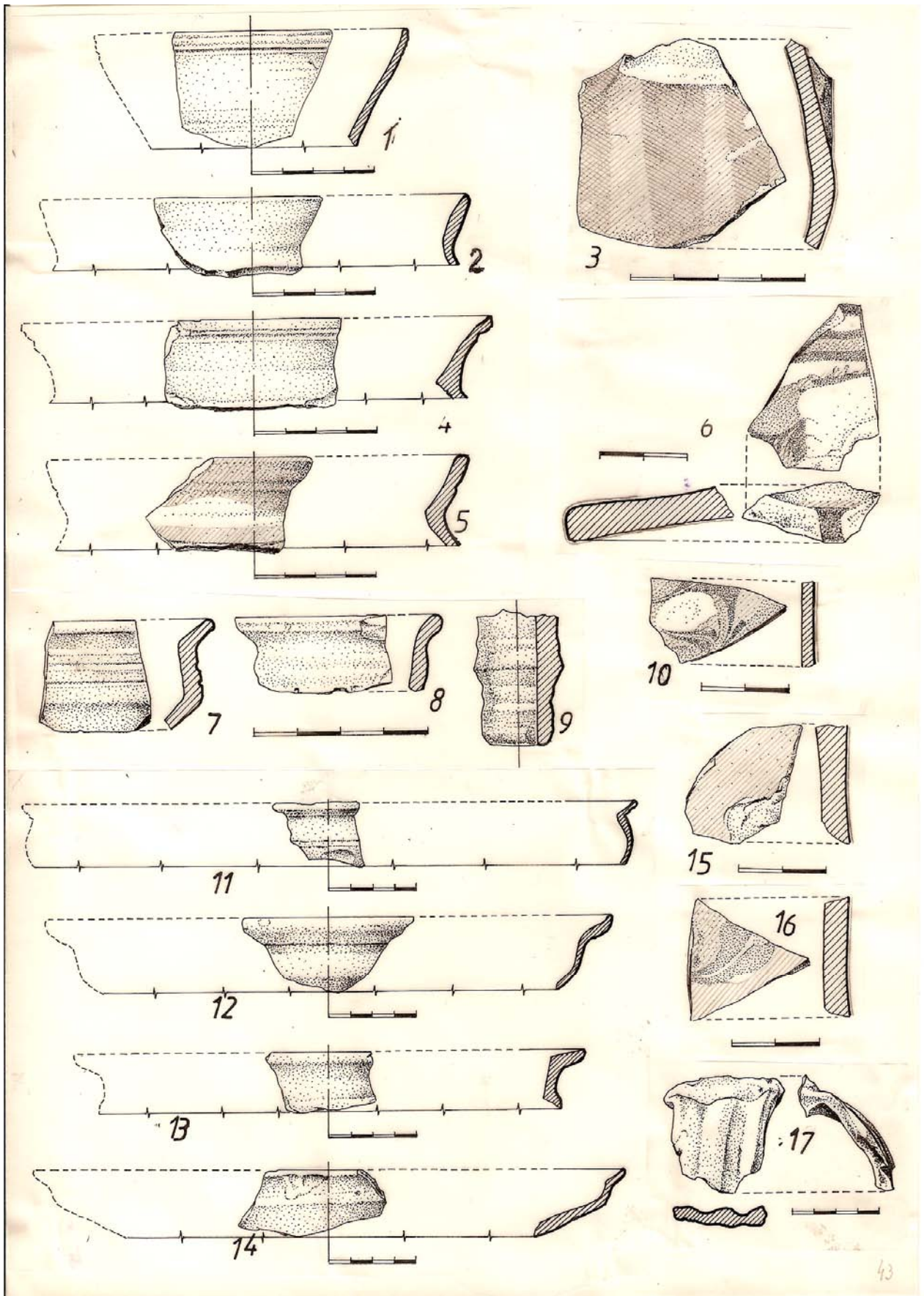
Planșa 40 - 1-12 - Ceramică sec. XVI - Groapa cu frescă

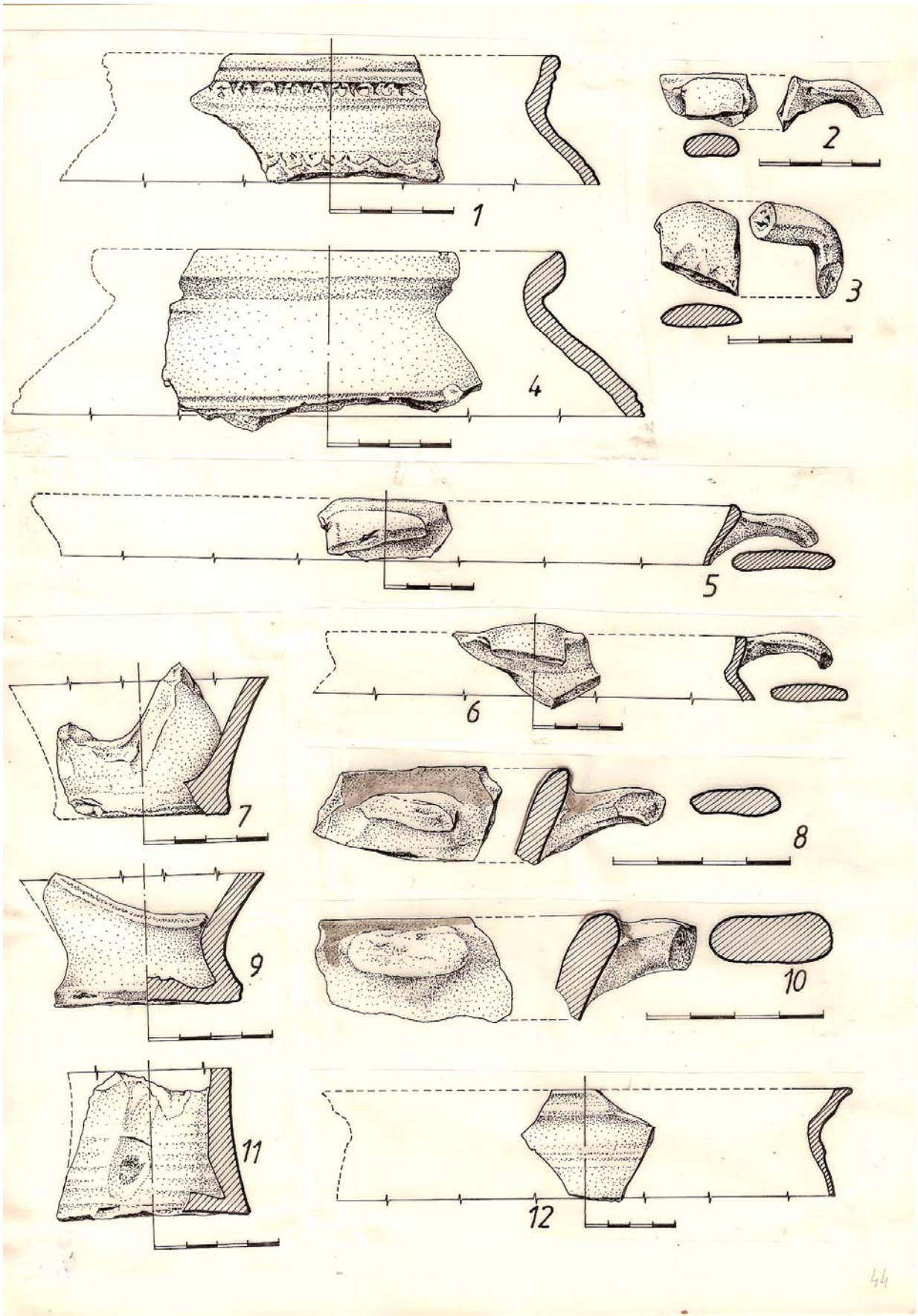
Planșa 41 - 1-11 - Ceramică sec. XVI - Groapa cu frescă

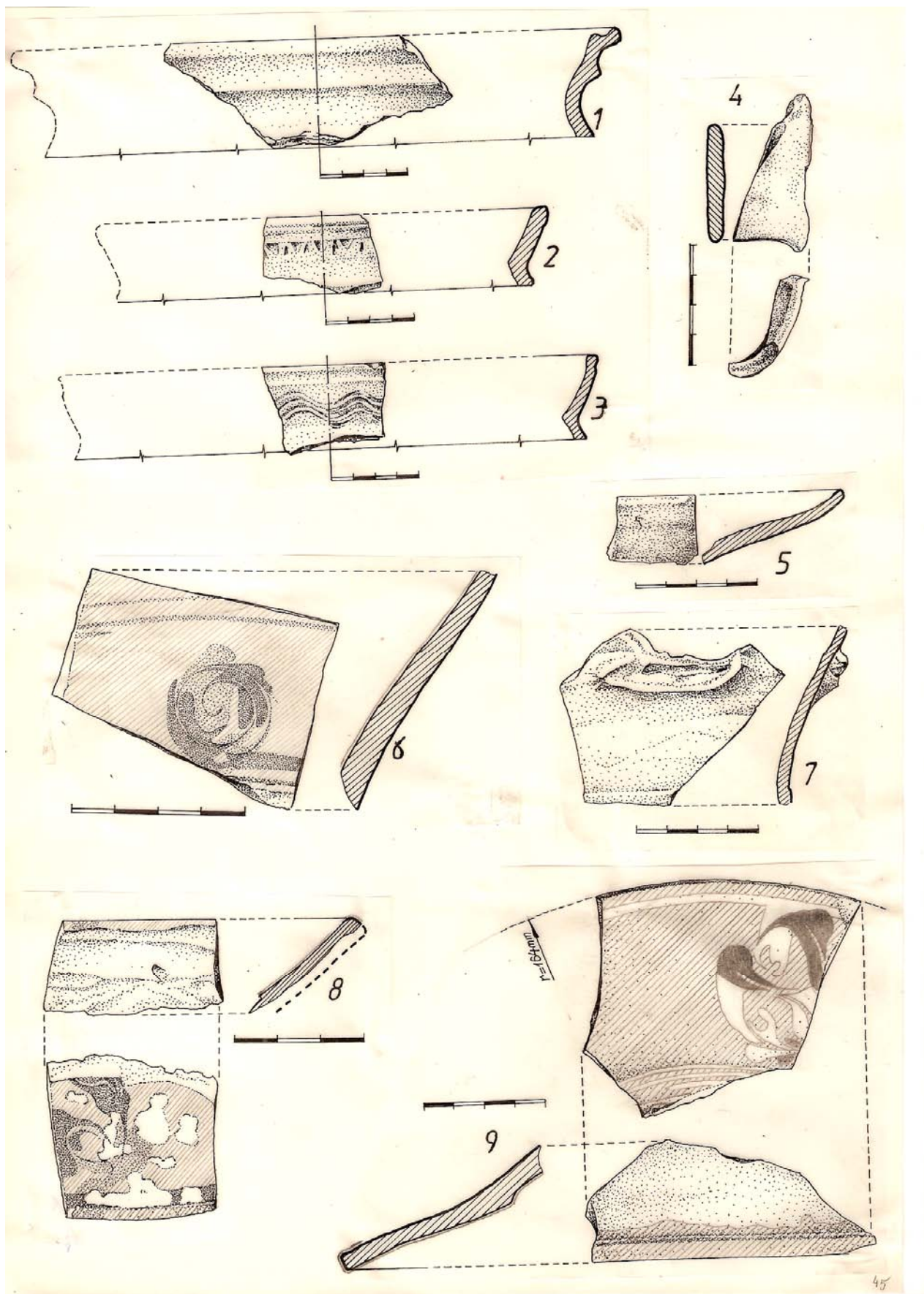
Planșa 42 - 1-13 - Ceramică sec. XVI - Groapa cu frescă

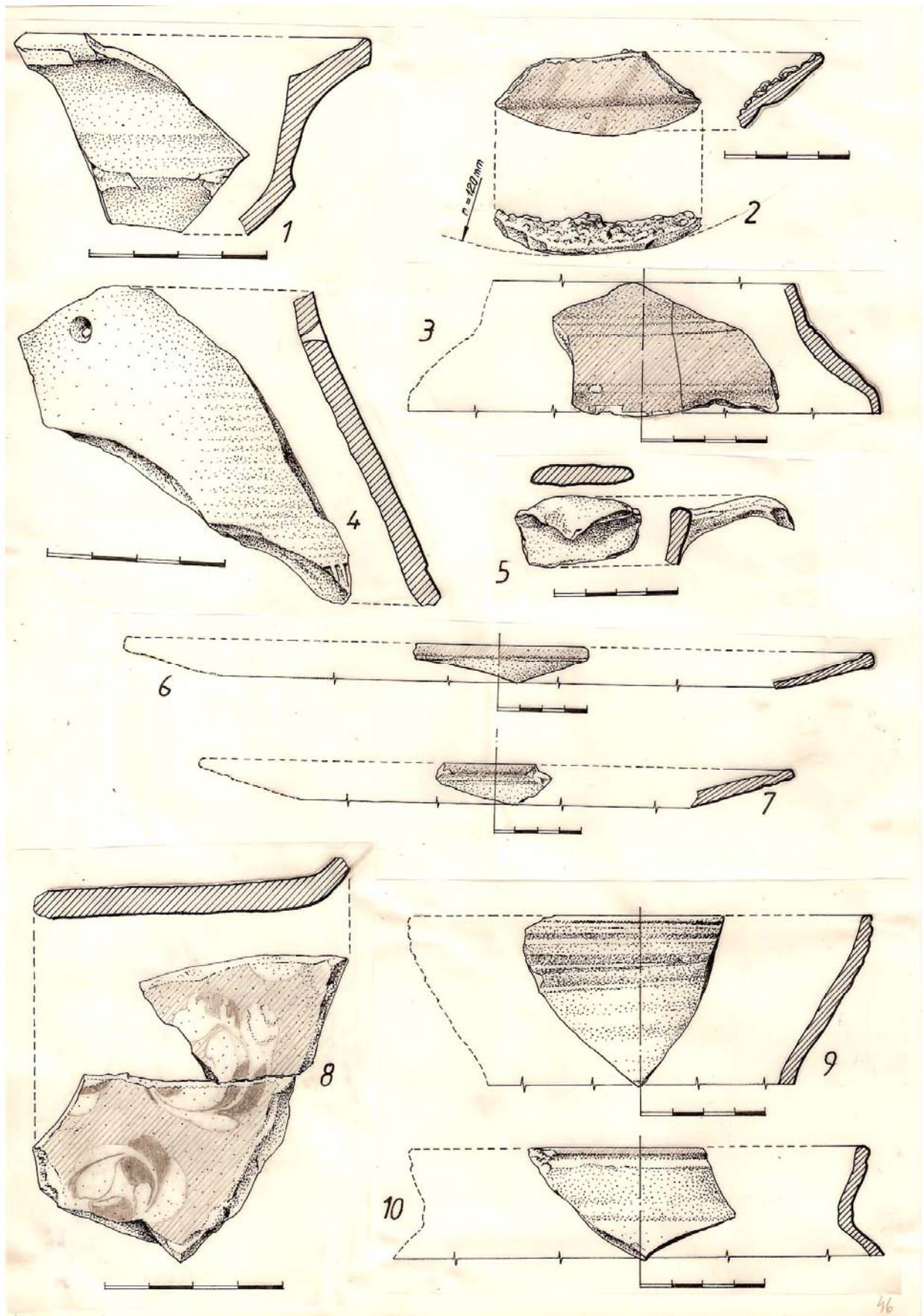
Planșa 43 - 1-17 - Ceramică sec. XVI - Groapa cu frescă

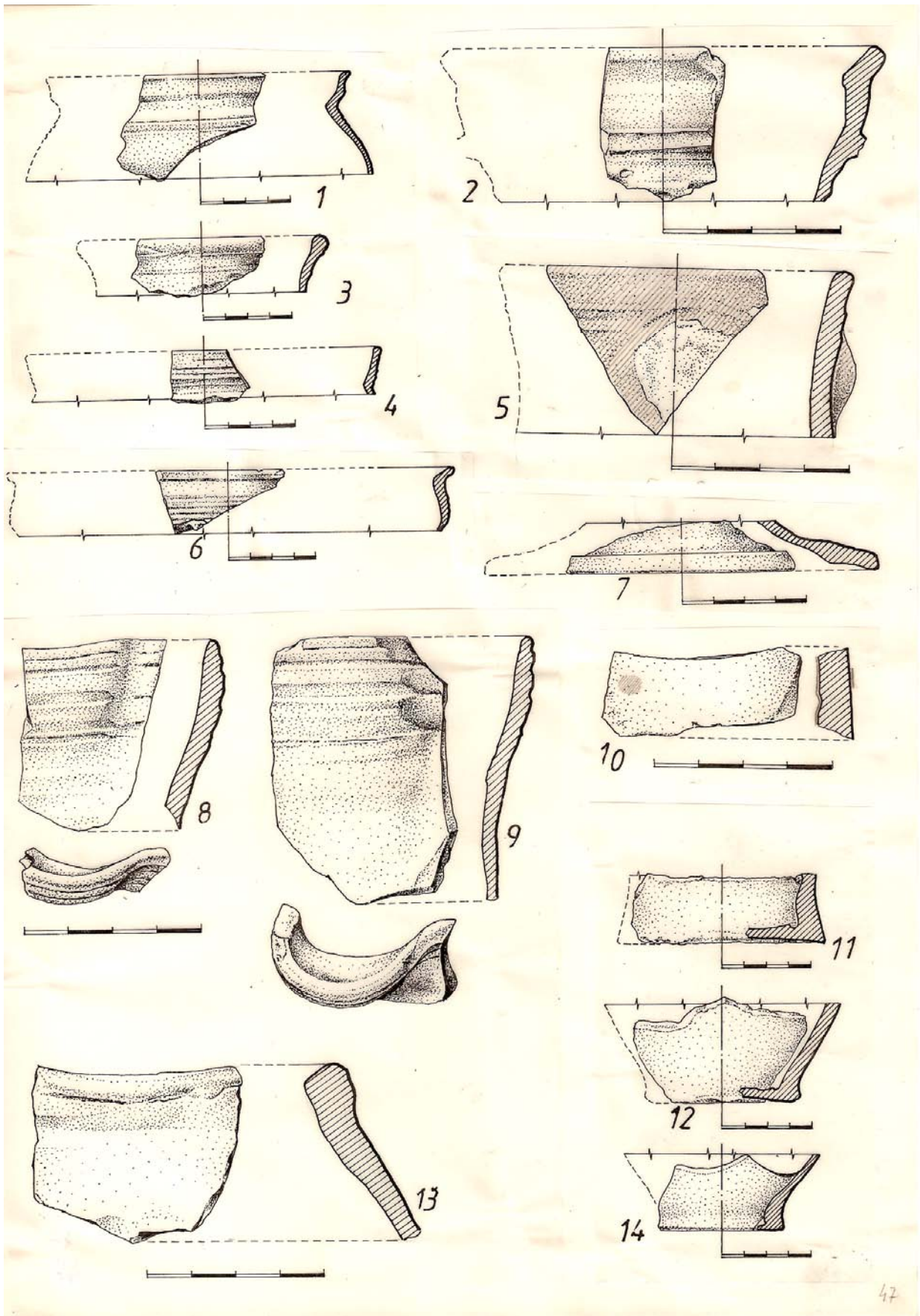
Planșa 44 - 1-12 - Ceramică sec. XVI - Groapa cu frescă

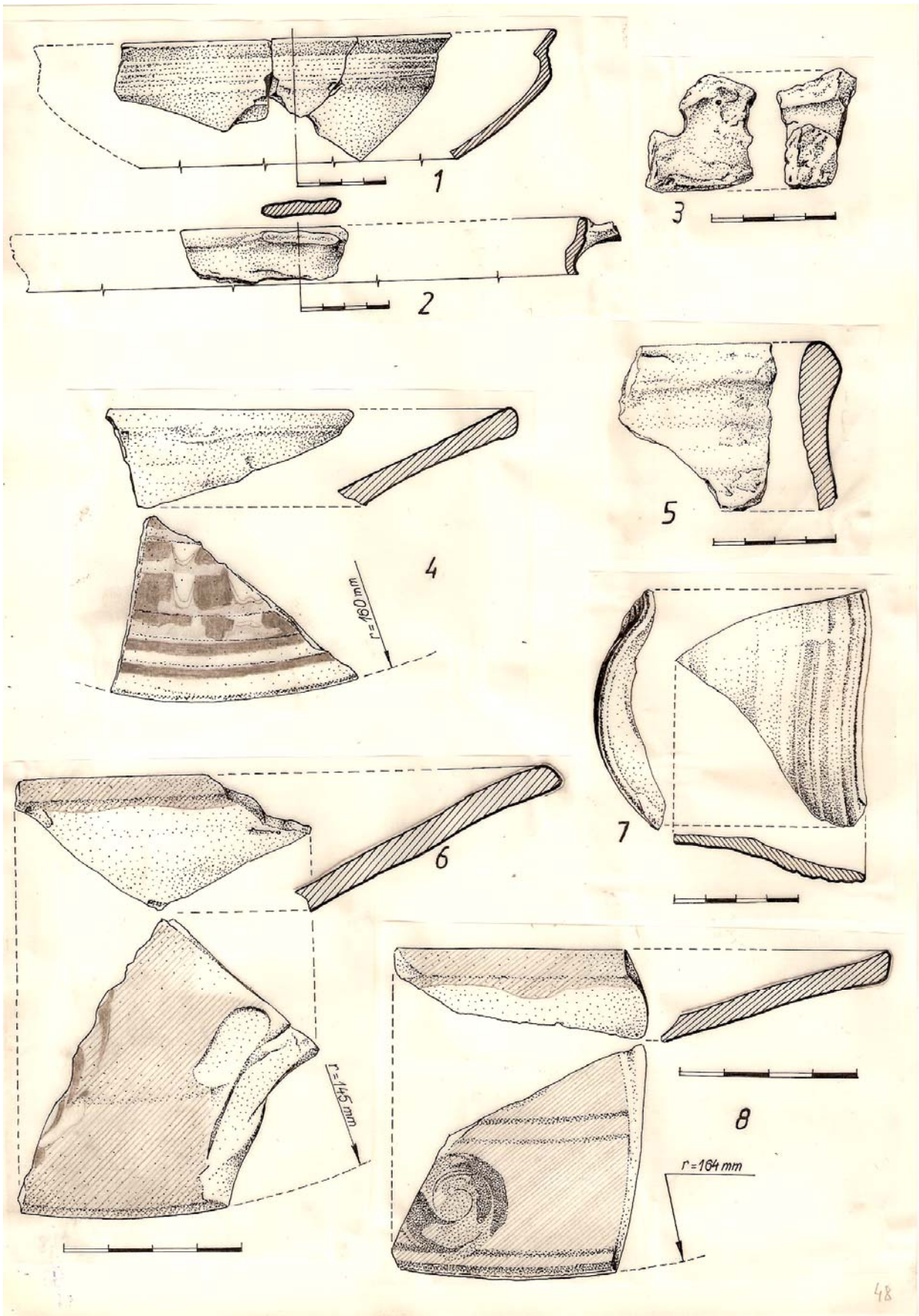
Planșa 45 - 1-9 - Ceramică sec. XVI-XVIII - passim

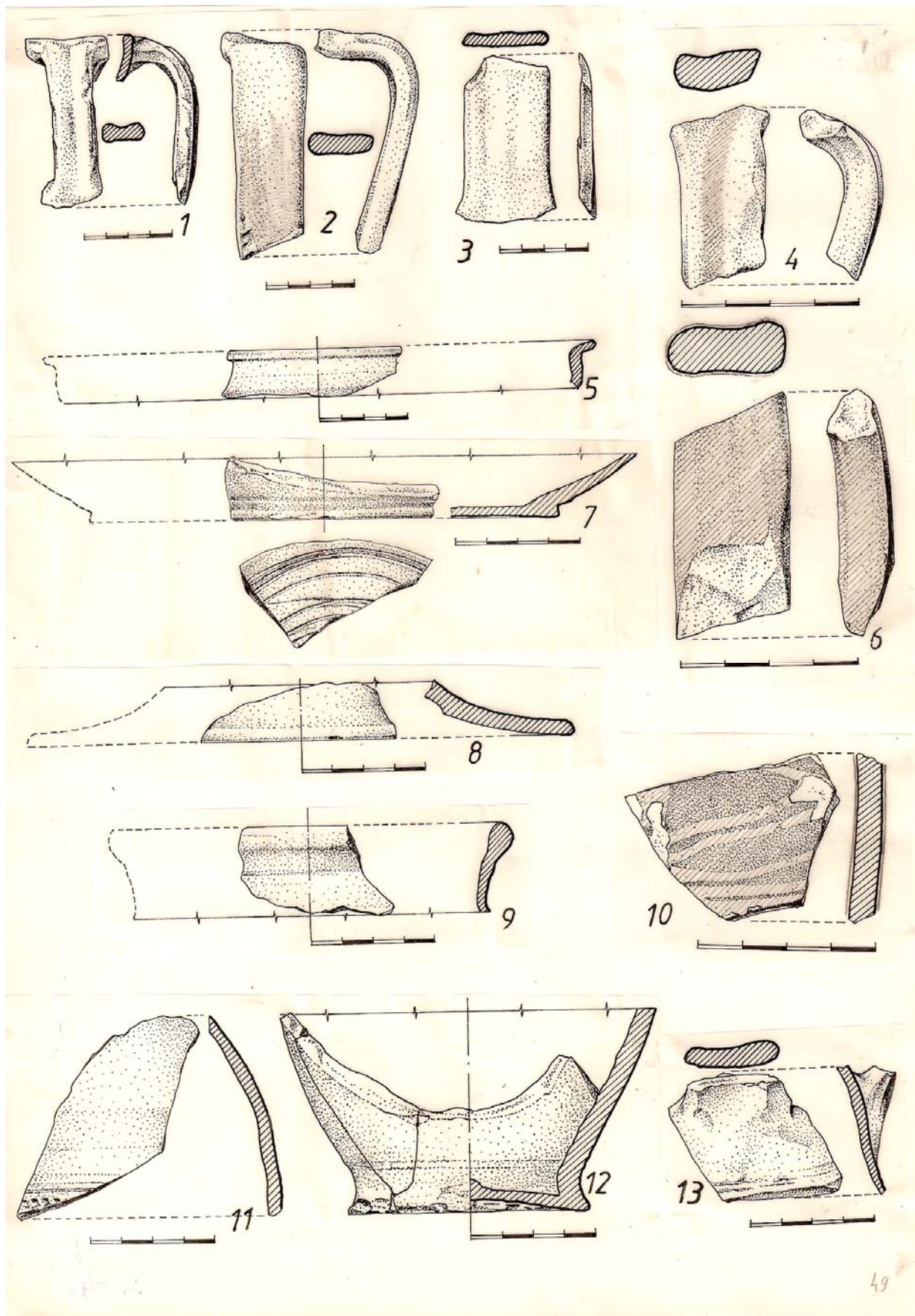
Planșa 46 - 1-10 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

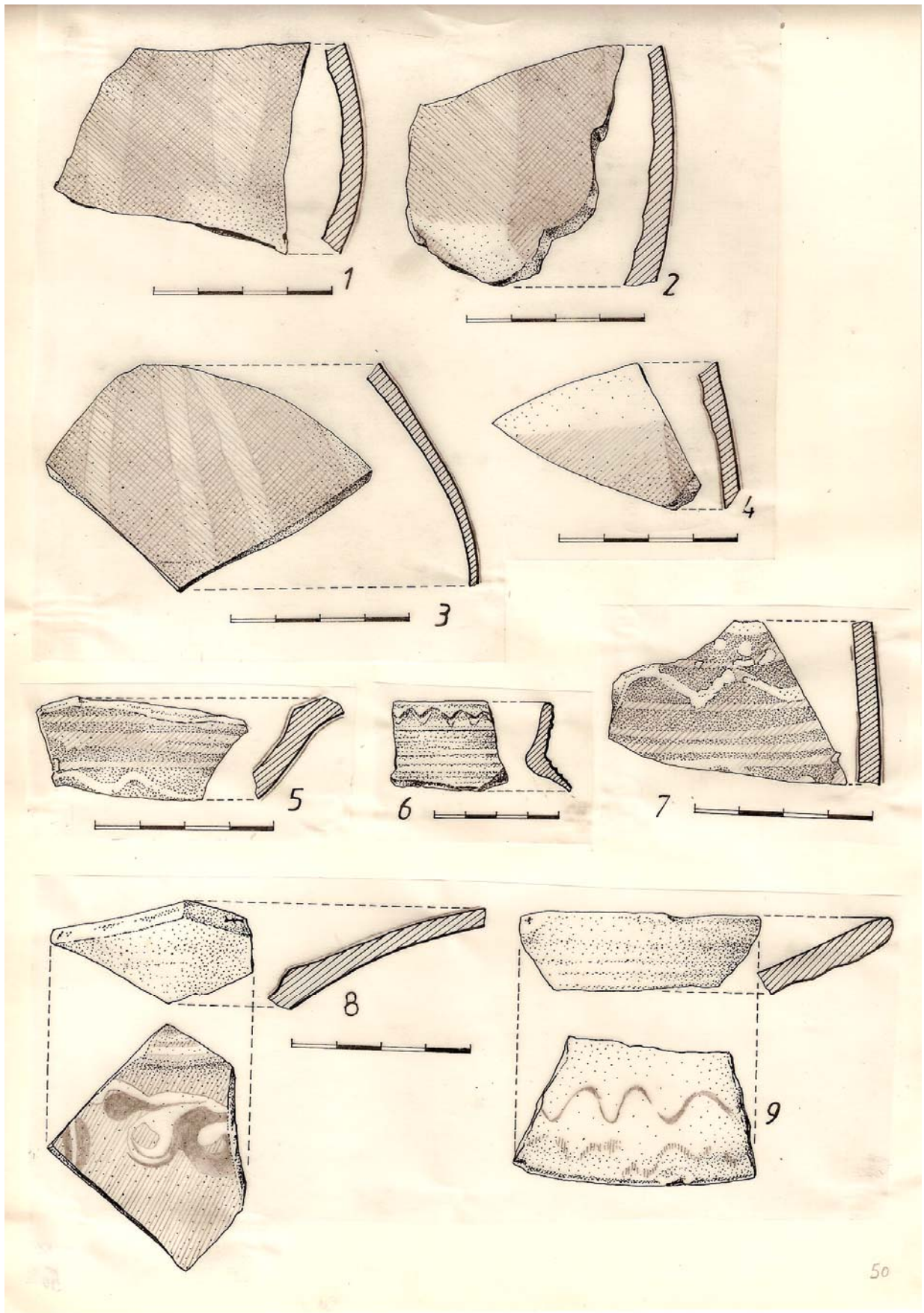
Plansa 47 - 1-14 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

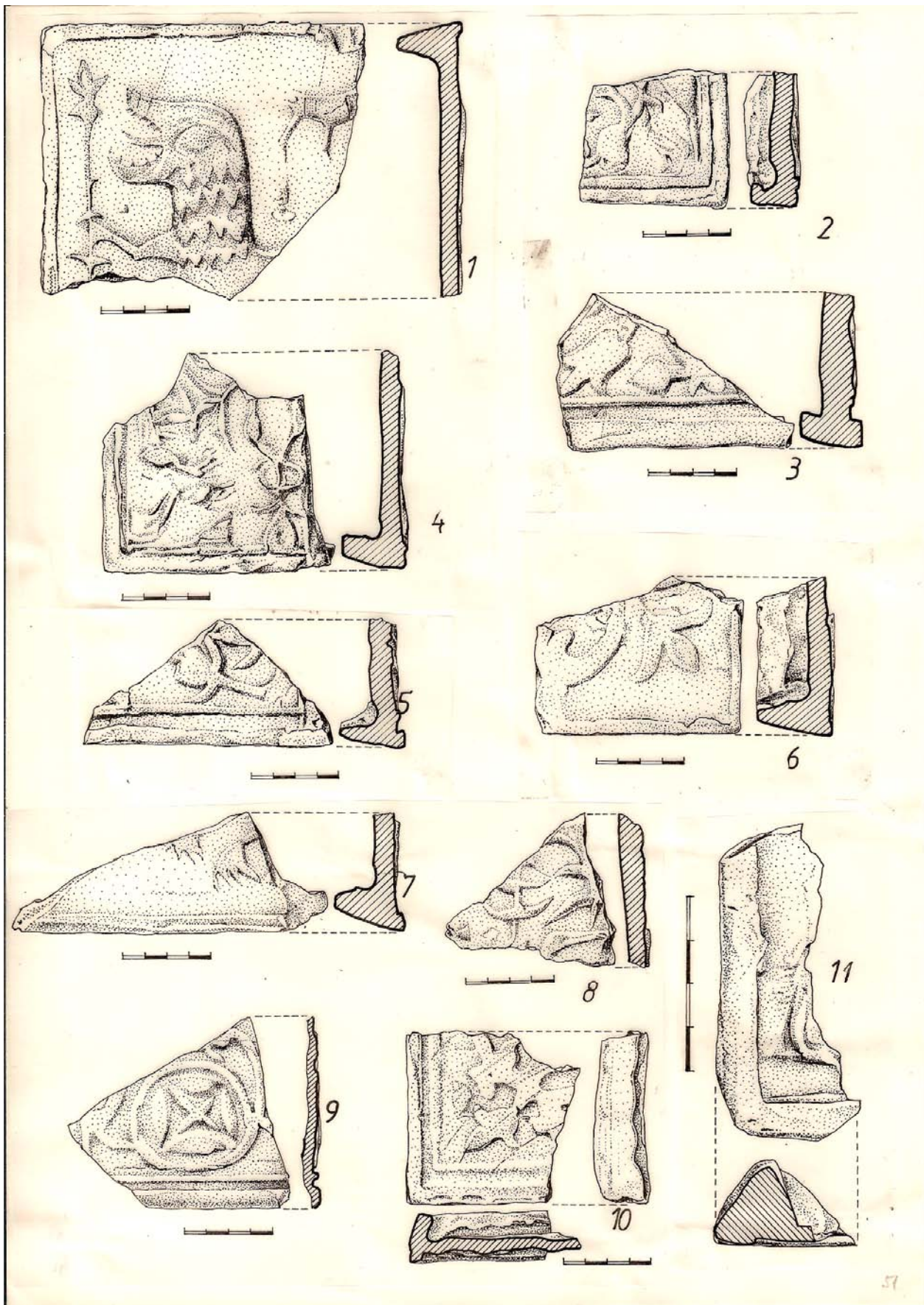
Planșa 48 - 1-8 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

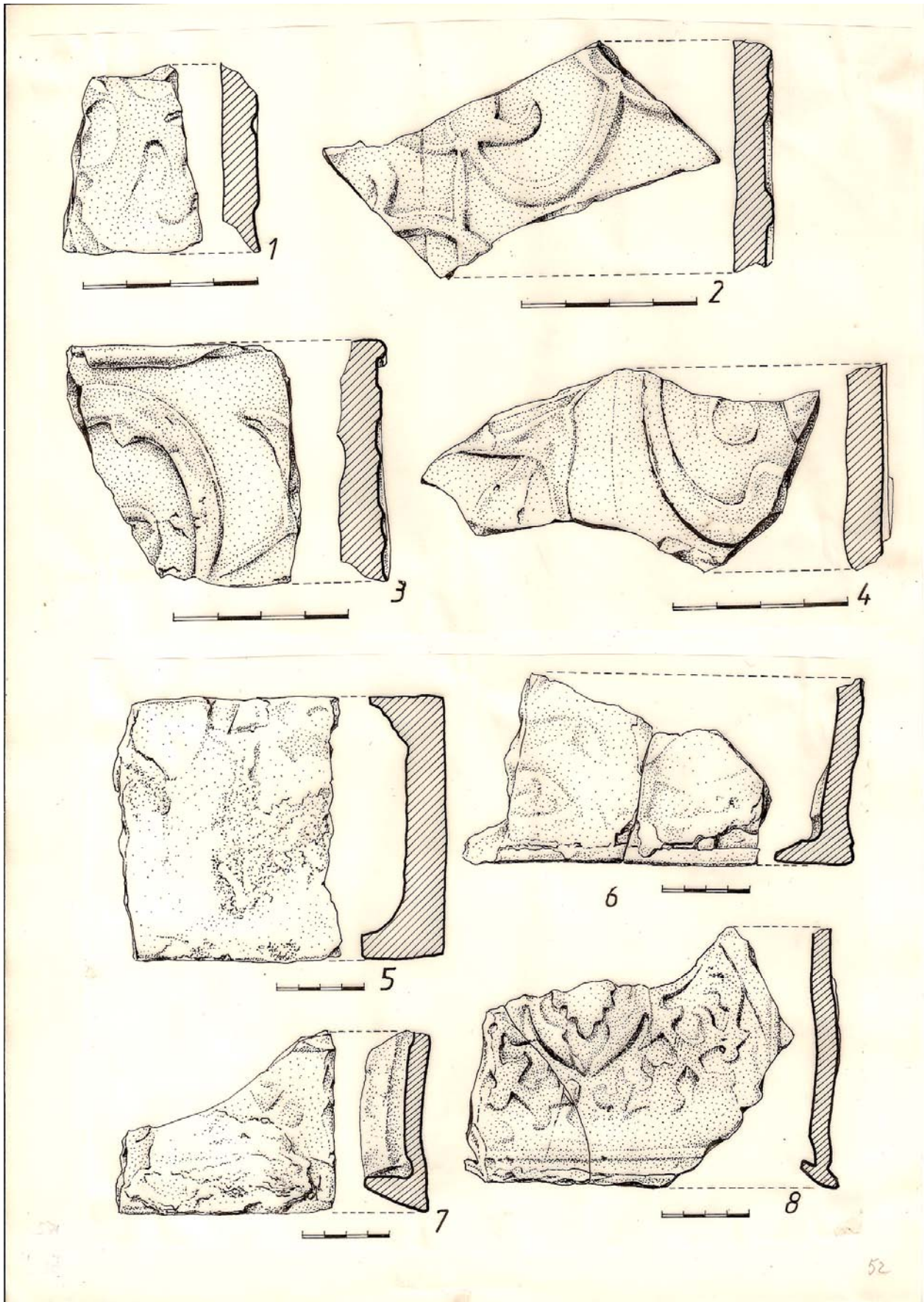
Planșa 49 - 1-13 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

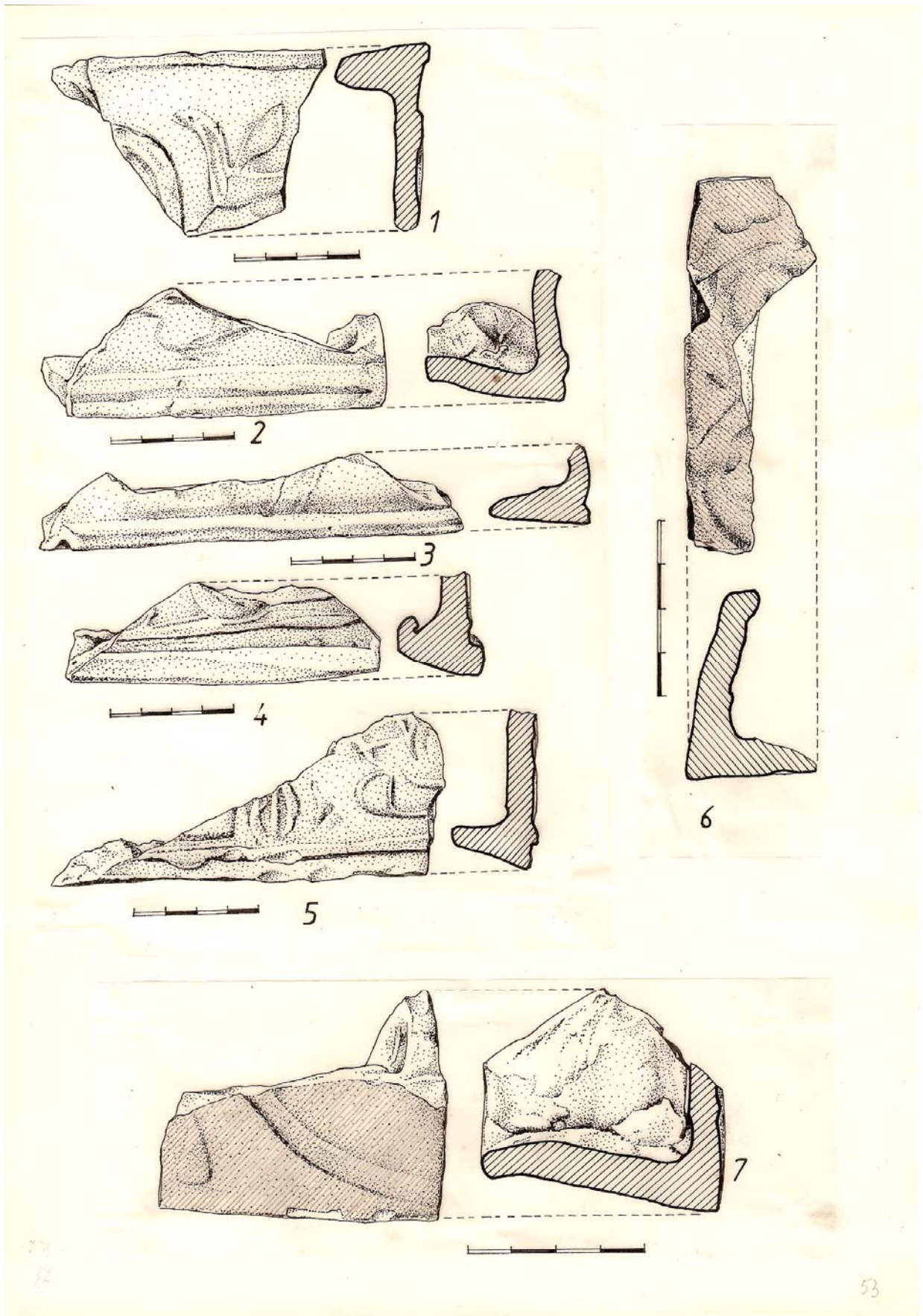
Planșa 50 - 1-9 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

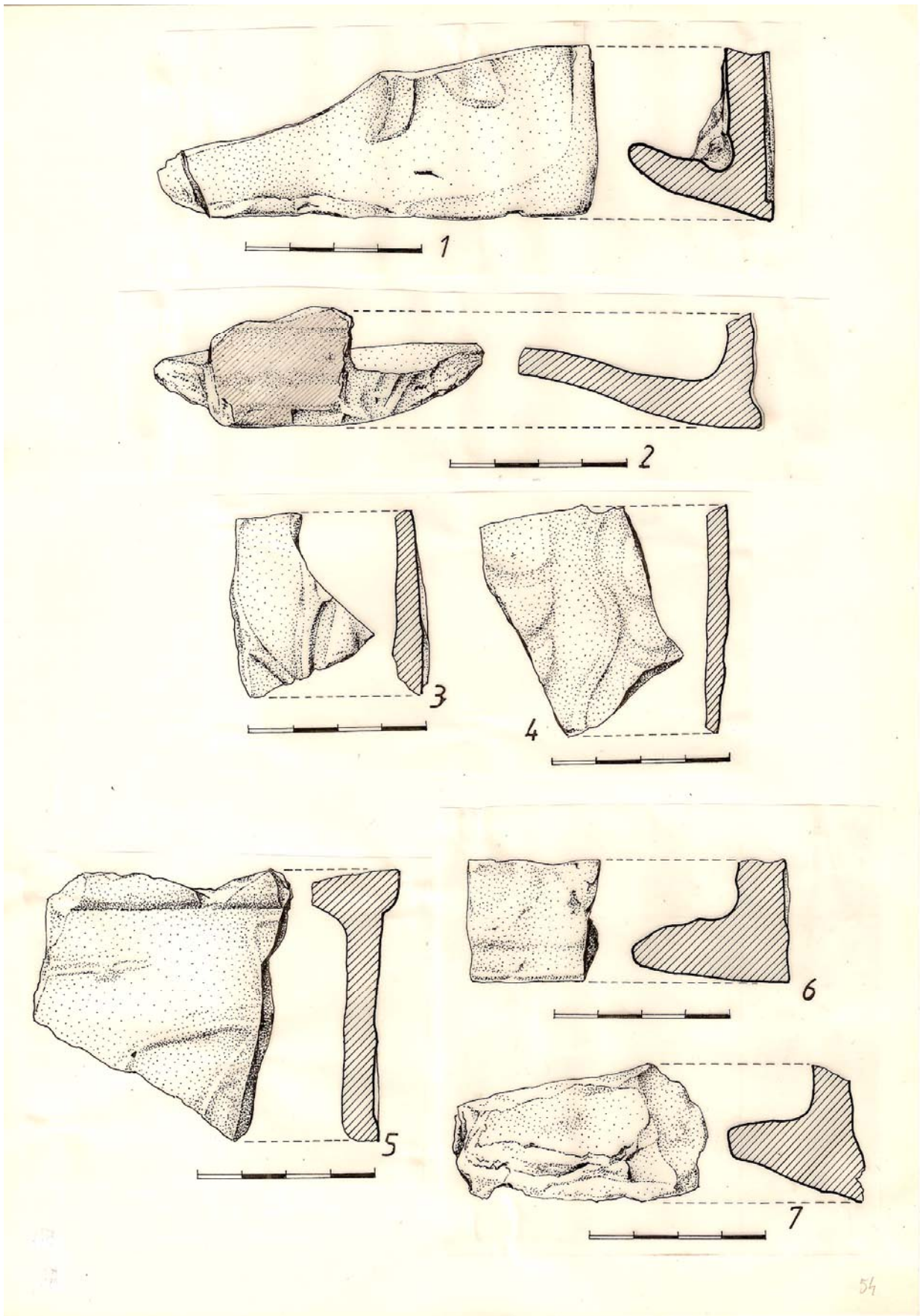
Planșa 51 - 1-11 - Cahle de sobă - sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

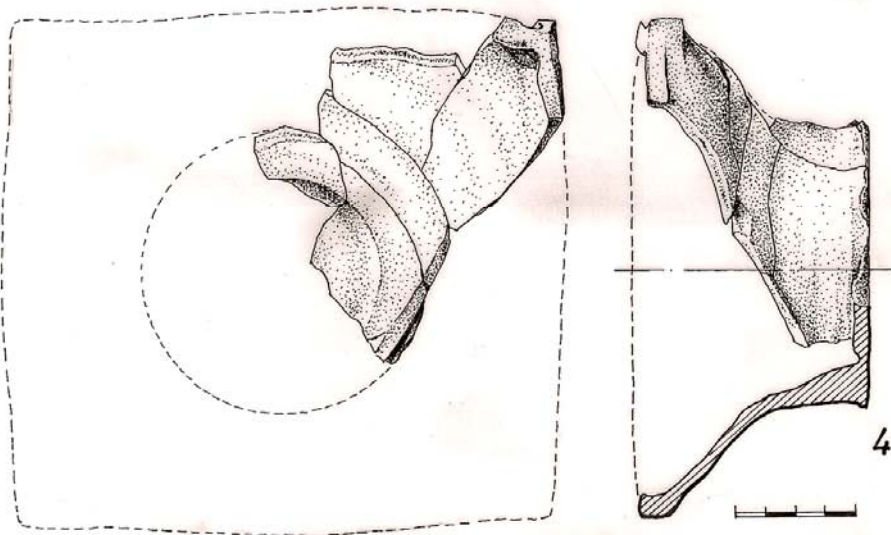
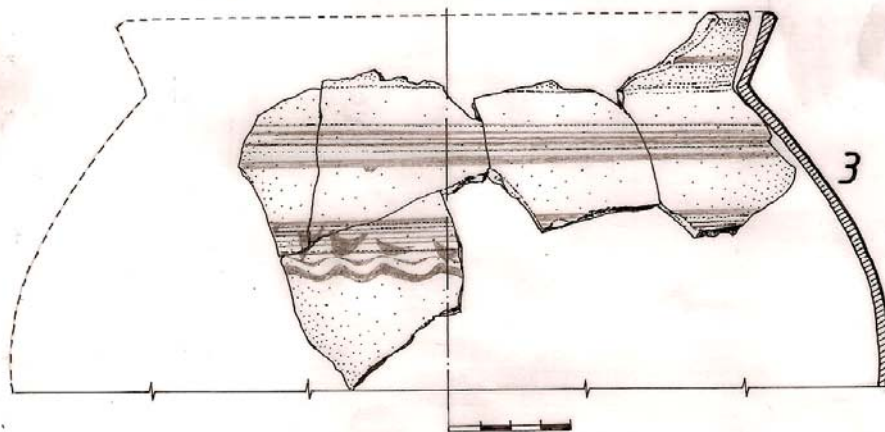
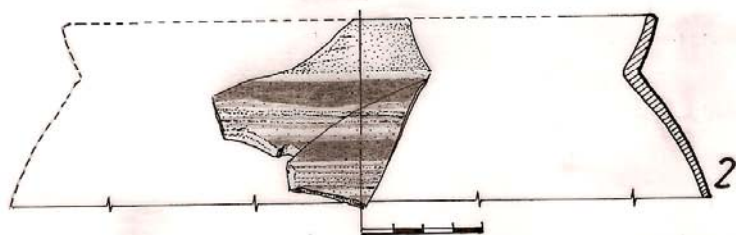
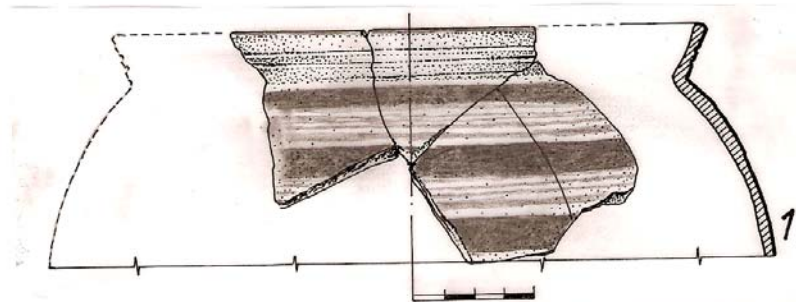
Planșa 52 - 1-8 - Cahle de sobă - sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

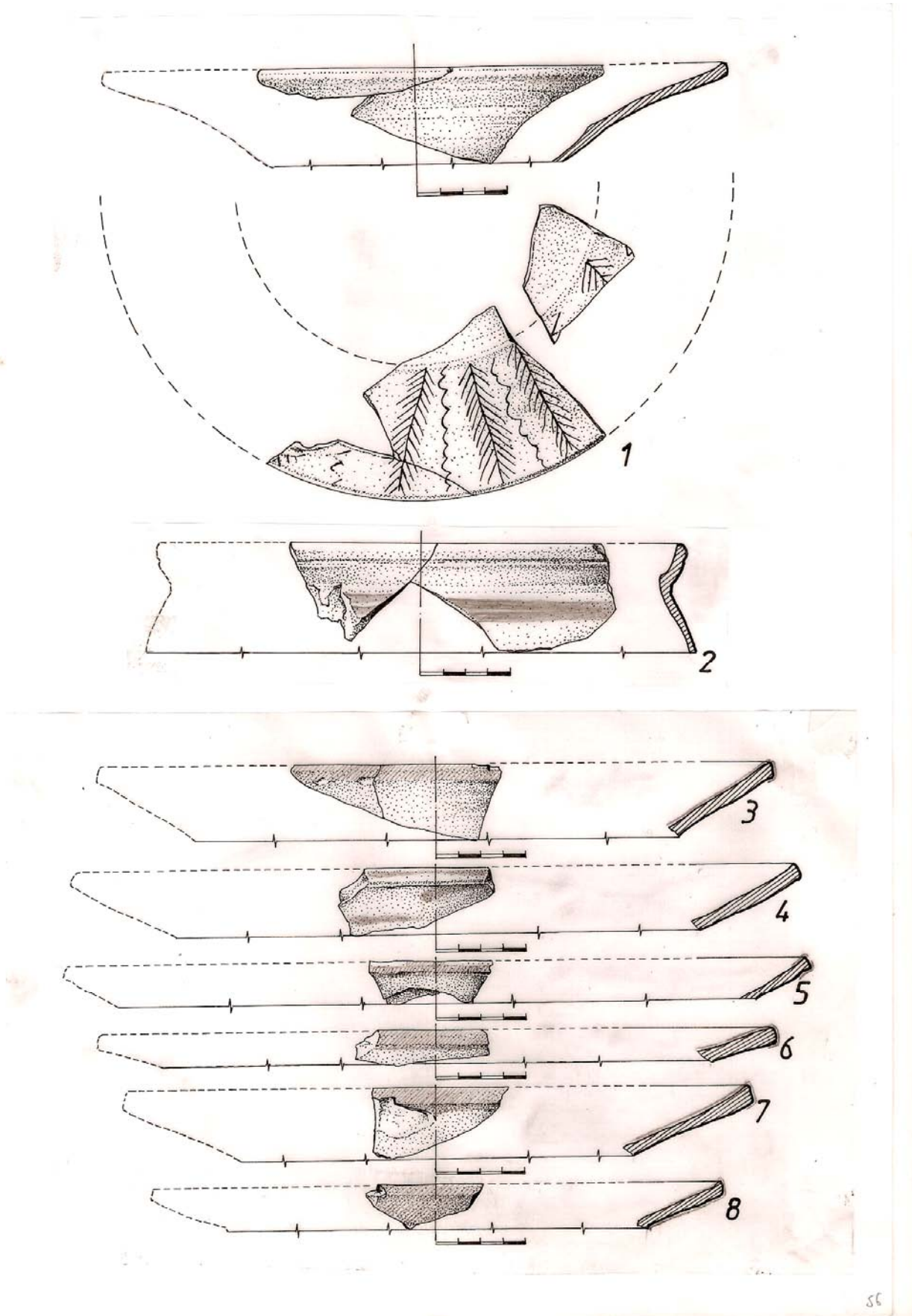
Planșa 53 - 1-7 - Cahle de sobă - sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

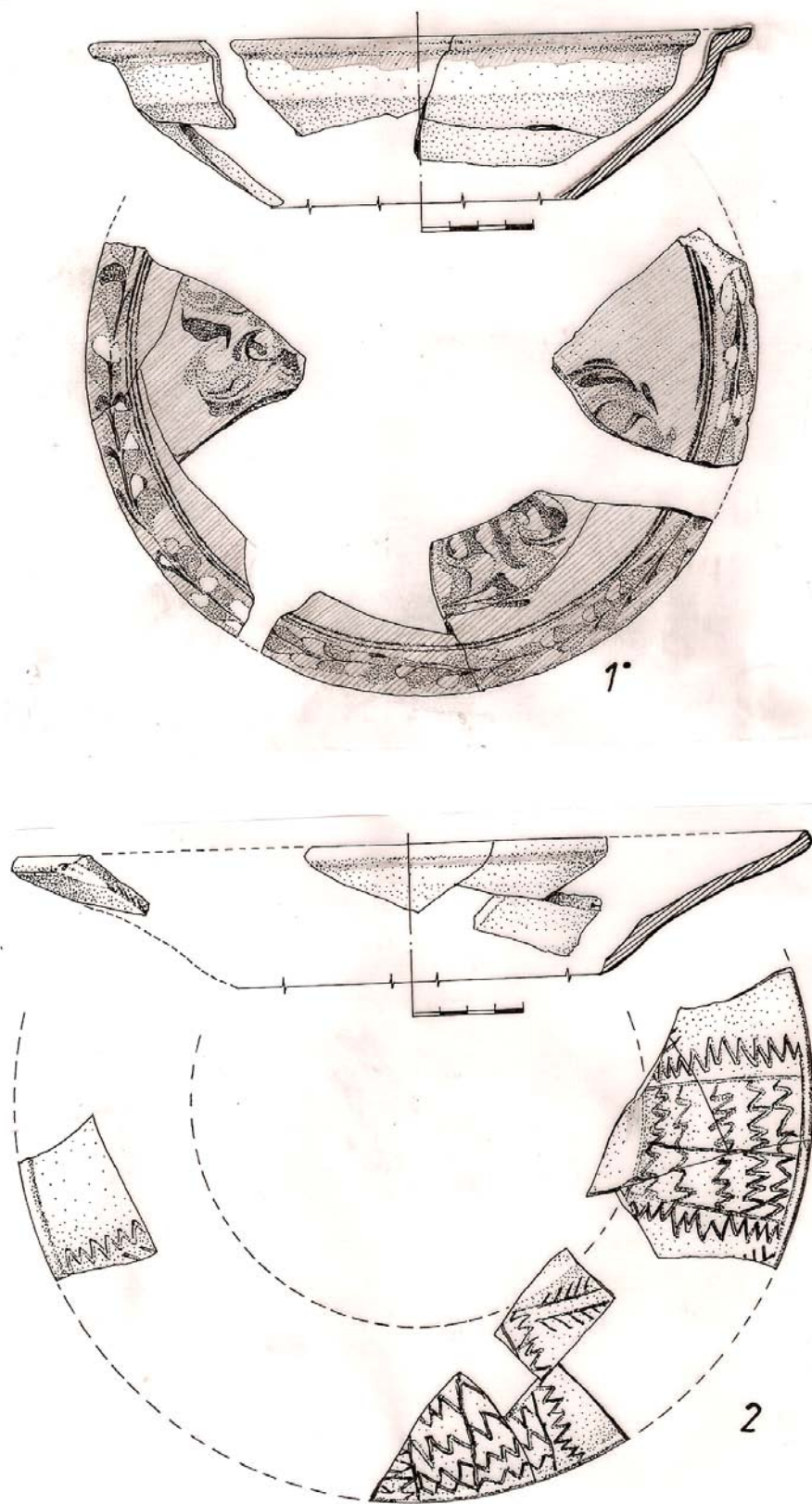
Planșa 54 - 1-7 - Cahle de sobă - sec. XV-XVI - Groapa cu frescă

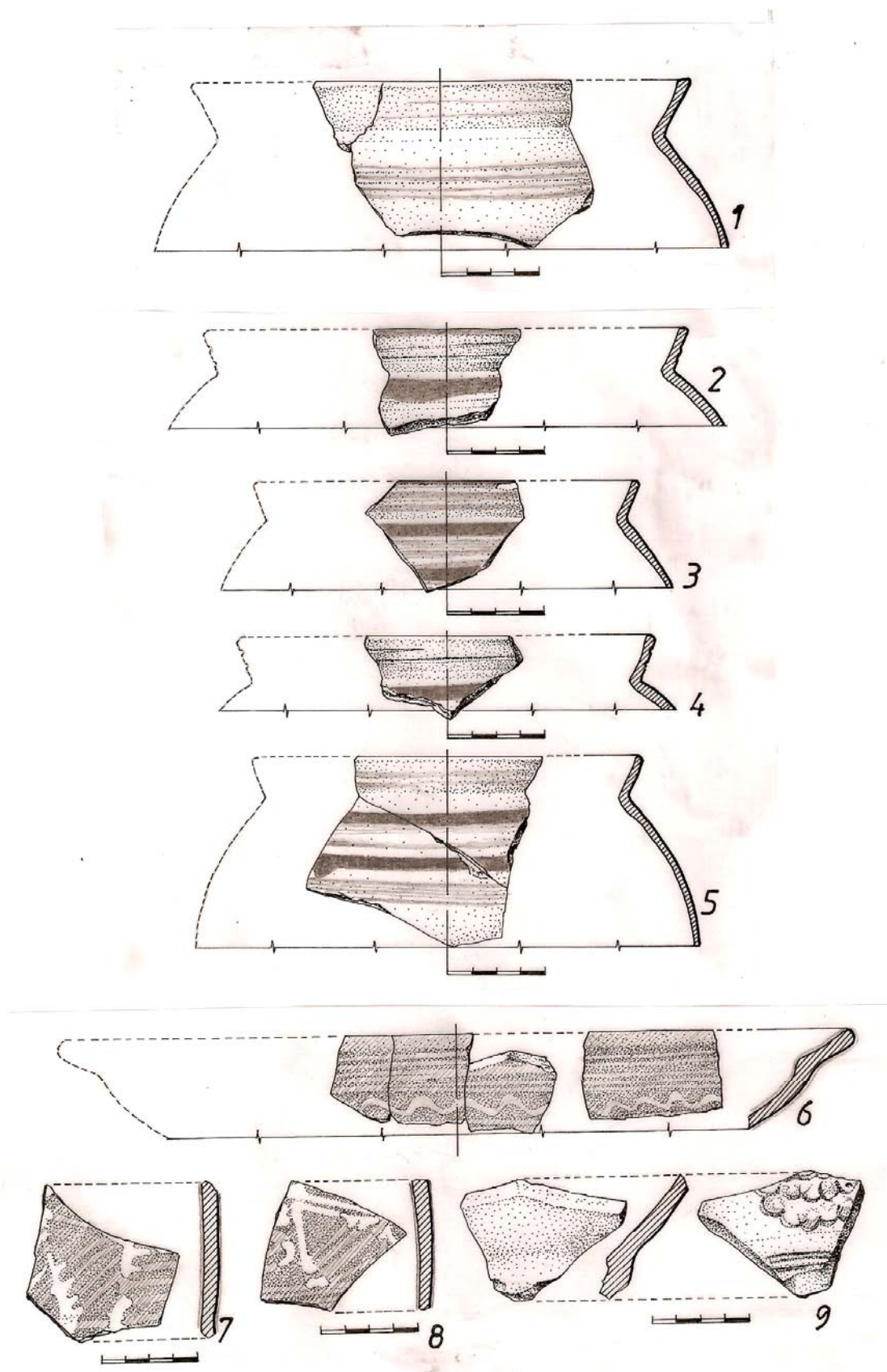
Planșa 55 - 1-4 - Ceramică - sec. XVI - Groapa cu frescă - 2,80 m.

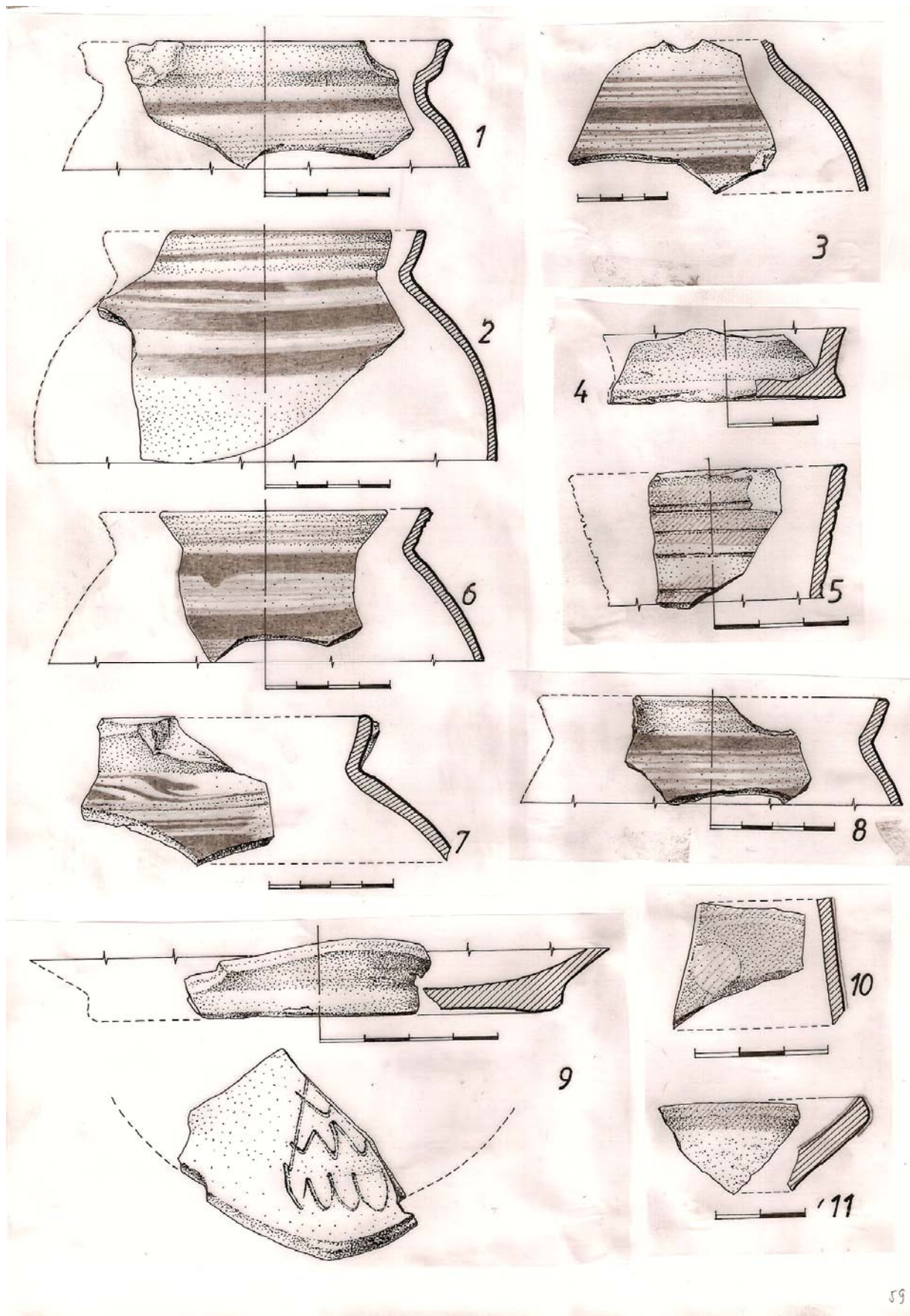
Planșa 56 - 1-8 - Ceramică - sec. XVI - Groapa cu frescă -1-2 m.

Planșa 57 - 1-2 - Ceramică - sec. XVI - Groapa cu frescă - 2,80 m.

Planșa 58 - 1-9 - Ceramică - sec. XVI - Groapa cu frescă - 2 m.

Planșa 59 - 1-11 - Ceramică - sec. - XVI - Groapa cu frescă - 1,40-2 m.

1

2

3

4

58

Planșa 60 - 1-2 - M. I - S I/1998; 3,4 - profile - S I/1998

1

2

3

62

Planșa 61 - 1-3 - Profil Vest - SI/1998

Planșa 62 - 1-14 - Ceramică sec. XVI-XVII-SI/1998

Planșa 63 - 1-6 - Căble de sobă sec. XVII-XVIII-SII/1999

Planșa 64 - 1-5 - Căhle de sobă sec. XVII-XVIII-SII/1999

Planșa 65 - 1-6 - Căhle de sobă sec. XVII-XVIII-SII/1999

Planșa 66 - 1-5 - Cahle de sobă sec. XVII-XVIII-SII/1999

Planșa 67 - 1-3,6- Cărămizi; 4,5,7-Cahle sobă sec. XVII-XVIII-SII/1999

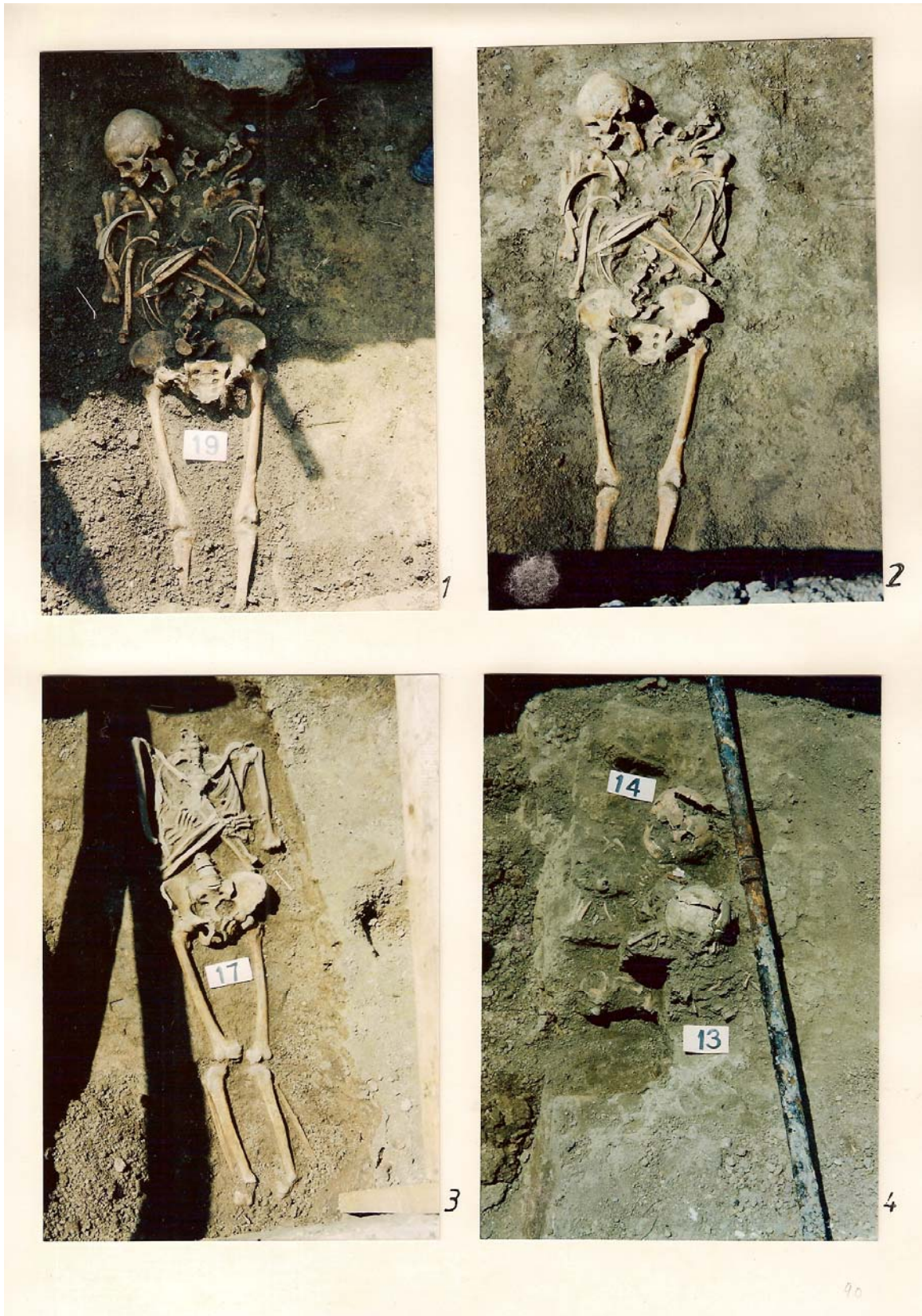
Planșa 68 - 1 - Olane sobă; 2-4-Cărămizi sec. XVII-XVIII-SII/1999

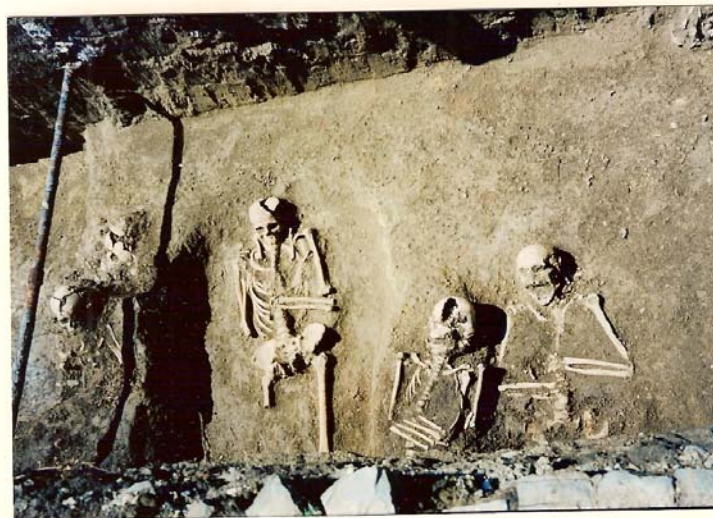
Planșa 69 - 1-4 - Mormântul unui ofițer rus-sec. XIX-SII/1999 - M. 21

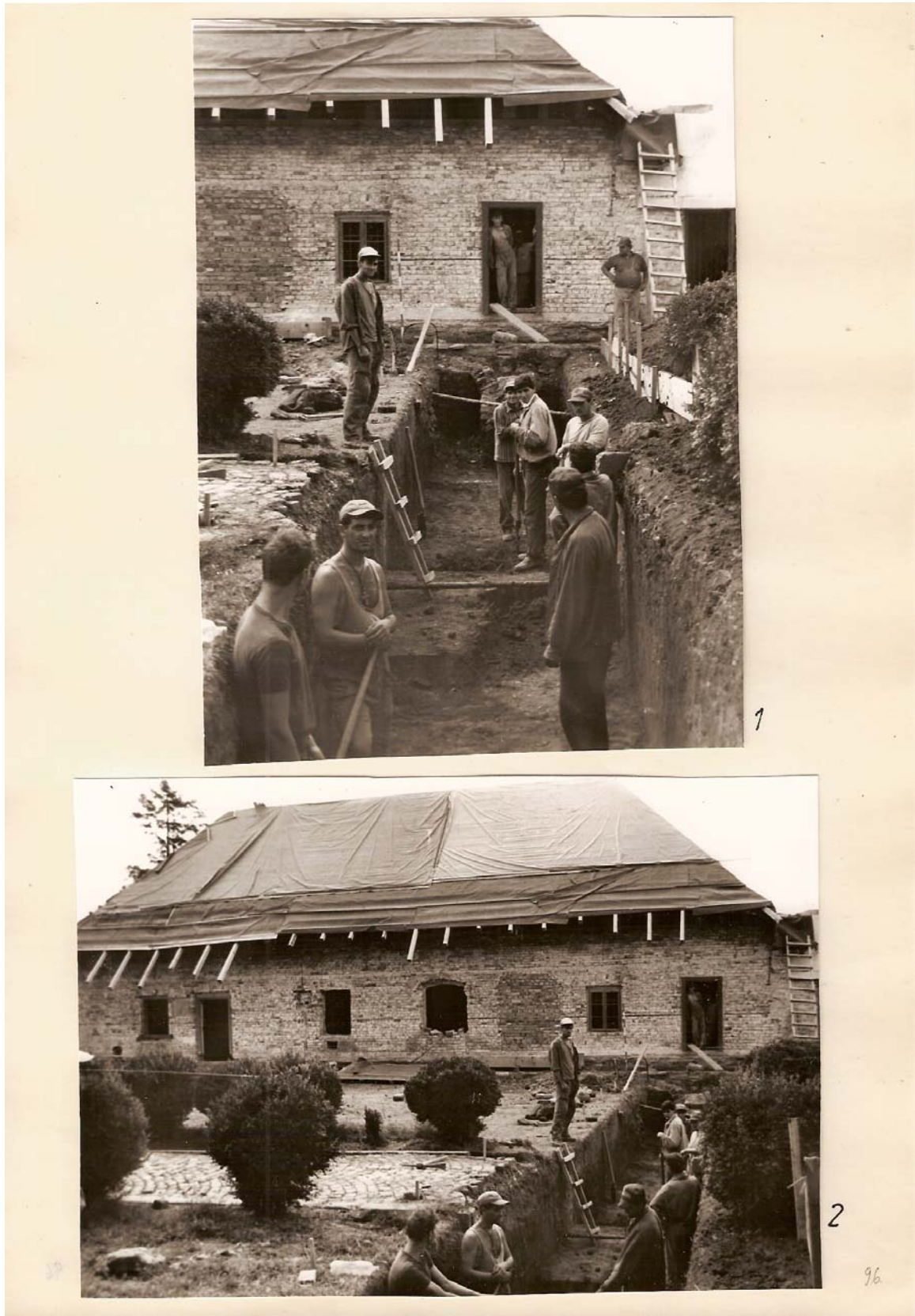
Planșa 70 - 1 - Mormântul generalului rus Teodor Dreșem - mort la 19 mai 1854; 2-4-
mormintele 6,8,10 - SII/1999

Planșa 71 - 1-4 - Mormintele 13,14; 17; 19-SII/1999

Planșa 72 - 1-3 - Profile - SII/1999

Planșa 73 - 1,2 - Aspecte șantier arheologic și restaurarea Casei Venianim Costachi-1999

Planșa 74 - 1-2 - Cuie și ținte de la morminte; 3,4-Lacăt și scoabă - sec. XVII-SII/1999

100

Planşa 75 - 1-3 - Profile - SIII - Turn - 2000

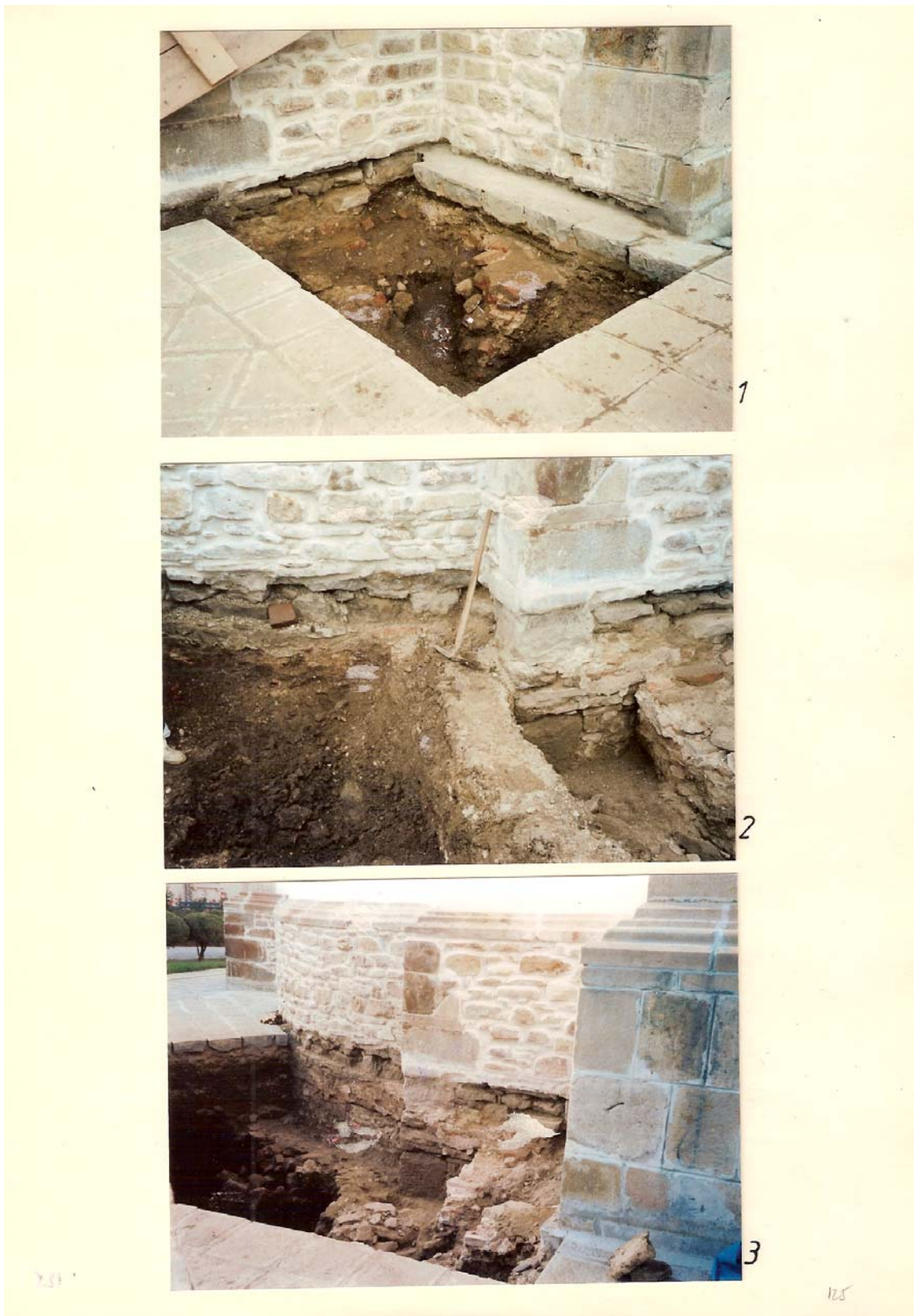
Planșa 76 - 1-4 - Mormintele 29,30,32,33 - SI/2003 și Caseta II/2003

Planșa 77 - 1-4 - Mormintele 27,29,30 - SI/2003

Planșa 78 - 1-4 - Zona curburii altarului spre NE

Planșa 79 - 1-3 - Caseta II - 2003

Planşa 80 - 1-4 - Aspect şantier - SI/2003

Planșa 81 - 1-4 - Aspect șantier - SI/2003

Planșa 82 - 1-4 - Caseta I - Mormintele 1,2,7/2003

Planșa 83 - 1-4 - SII capătul de N - Groapa cu frescă

1

2

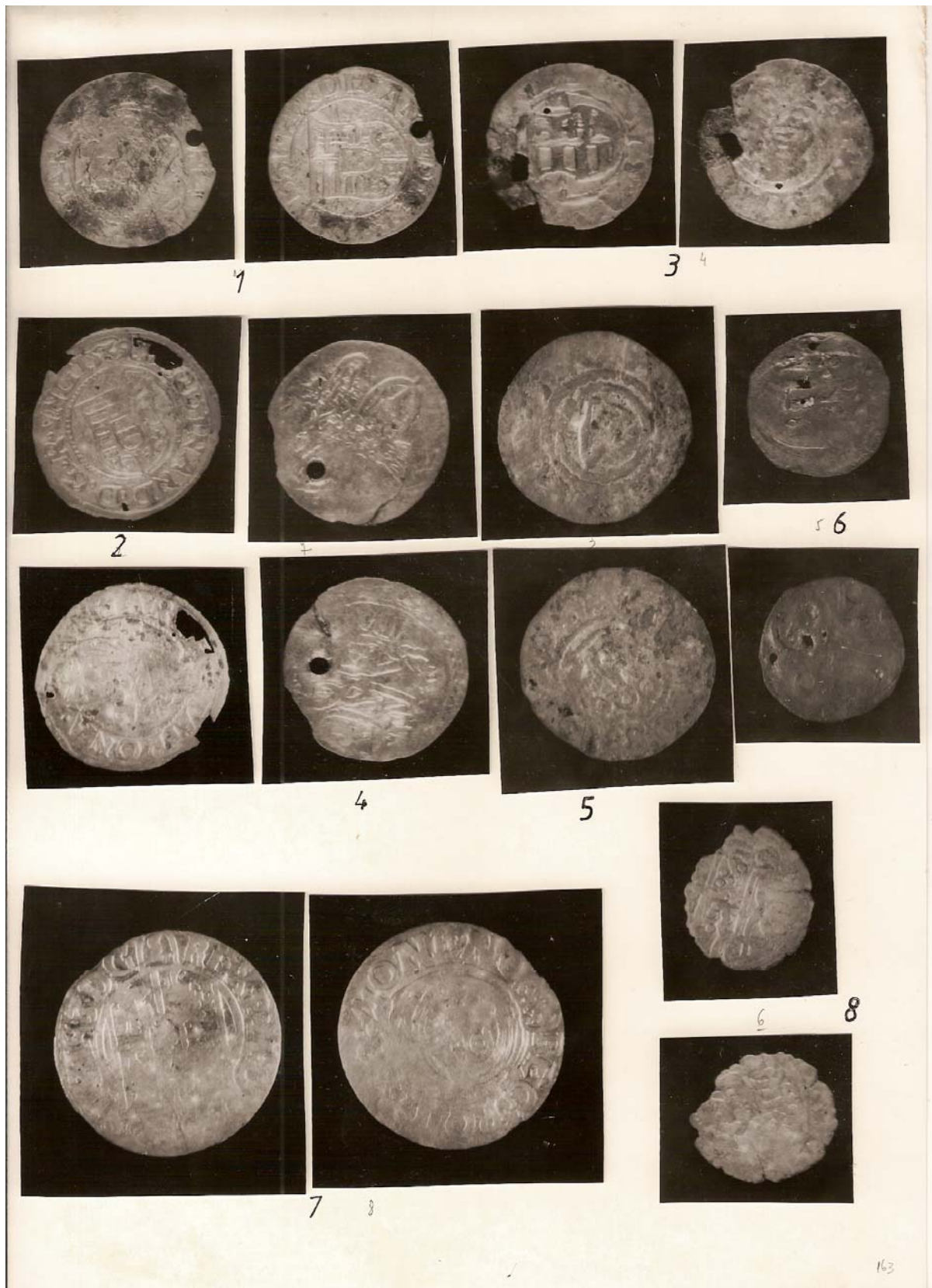

3

Planșa 84 - 1-3 - Profile - SII/2003

Planșa 85 - 1 - Mărgele sec. XVII - M. 5; Cuie fier - M. 5 - SII/2003; 3-13 - Ceramică - sec. XVI-XVIII/2003

Planşa 86 - 1-8 - Monede descoperite la Episcopie - Av-Rv

Planșa 87 - 1-3 - Aspect șantier - Groapa cu frescă - 2004

1

2

3

Planșa 88 - 1-3 - Aspecte din zona celor două temelii de construcții - sec. XVII-XVIII - 2004

Planșa 89 - 1.3 - Aspecte din zona de V a Gropii cu frescă - 2004

Planșa 90 - 1-4 - Aspecte din zona de V a Gropii cu frescă - 2004

Planșa 91 - 1-4 - Aspecte șantier din zona de Est a Gropii cu frescă - 2004

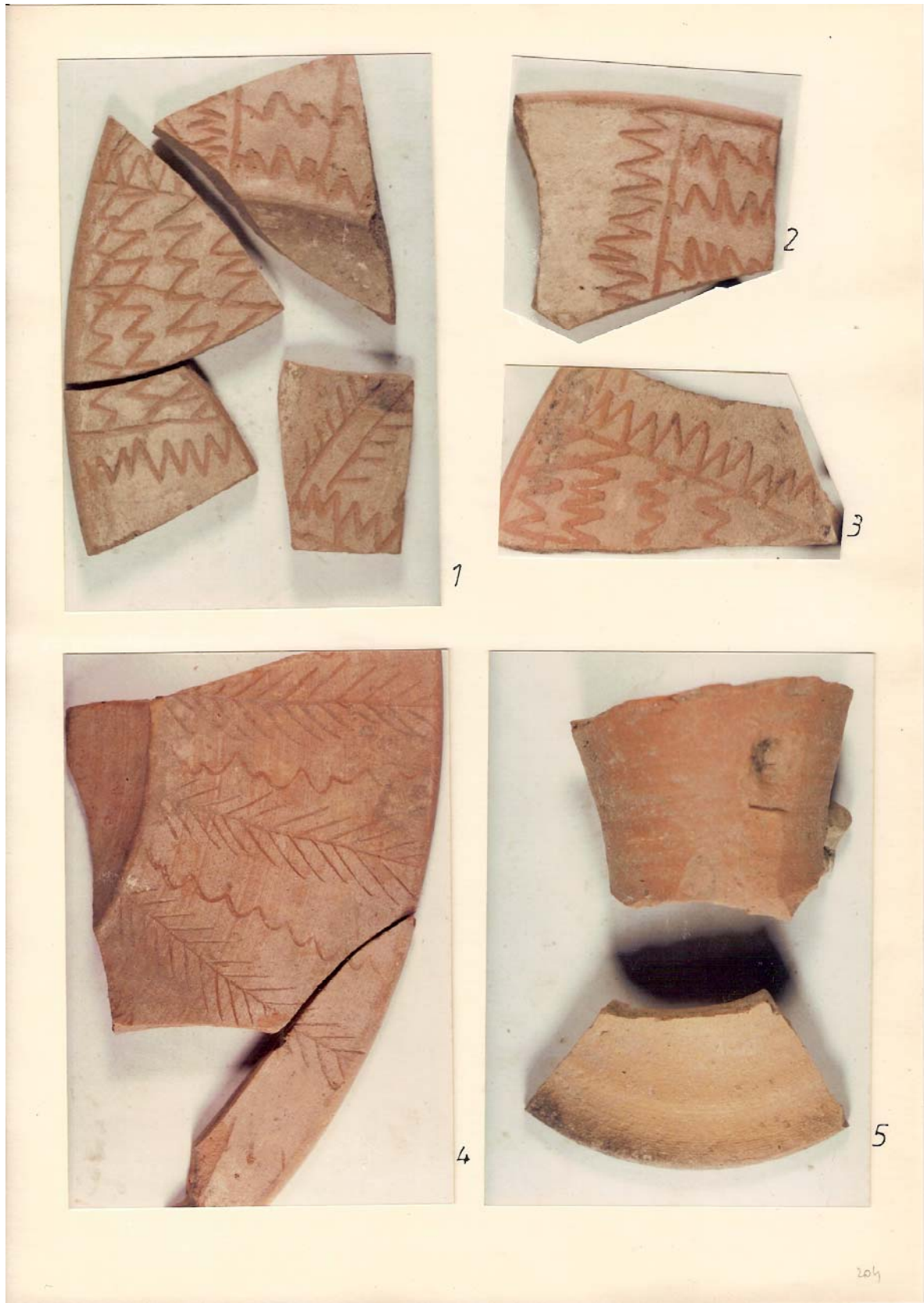
Planşa 92 - 1-4 - Mormintele 23,24,25,3 - SI/2004

Planșa 93 - 1-4 - Mormintele 3,4,5,6 - SI/2004

Planşa 94 - 1-4 - Mormintele 1,2,3 - SI/2004

Planșa 95 - 1-4 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

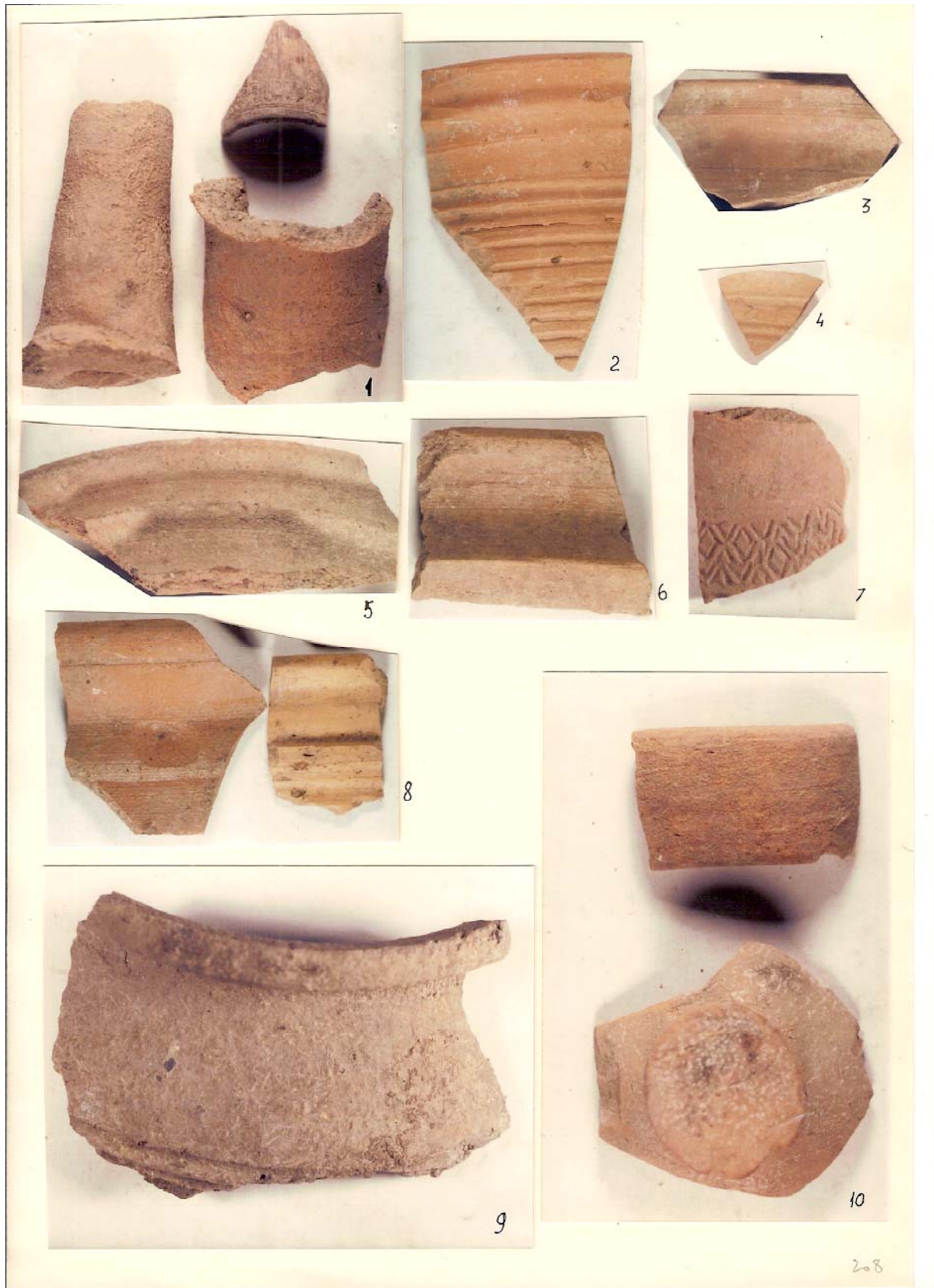
Planșa 96 - 1-17 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 97 - 1-5 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 98 - 1-14 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 99 - 1-11 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 100 - 1-9 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 101 - 1-9 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 102 - 1-4 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 103 - 1-4 - Teracotă sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 104 - 1-4 - Teracotă sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

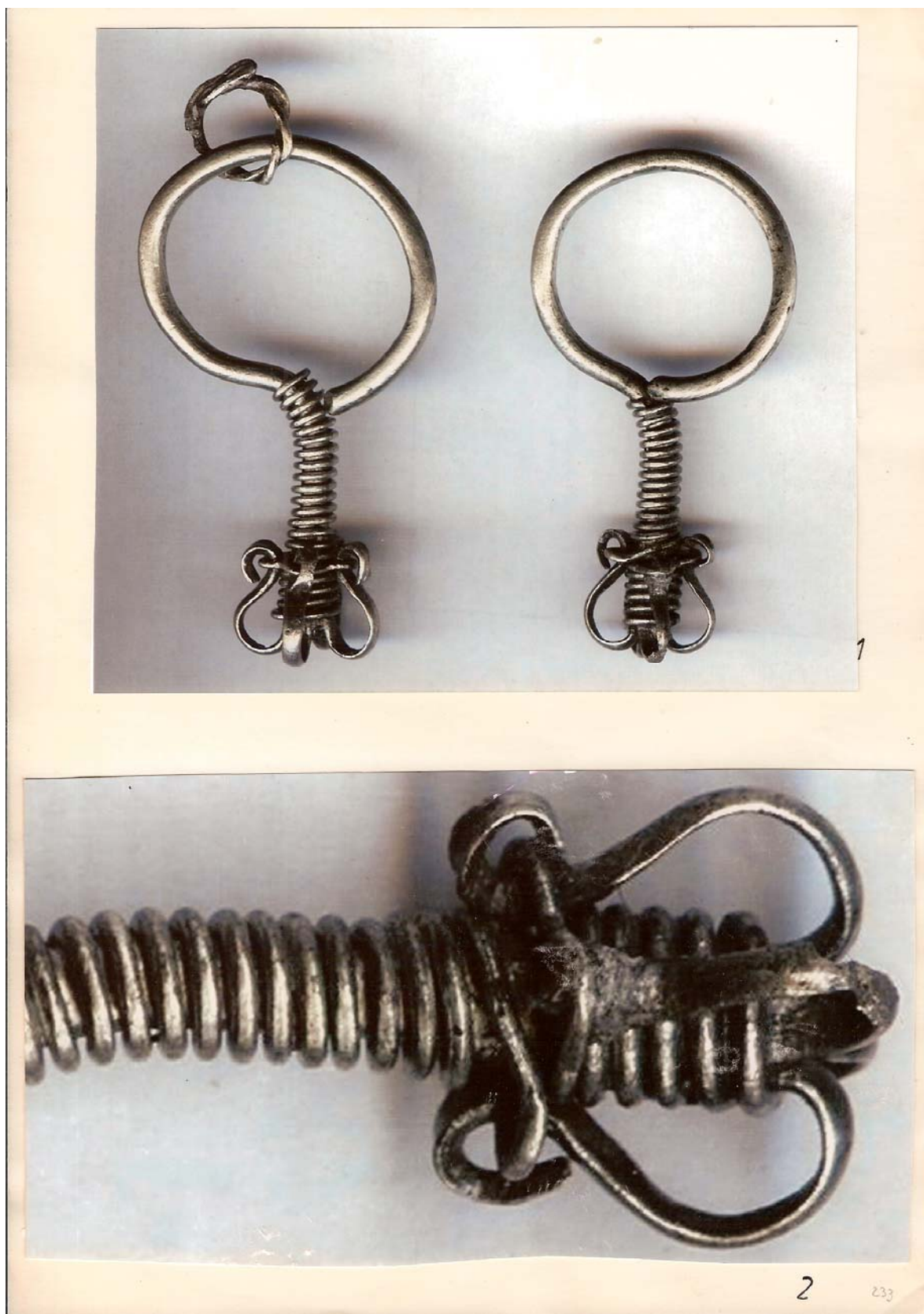
Planșa 105 - 1-4 - Teracotă sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 106 - 1-4 - Teracotă sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 107 - 1-4 - Teracotă sec. XV-XVI - Groapa ce frescă - 2004

Planșa 108 - 1-2 - Cercei de argint - M. 24 - SII/2003

Planșa 109 - 1 - Zid cu pavaj; 2-4 - Profilul de E - SI/1998

Planşa 110 - 1-3 - Profil E - SI/1998

1

2

3

4

5

6

Planșa 111 - 1-6 - Ceramică sec. XIV-XV - SI/1998

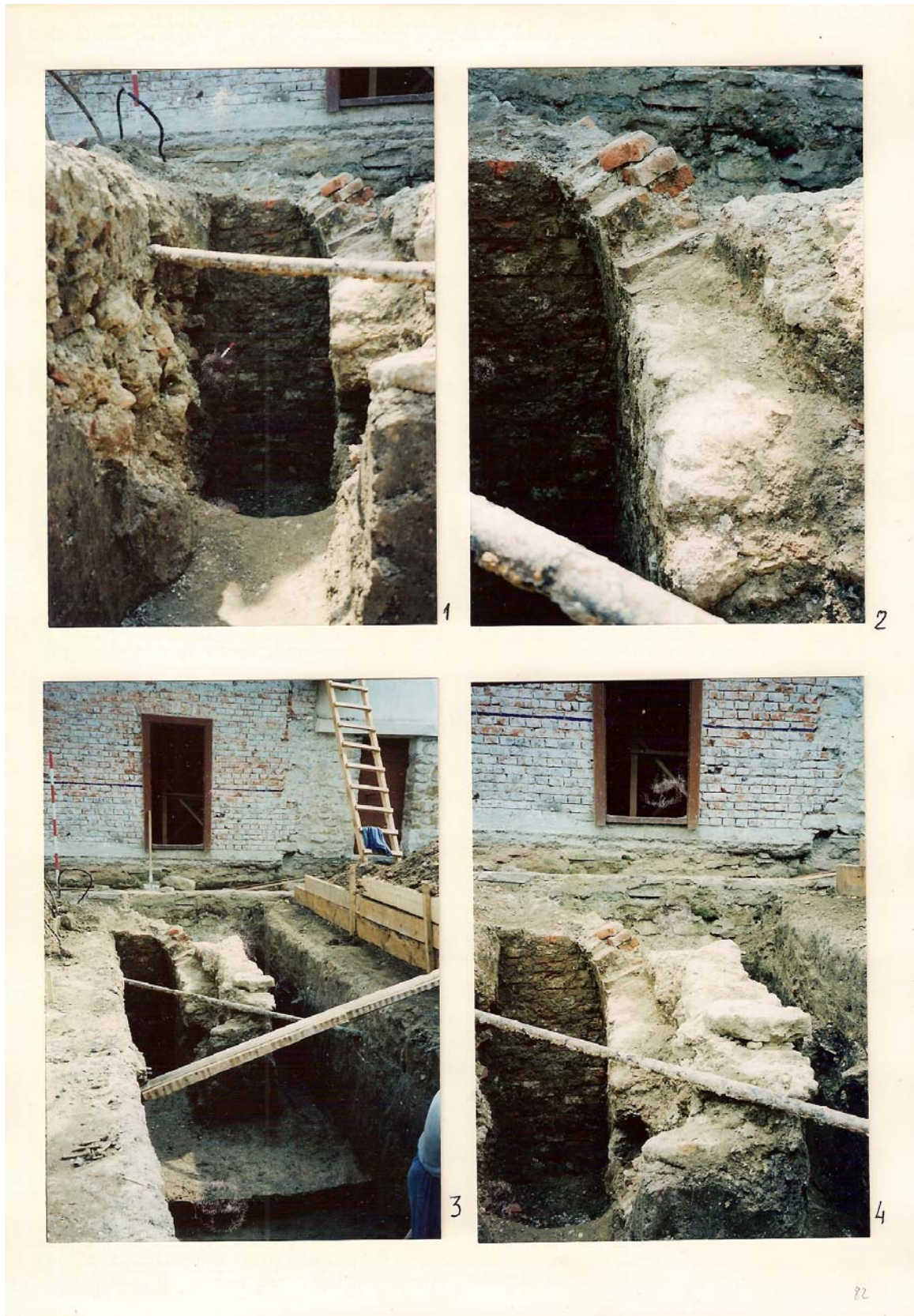
Plansa 112 - 1-6 - Fragmente țesătură sec. XVIII-XIX; 6-Cuțit din fier sec. XVIII -SII/1999

Plansa 113 - 1-6 - Cahle de sobă sec. XVII-XVIII - SII/1999

Planșa 114 - 1-4 - Temelia bisericii din sec. XIV și sec. XVI - SII/1999

Planșa 115 - 1-4 - Faze din cercetarea intrării în beciul Casei Venianim Costachi - sec. XVIII

Planșa 116 - 1-3 - Casa Venianim Costachi și intrarea în beci-sec. XVIII - în timpul restaurării

Planşa 117 - 1-4 - Nivelul mormintelor - sec. XIV-XIX - SII/1999

Plansa 118 - 1,2,4-9 Ceramică sec. XVII-XVIII; 3 - Căramidă - sec. XVIII - SIII - Turn - 2000

1

2

3

4

102

Planșa 119 - 1-4 - Turnul Clopotniță - sec. XVIII; 2,3 - Profile - SIII/2000 - Turn

1

2

6

7

Planşa 120 - 1-4 - Mormântul 4/2003

1

2

3

34

116

Planșa 121 - 1-3 - Mormintele 1,2,4/2004

Planşa 122 - 1-4 - Aspecte şantier - SI/2003

Planșa 123 - 1-4 - Un contrafort la temelia bisericii din sec. XIV în zona curburii absidei altarului spre NE

Planşa 124 - 1-4 - Aspect şantier - SI/2003

Planşa 125 - 1-4 - Aspect şantier - SI/2003

1

2

3

34

142

Planșa 126 - 1-3 - Profile - SII/2003

2

1

3

4

EA

143

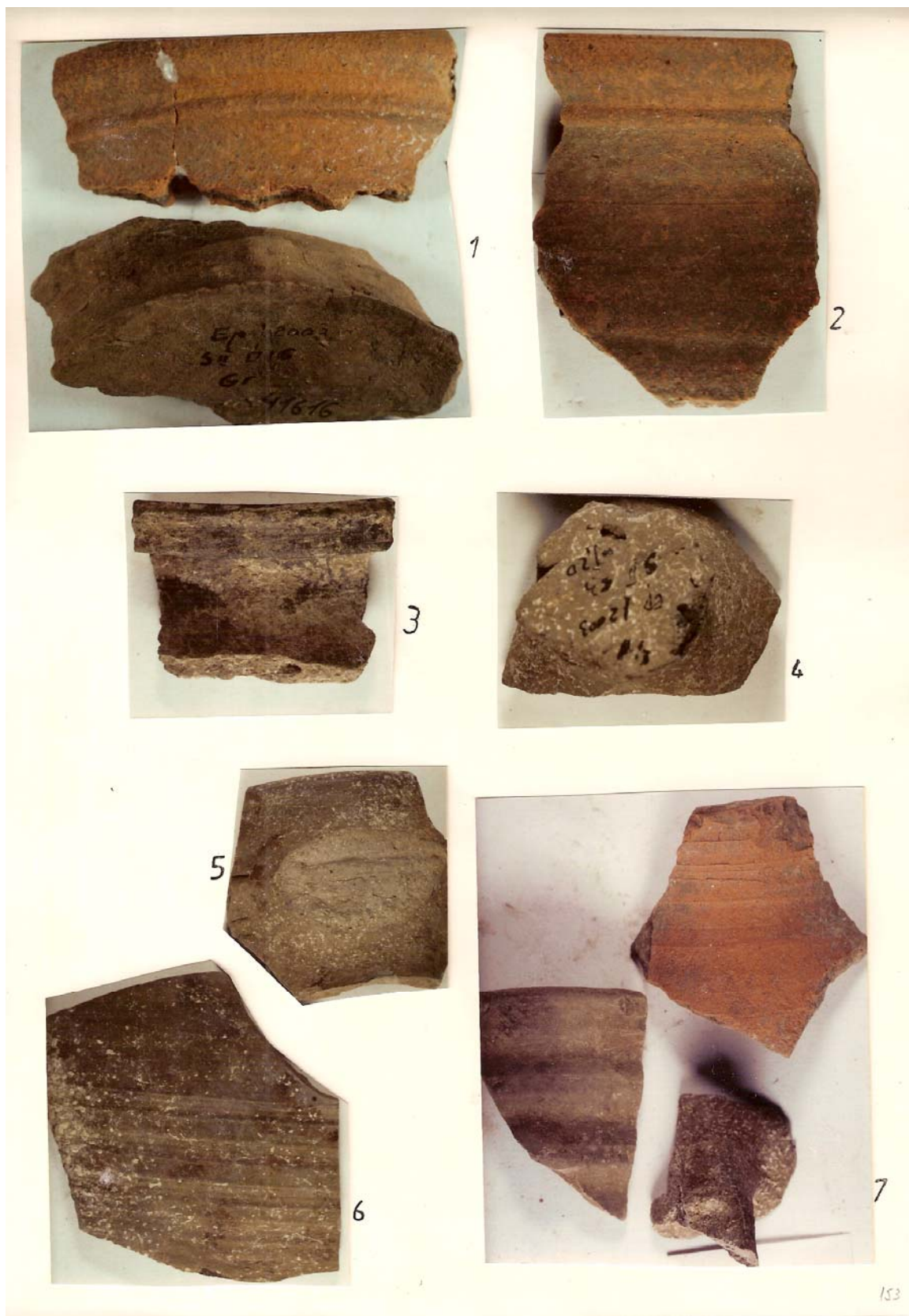
Planşa 127 - 1-4 - Profile - SII/2003

Planşa 128 - 1-7 - Teracote sobe - SII/2003

Planșa 129 - 1-5 - Ceramică smălțuită - sec. XVI - Groapa cu frescă

Planșa 130 - 1-7 - Ceramică smălțuită - sec. XVI - Groapa cu frescă

Planșa 131 - 1-5 - Ceramică smălțuită - sec. XVI - Groapa cu frescă

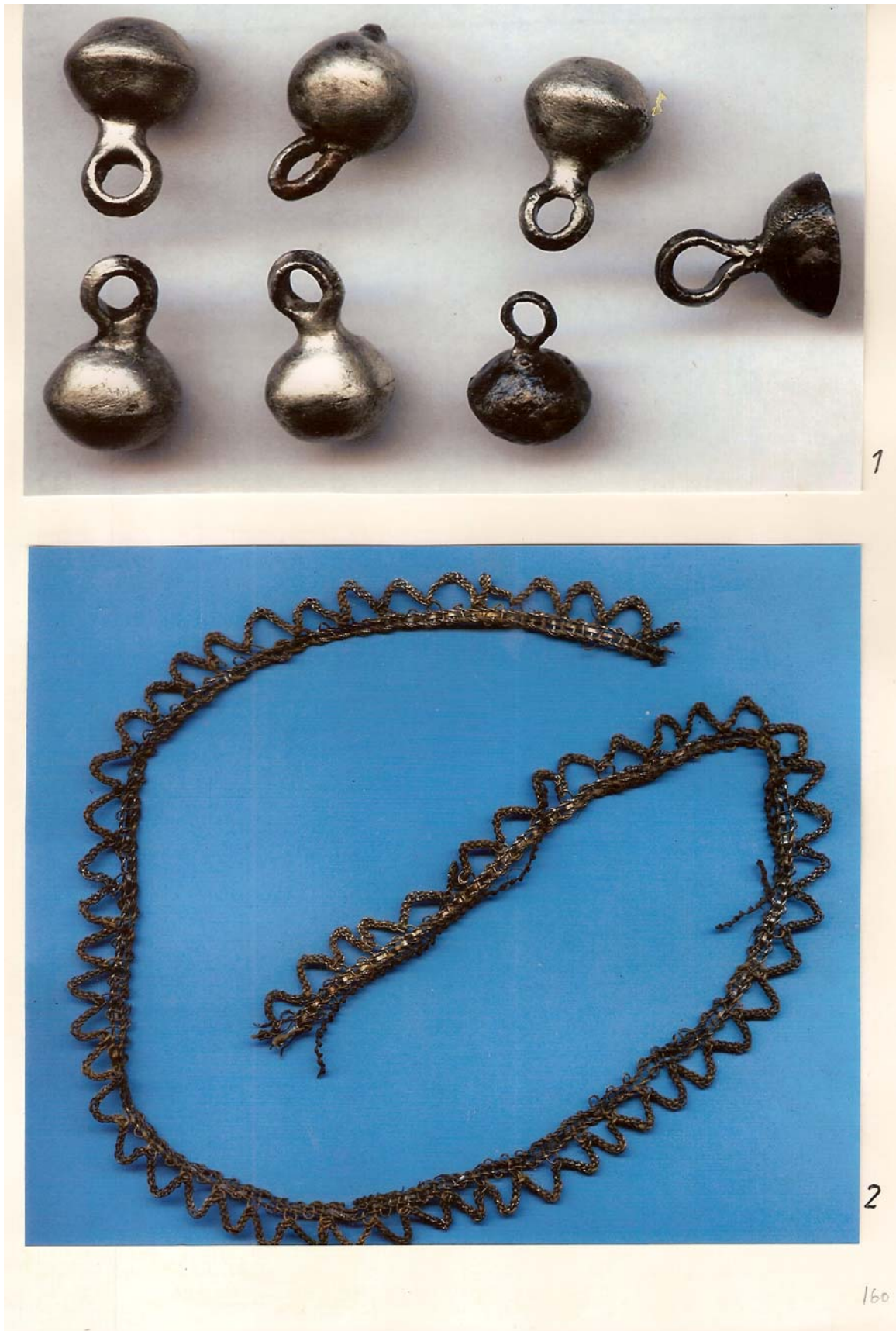
Planșa 132 - 1-4 - Ceramică sec. XIV-XVI - SII/2003

Planșa 133 - 1-2 - Cărămizi cu inscripții - morminte; 3-8 - monede descoperite în Groapa cu frescă și în casele - 2003; 9 - Fragmente ceramice descoperite în zona mormântului 4 din SI/2003

Planșa 134 - 1-5 - Fragmente de lemn, țesături și țiște de la morminte SII/21999 - sec. XIX-M.7

Planșa 135 - 1,2 - Nasturi de argint și broderii cu fir metalic de la morminte SII - sec. XIX/2003

Planșa 136 - 1,3,4 - Aspect șantier - Groapa cu frescă; 2; Temelia bisericii din sec. XIV și XVI/2004

Planșa 137 - 1-4 - Aspecte șantier - Groapa cu frescă - 2004

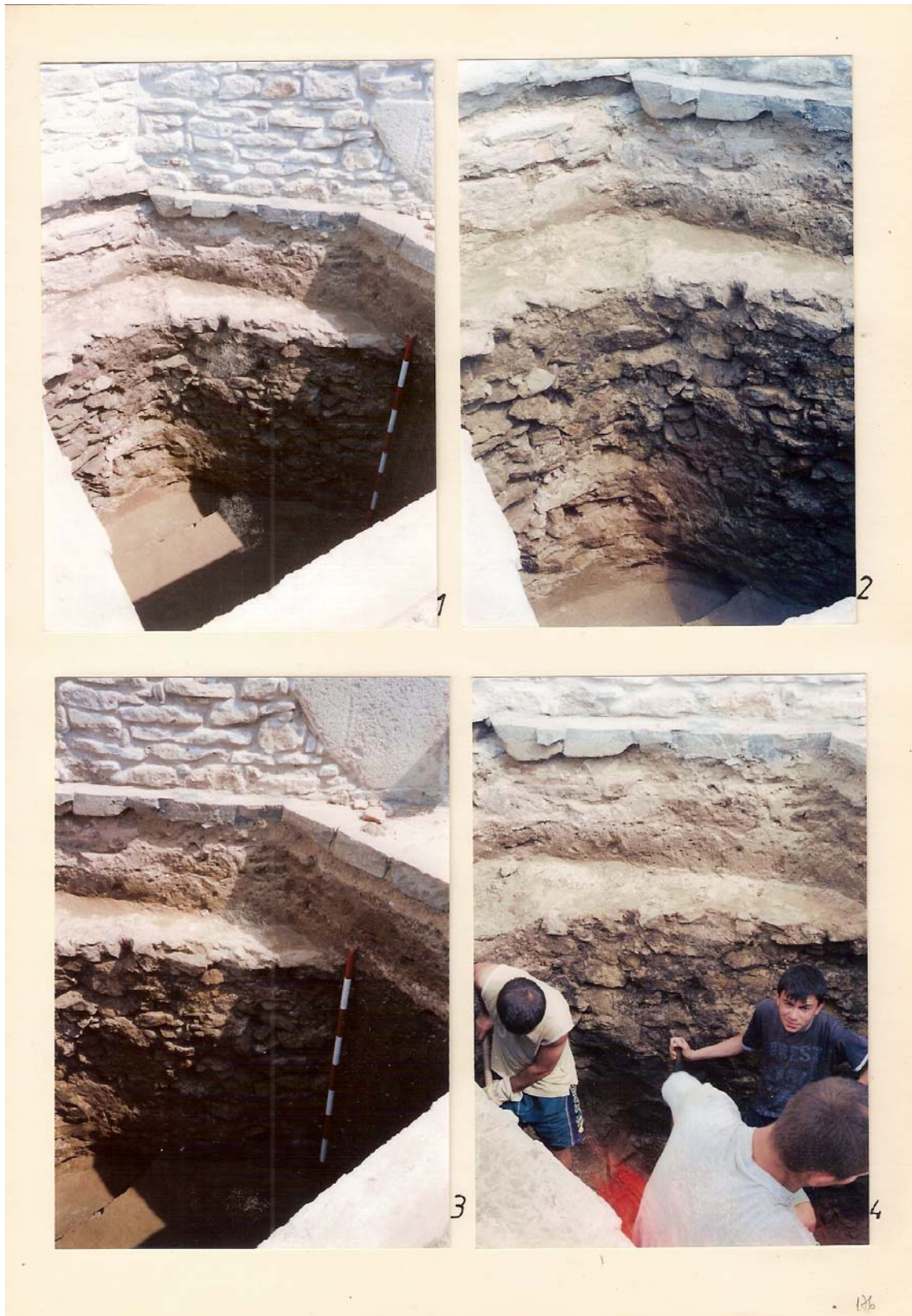
Planșa 138 - 1-3 - Profile - zona de E și V - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 139 - 1-4 - Aspecte din zona celor două temelii de construcții - sec. XVII-XVIII/2004

Planșa 140 - 1-4 - Temelia bisericii din sec. XIV și XVI în zona de Vest - 2004

Planșa 141- 1 -4 - Temelia bisericii din sec. XIV și XVI în zona de Vest - 2004

1

2

3

Planșa 142- 1-3 - Aspecte șantier - Groapa cu frescă - 2004

1

2

3

4

186

Planșa 143 - 1-4 - Aspecte șantier - Groapa cu frescă - 2004

127

Planșa 144 - 1-3 - Aspecte șantier - Groapa cu frescă - 2004

1

2

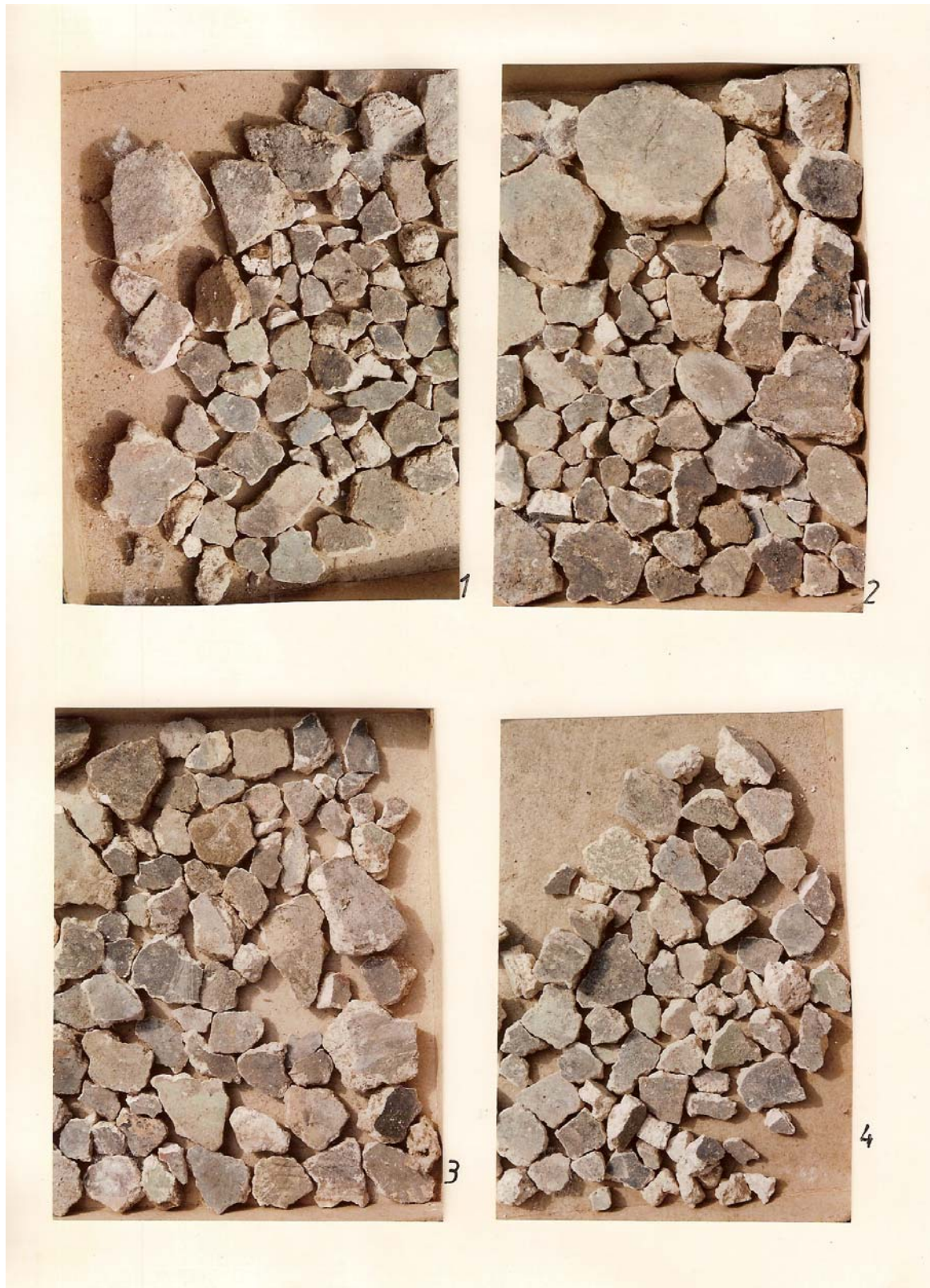

3

4

Planșa 145 - 1-4 - Aspecte șantier - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 146 - 1-4 - Frescă sec. XIV-XV - fragmente

1

2

3

4

Planșa 147 - 1-4 - Frescă sec. XIV-XV - fragmente

1

2

3

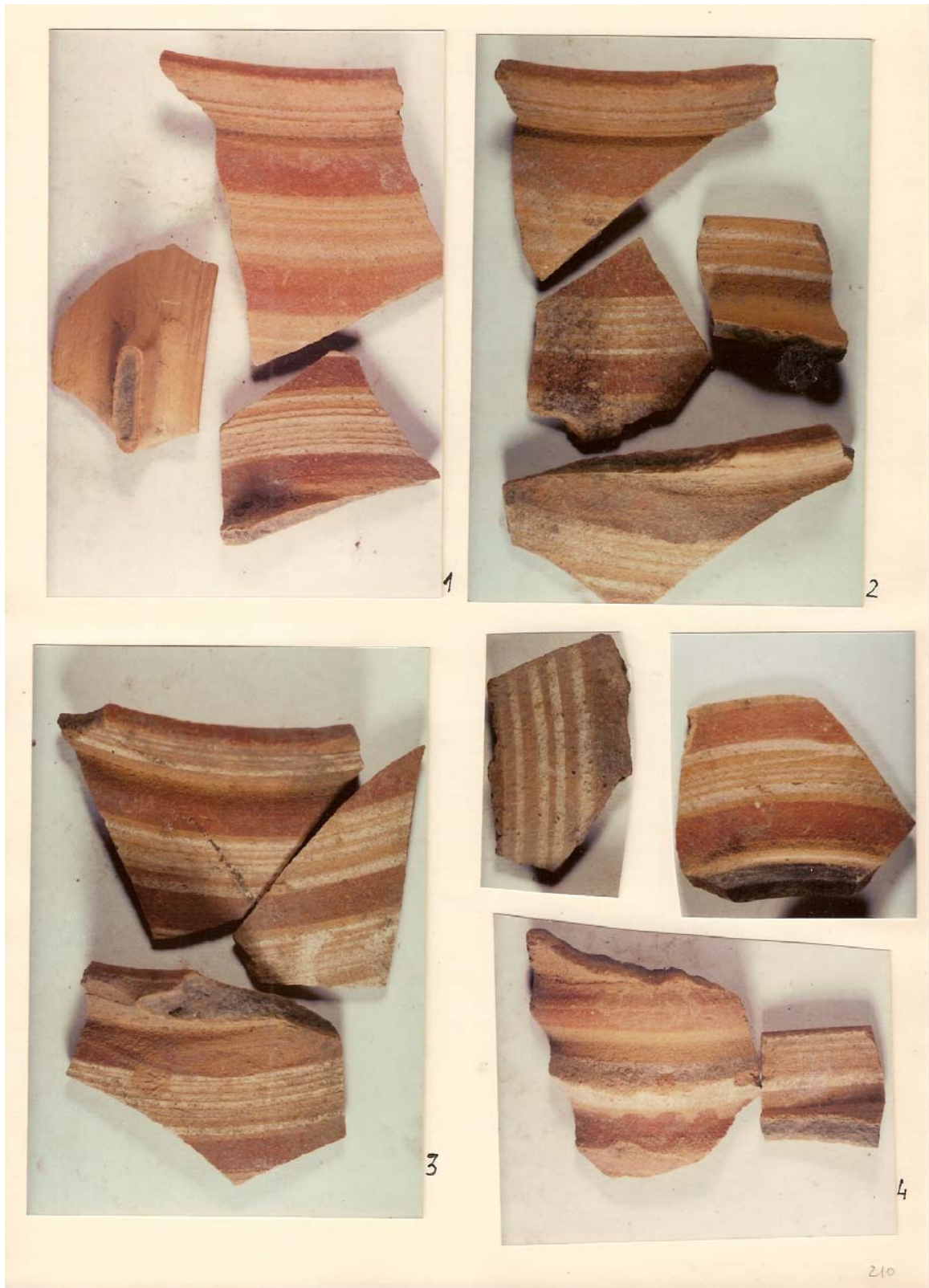

4

Planșa 148 - 1-4 - Frescă sec. XIV-XV - fragmente

Planșa 149 - 1-6 - Frescă sec. XIV-XV - fragmente

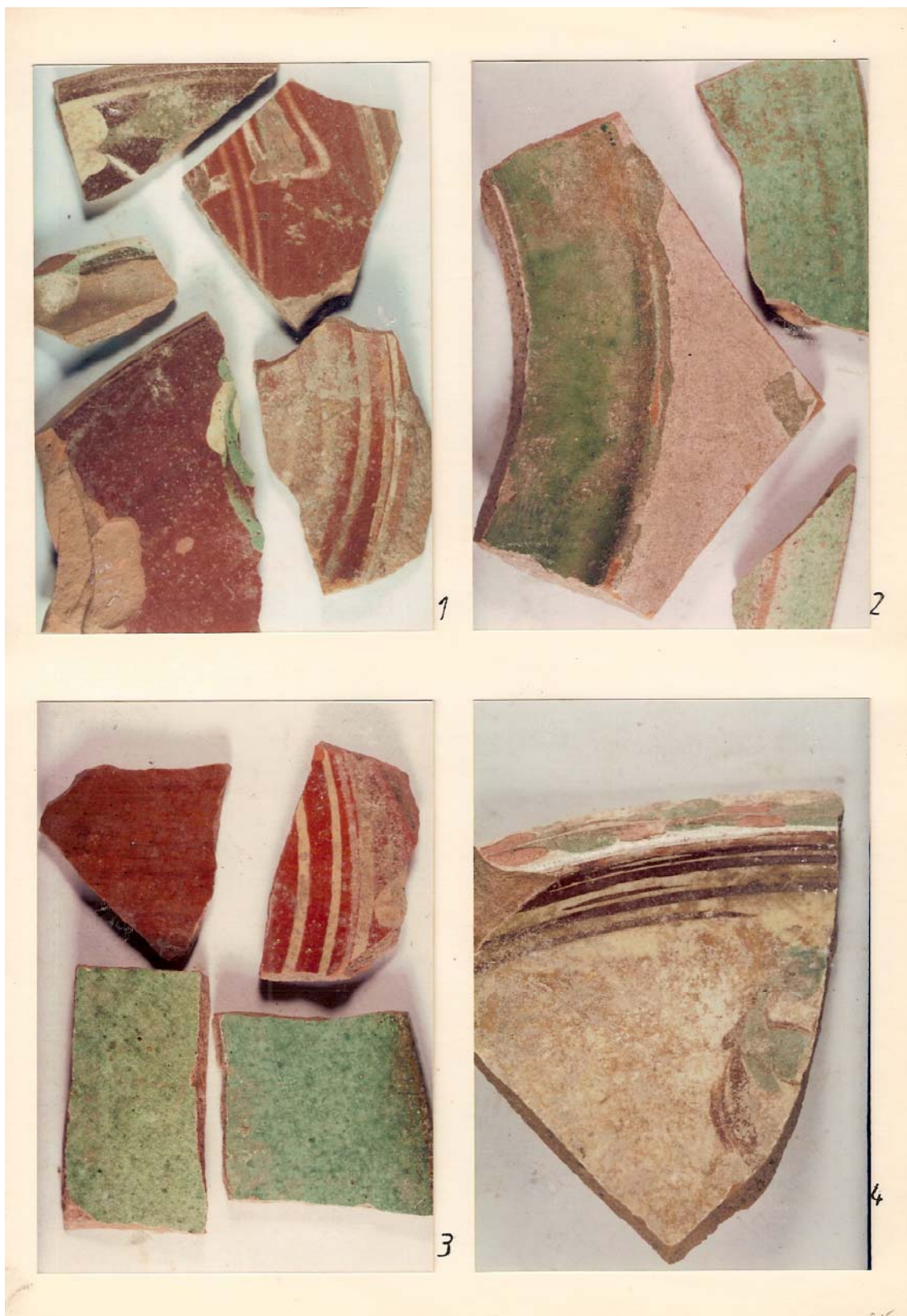
Planșa 150 - 1-4 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 151 -1-4 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 152 - 1-11 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 153 - 1-4 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Plansa 154 - 1-4 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Plasa 155 - 1-4 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Plansa 156 - 1-4 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

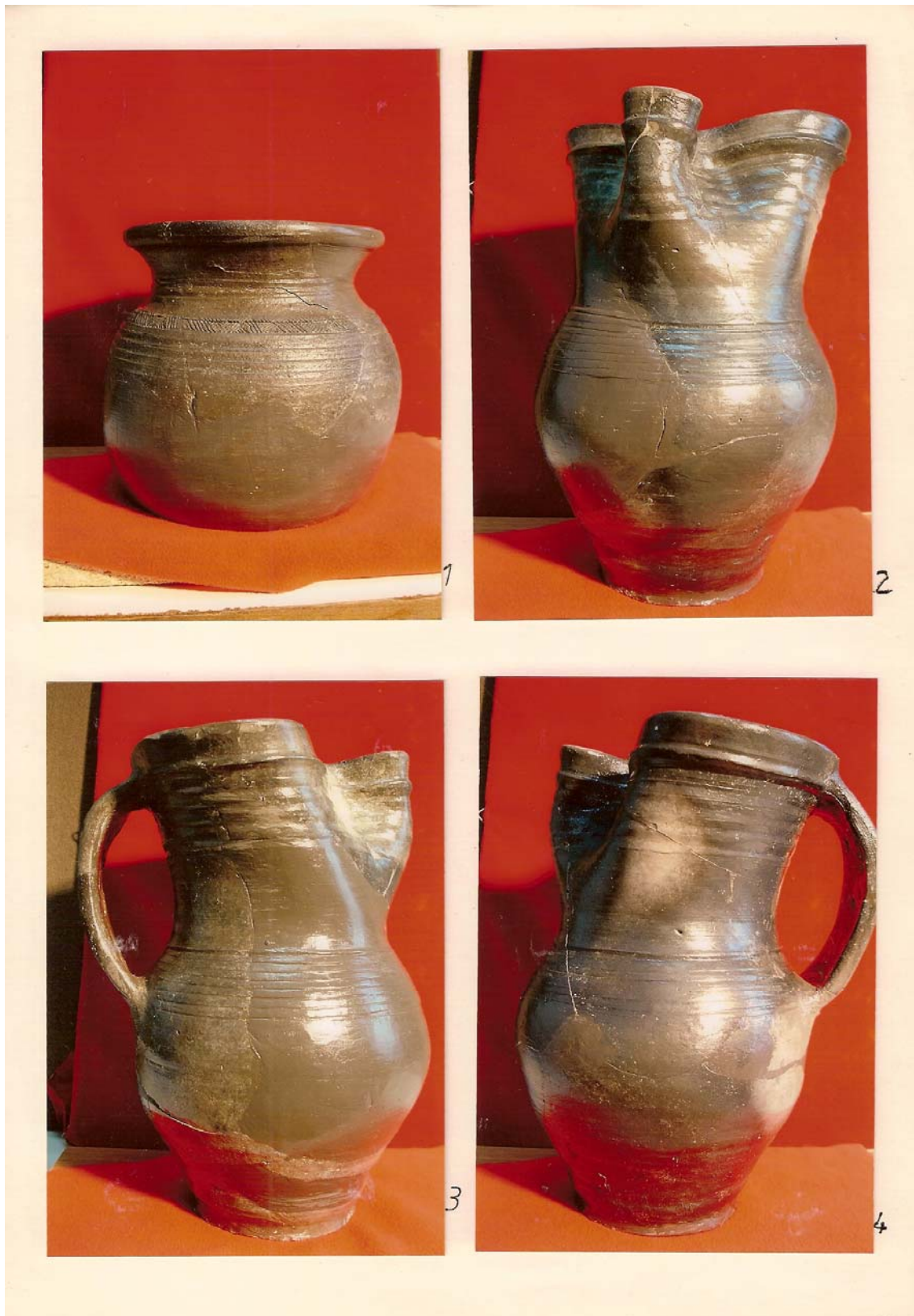
Planșa 157 - 1-15 - Ceramică sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 158 - 1-5 - Teracotă sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 159 - 1-4 - Teracotă sec. XV-XVI - Groapa cu frescă - 2004

Planșa 160 - 1,2 - Ceramică sec. XIV descoperită în zona Turnului de la intrare, recuperată de Maica Mihaela și aflată în Depozitul Muzeistic al Episcopiei

Anexă

RENUMEROTAREA SECȚIUNILOR, GROPILOR ȘI MORMINTELOR

Secțiuni:

SI = 1998
SII = 1999
SIII = 2000 - Turn
SIV = SI - 2003
SV = SII - 2003
SVI = SI - 2004
Caseta I = 2003
Caseta II = 2003

Gropi:

Gr. 1 = SII/1999
Gr. 2 = SII/1999
Gr. 3 = SII/1999
Gr. 4 = SII/1999
Gr. 5 = SII/1999
Gr. 6 = SII/1999
Gr. 7 = SIII - Turn
Gr. 8 = SIII - Turn
Gr. 9 = SV - (Groapa cu frescă)

Morminte:

M 1-3 = SI -1998
M. 4 = Șanț paratrăsnet - partea de S a Catedralei
M. 5 = Aghiazmatar
M. 6 - 29 = SII -1999
M. 30 = Șanț paratrăsnet - partea de V a Catedralei
M. 31-33 = Caseta I - 2003
M. 34-38 = Caseta II - 2003
M. 39-46 = SIV - (2003 - SI)
M. 47-63 = SV - (2003-SII)
M. 64-92 = SVI - (2004-SI)

ABREVIERI

- 1 - **A. M.** - Arheologia Moldovei - Iași.
- 2 - **Carpica** - Revistă a Muzeului de Istorie și Artă Bacău.
- 3 - **C.I** - Cercetări Istorice - Muzeul Moldovei - Iași.
- 4 - **C.A** - Cercetări Arheologice - București.
- 5 - **CAMNI** - Cercetări Arheologice - Muzeul Național de Istorie.
- 6 - **Dacia N.S.** - Revue d'Archeologie et d'Histoire Ancienne - București.
- 7 - **Ephem. Nap.** - Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
- 8 - **Materiale București** - Materiale și Cercetări Arheologice București - 1979.
- 9 - **MCA** - Materiale și Cercetări Arheologice - Tulcea 1980.
- 10 - **MA** - Memoria Antiquitatis - Acta Musei Petrodavensis - Muzeul de Istorie P. Neamț
- 11 - **SCIV(A)** - Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie) București.
- 12 - **Studia Antiqua** - Studia Antiqua et Archeologica, Univ. Al. I. Cuza - Iași
- 13 - **Suceava** - Anuarul Muzeului Județean Suceava - Muzeul Bucovinei
- 14 - **Peuce** - Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea

BIBLIOGRAFIE

- 1 - Antonescu, Iulian, - Săpăturile arheologice de la Gabăra, Materiale, VI, 1959.
- 2 - Andronic, Al., - Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea, Iași, 1986.
- 3 - Andrițoiu, I., - Rezultate ale cercetărilor de la Micia Vetel, CA, Buc., 1979.
- 4 - Artimon, Al., - Cronologia mormintelor și a descoperirilor monetare din Complexul arheologic medieval de la Biserica Sf. Dumitru din Suceava, Studii și Materiale, Istorie, III, Suceava.
- 5 - Idem, - Câteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (jud. Suceava), SCIVA, tom 32, 1981.
- 6 - Idem, - Ceramica fină de uz comun din secolele XIV-XV descoperită în centrele urbane din sud-vestul Moldovei, Arheologia Medievală, I, Reșița, 1996.
- 7 - Idem, - Civilizația medievală urbană din sec. XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuș, Adjud), Bacău, 1998.
- 8 - Idem, - Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII – geneză și evoluție, Bacău, 2003.
- 9 - Babeș, M., - Statuetele geto-dace de la Cârломănești (jud. Buzău), SCIV, 28, 3, 1977.
- 10 - Barnea, I., Barnea, Al., - Noviodunum - Isaccea, Peuce, IX, Tulcea, 1984.
- 11 - Batariuc V. Paraschiva, - Cahle din Moldova medievală-secolele XIV-XVII, Suceava, 1999.
- 12 - Bătrâna L. și A. - Arhitectura ecleziastică din Moldova în secolele XIV-XV, 45, 2, SCIVA, Buc., 1994.
- 13 - Berciu, D., - Arta traco-getică, Buc., 1969.
- 14 - Bichir, Gh., - Cultura carpică, Buc., 1973.
- 15 - Brudiu, Mihalache, - Hallstattul în Sud-Estul Moldovei în prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 1997.
- 16 - Busuioc, El., - Ceramica de uz comun smălțuită din Moldova (sec. al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea) București, 1975.
- 17 - Căpitanu, V., - Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (jud. Bacău), Carpica, VIII, 1976.
- 18 - Chițescu, L., - Ceramica stampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei din Moldova, SCIV, 15, 3, 1964.
- 19 - Idem, - Cercetări arheologice de la Curtea Domnească din Suceava, CAMNI, I, 1975.
- 20 - Constantinescu, E. M., - Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre, Buzău, 1999.
- 21 - Daicoviciu, C. și colaboratorii, - Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului, SCIV, 1, 2, 1953.
- 22 - Diaconescu, P., Ionescu, C., - Cercetări arheologice în zona fostei străzi „Rapsodiei” din Târgoviște - Biserica Stelea Veche, M.C.A., Oradea, 1979.
- 23 - Glodariu, I., Moga, V., - Tezaurul de la Lupu, Ephem-Nap. IV, 1994.
- 24 - Florea, G. - Ceramica pictată, artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I î.Chr. - d.Chr.), Cluj, 1988.
- 25 - Hânceanu, D.G., - Cănițele cu semne din așezarea de la Roșiori-Dulcești, Carpica, XXXIV, 2005.
- 26 - Hordilă, D., - Un cuptor de ars ceramică din secolele XIV-XV de la Traian, com. Săbăoani, jud. Neamț, M.A, XXI, 1997.
- 27 - Ioniță, I., Ursachi, V., - Văleni o mare necropolă a dacilor liberi, Iași, 1988.

- 28 - Matei, M., Chițescu, L., - Die grane keramik von Suceava und einige archäologisch Probleme, des 14 Jh. Und 15 In der Moldau, Dacia N.S, VI, 1962.
- 29 - Idem, - Necotorie istoriceskie vâvodâ archeloghicescovo issledovania zemleanoi kreposti v. Bârlade, Dacia, N.S, VII, 1963.
- 30 - Idem, - Ceramica cenușie de la Suceava și unele probleme ale arheologiei veacurilor XIV-XV în Moldova. Contribuții arheologice și istoria orașului Suceava, Buc., 1963.
- 31 - Idem, - Problémés historiques concernant la forteresse du tems de Musatin et l'établissement urbane de Roman, Dacia, N.S, X, 1966.
- 32 - Mănuțu-Adamoșteanu, Gh., - Necropola medievală de la Enisala, jud. Tulcea, M.C.A., Tulcea, 1980.
- 33 - Mărtinaș, D., Originea ceangăilor din Moldova, Bacău, 1997.
- 34 - Mihăescu, D., - Episcopia Romanului – 600 de ani de istorie, Buc., 2007.
- 35 - Miclea, I., Florescu, R., - Geto-dacii, Buc., 1980.
- 36 - Mitrea, I., - Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna-Piatra Neamț, 1998.
- 37 - Neamțu, E., - Curtea Domnească de la P. Neamț, M.A., I, 1969.
- 38 - Neamțu, E., Neamțu, V., Cheptea, S., - Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII, Iași, 1980.
- 39 - Popescu, M. M., - Podoabe medievale în Țările Române, Buc., 1970.
- 40 - Popovici, R., - Așezarea rurală Negoiești (secolele XV.XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972-1977, M.A., IX-XI, 1987-1979.
- 41 - Idem, - Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălăiești (secolele XIV-XVII), A.M., XI, 1987.
- 42 - Porcescu, Sc., - Episcopia Romanului, Roman, 1984.
- 43 - Postică, Gh., Constantinescu, N., - Căpriană, Chișinău, 1996.
- 44 - Ptolemeu, C., - Geografia, III, 10, 8.
- 45 - Rusu, M., - Paleocreștinismul din Dacia romană, Ephem. Nap., I, 1991.
- 46 - Sabados, Ileana, Marina., - Catedrala Episcopiei Romanului, Roman, 1990.
- 47 - Teodor, Gh. Dan., - Creștinismul la Est de Carpați, de la origini până în secolul al XIV-lea, Iași, 1991.
- 48 - Idem, - Două milenii de creștinism în regiunile extracarpatiche ale României, Catalog de expoziție, Bârlad, 2000.
- 49 - Ursachi, V., - Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman, Carpica, I, 1968.
- 50 - Idem, - Ceramica dacică pictată în Cetatea de la Brad, M.A, XVII, 1987.
- 51 - Idem, - File de preistorie, Istoria orașului Roman – 1392-1992, Roman, 1992.
- 52 - Idem, - Zargidava, Buc., 1995.
- 53 - Idem, - Un nouveau motif decoratif sur la poterie peinte, Studia Antiqua, VII, Iași, 2000.
- 54 - Idem, - Cercetările arheologice de la Tămășeni - „La Siliște”, jud. Neamț, M.A., XXII, 2001.
- 55 - Idem, - Săpăturile de la Roman - Episcopie, Cronica cercetărilor arheologice, Suceava, 2001.
- 56 - Voivozeanu, P., Moscalu, Em., - Mormântul princiar getic și tezaurul de la Peretu, jud. Teleorman, CI, III, 1979.
- 57 - Vulpe, R., - Săpăturile de la Poieniști, Materiale, I, Buc., 1953.
- 58 - Idem, - Izvoare, Săpăturile din 1936.1948, Buc., 1957.
- 59 - Zugravu, N., - Istoria romanității nord-dunărene (secolele II-VIII). Contribuții la etnogeneza românilor, Iași, 1994.
- 60 - Idem, - Geneza creștinismului popular al românilor, Buc., 1997.

CUPRINS

Argument, de P.S. Dr. Ioachim Băcăuanul	5
Cap. I	
Dovezi ale începutului creștinismului în zona Romanului	7
Cap. II	
Istoricul cercetărilor	17
Cap. III	
Prezentarea descoperirilor stratigrafice	22
Cap. IV	
Gropi	28
Cap. V	
Catedrala	31
Cap. VI	
Necropola	33
Cap. VII	
Materiale descoperite	38
Cap. VIII	
Concluzii	46
Conclusions, <i>translated by Roxana Prisacaru</i>	51
Conclusions, <i>traduit par Iulia Hotnog</i>	56
Ilustrații - (Planșe I-VI; Fig. 1-15; Planșe 1-160)	61
Anexă - Renumerotarea secțiunilor, gropilor și mormintelor	243
Abrevieri	244
Bibliografie selectivă	245

ISBN 978-973-88498-4-6

9 789738 849846

www.cimec.ro